

ISSN 2524-0129 (Print)
ISSN 2664-5718 (Online)

*Збірник наукових праць
Юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

ACTUAL PROBLEMS OF LAW

**Випуск 2 (30)
2022**

1. Теорія та історія держави і права. Історія політичних і правових вчень. Філософія права.
 2. Конституційне право. Адміністративне право і процес. Фінансове право. Інформаційне право. Міжнародне право.
 3. Цивільне право і цивільний процес. Сімейне право. Трудове право. Міжнародне приватне право. Господарське право. Господарсько-процесуальне право.
 4. Кримінальне право та кримінологія. Кримінально-виконавче право. Кримінальний процес та криміналістика. Судова експертиза. Оперативно-розшукова діяльність. Судоустрій. Прокуратура та адвокатура.
-

**Збірник наукових праць Юридичного факультету
Західноукраїнського національного університету
у співпраці з НДІ приватного права і підприємництва
імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України**

Засноване у 2011 році
Виходить 4 рази на рік

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
інформації КВ № 24735-14675ПР від 16.03.2021р.

ISSN 2524-0129 (Print) / ISSN 2664-5718 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВознавства

Випуск 2 (30) 2022

DOI: <https://doi.org/10.35774/app>

DOI: [https://doi.org/10.35774/
app2022.02](https://doi.org/10.35774/app2022.02)

Включений до переліку фахових видань України з юридичних наук
Наказом МОН України від 10.05.2017р. № 693 «Про затвердження
рішень Атестаційної колегії Міністерства щодо діяльності
спеціалізованих вчених рад від 27 квітня 2017 р.»

**Включений до переліку фахових видань України (категорія «Б»)
з юридичних наук Наказом МОН України від 28.12.2019р. № 1643
«Про затвердження рішень Атестаційної колегії Міністерства
щодо діяльності спеціалізованих вчених рад»**

Засновник та видавець Західноукраїнський національний
університет

Рекомендовано до друку Вченою радою
Західноукраїнського національного університету
(протокол № 9 від 15.06.2022 р.)

INDEX COPERNICUS

INTERNATIONAL
Видання включено до міжнародної наукометричної
бази даних «Index Copernicus International» (Польща)

Доступ до наукометричної бази здійснюється
за адресою: <http://jmi.indexcopernicus.com/?lang=ru>

«Актуальні проблеми правознавства» можна
знайти, скориставшись формою пошуку зверху
сторінки за індексом ISSN

Головний редактор

Слома Валентина Миколаївна, професор кафедри цивільного права і процесу, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Заступники головного редактора

Грубінко Андрій Васильович, професор кафедри теорії та історії держави і права, директор Центру стратегічної аналітики та міжнародних студій Західноукраїнського національного університету, доктор історичних наук, професор (відповідальний редактор)

Мазепа Світлана Олегівна, доцент кафедри кримінального права та процесу, заступник декана юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, кандидат юридичних наук

Редакційна колегія:

Балинська Ольга Михайлівна, проректор Львівського державного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор

Банах Сергій Володимирович, доцент кафедри кримінального права і процесу, декан юридичного факультету Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, доцент

Гречанюк Сергій Костянтинівич, начальник департаменту з питань виконання кримінальних покарань Міністерства юстиції України, доктор юридичних наук, професор

Калаур Іван Романович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Книш Сергій Володимирович, завідувач кафедри загальнотеоретичних правових дисциплін Рівненського інституту Київського університету права НАН України, кандидат юридичних наук, доцент

Лазур Ярослав Володимирович, декан юридичного факультету Ужгородського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Соболь Євген Юрійович, ректор Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, доктор юридичних наук, професор

Теремецький Владислав Іванович, професор кафедри цивільного права і процесу Західноукраїнського національного університету, доктор юридичних наук, професор

Іноземний член редакційної колегії:

Грега Стрбан, декан юридичного факультету Університету Любляни, доктор наук, професор (Словенія)

Цоль Фредерік, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права Ягеллонського університету (Польща), завідувач кафедри європейського і польського приватного права та порівняльного правознавства Оснабрюцького університету, професор (Німеччина).

Editor in Chief

Sloma Valentyna Mykolayivna, Professor of Department of Civil Law and Process, Vice-Dean of Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Deputy Editors in Chief

Hrubinko Andrii Vasylovych, Professor of Department of Theory and History of State and Law, Director of the Center for Strategic Analysis and International Studies of West Ukrainian National University, Doctor of Historical Sciences, Professor (**responsible for the issue**)

Mazepa Svitlana Olehivna, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process, Vice-Dean of the Faculty of Law of West Ukrainian National University, Candidate of Legal Sciences

Editorial board:

Balynska Olha Mykhaylivna, Vice-rector, Lviv State University of Internal Affairs, Doctor of Legal Sciences, Professor

Banakh Serhii Volodymyrovych, Associate Professor of Department of Criminal Law and Process, Dean of the Faculty of Law of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Associate Professor

Hrechanyuk Sergii Konstantynovych, Head of the Department of Execution of Criminal Punishments of the Ministry of Justice of Ukraine, Doctor of Legal Sciences, Professor

Kalaur Ivan Romanovich, Professor of Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Knysh Sergii Volodymyrovych, Head of the Department of General Theoretical Legal Sciences of the Rivne Institute of Kyiv University of Law, NAS of Ukraine, Candidate of Legal Sciences, Associate Professor

Lazur Yaroslav Volodymyrovych, Dean of the Law Faculty of Uzhgorod National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Sobol Yevgen Yuriyovych, Rector of Volodymyr Vynnychenko Central-Ukrainian State Pedagogical University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Teremetskyi Vladyslav Ivanovych, Professor of the Department of Civil Law and Process of West Ukrainian National University, Doctor of Legal Sciences, Professor

Foreign member of the Editorial board

Grega Strban, PhD, Professor, Dean of Faculty of Law of University of Ljubljana (Slovakia)

Zoll Fryderyk, Doctor of Law, Professor of the Department of Civil Law, Jagiellonian University (Poland), Head of the Department of European and Polish Private Law and Comparative Law at Osnabrück University, Professor (Germany).

ЗМІСТ

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

Гонак Ігор

Окремі аспекти дослідження антифашистського руху в Карпатській Україні під час Другої світової війни та наслідки впливу російського фашизму на Україну протягом 2014–2022 років.....6

Михайлов Михайло

Безпосередня демократія в умовах воєнного стану: шляхи реалізації права народу на владу.....13

Назарчук Оксана

Захист прав людини: сучасний стан та проблеми реалізації.....18

Сухоребра Тетяна

Юридична відповідальність за правопорушення в сфері охорони природи у перші роки радянської влади та часи НЕП.....24

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Андросович Любов

Зарубіжний досвід протидії організованій злочинності у сфері фінансів та можливості його застосування в Україні.....31

Богатюк Оксана

Становлення принципу правової визначеності в юридичних позиціях Конституційного Суду України (на прикладі рішень Конституційного Суду України за період з 1996 по 2005 рік)38

Карапетян Ольга

Актуальності формування суверенного фонду добробуту України в післявоєнному періоді.....45

Колбіна Наталія

Суб'єкти адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування.....51

Павловська Наталія

Правова природа адміністративно-деліктних процесуальних відносин.....57

Палій Валерій

Проблемні аспекти у сфері гарантування дотримання прав і свобод людини у діяльності органів Національної поліції України при забезпеченні публічної безпеки.....62

Стрілець Богдан

Сучасний стан та перспективи правового регулювання криптовалют у Європейському Союзі.....70

Теремецький Владислав

Проблеми взаємодії органів суддівського врядування.....77

Drakokhrust Tetiana, Zhengrong Luo

Security system for stateless persons.....86

Vivchar Oksana, Chudyk Nataliia

Organizational and legal contexts of digital-security tools of economic agents.....91

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

Ватрас Володимир

Доктринальні основи класифікації речових прав у цивільному праві.....97

Заневська Ірина Лікарські засоби та їх правова охорона як об'єктів права інтелектуальної власності.....	103
Слома Валентина, Москалюк Надія Межі та обмеження здійснення цивільних прав.....	109
Труфанова Юлія, Яценко Христина Спадковий договір: гармонізація з правом Європейського Союзу.....	115
Хмара Міла Особливості припинення трудових відносин в умовах воєнного стану в Україні.....	121
Savanets Liudmyla, Poperechna Hanna The doctrine of hardship in contract law: comparative study.....	126
 4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА	
Мельник Іван, Богайчук Володимир Вогнева підготовка студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність» з використанням елементів методики бойового хортингу.....	130
Пілюков Юрій Залучення спеціаліста до огляду при розслідуванні розкрадань майна шляхом зловживання службовим становищем.....	137
Рогатинська Ніна, Малайна Вікторія Організаційно-правові засади надання правової професійної допомоги в Україні.....	143
Сліпченко Тетяна Community policing як партнерство між поліцією та громадою: європейський досвід.....	149

1. ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. ІСТОРІЯ ПОЛІТИЧНИХ І ПРАВОВИХ ВЧЕНЬ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

DOI:10.35774/app2022.02.006
УДК 94(477) "1932/1945": "2014/2022"

Ігор Гонак,
кандидат економічних наук,
кафедра міжнародної економіки
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7427-1415>

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ АНТИФАШИСТСЬКОГО РУХУ В КАРПАТСЬКІЙ УКРАЇНІ ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ ТА НАСЛІДКИ ВПЛИВУ РОСІЙСЬКОГО ФАШИЗМУ НА УКРАЇНУ ПРОТЯГОМ 2014–2022 РОКІВ

Досліджено особливості проголошення Незалежності 15 березня 1939 р. українською державою на території сучасного Закарпаття та утворення нової держави на карті Європи – Карпатської України. Охарактеризовано особливості угорсько-української війни 15-18 березня 1939 р. Здійснено спробу аналізу впливу українського державного будівництва у Карпатській Україні на українські державотворчі процеси під час російсько-української війни протягом 2014–2022 рр.

Ключові слова: Підкарпатська Русь, Карпатська Україна, Друга світова війна, фашизм, угорський фашизм, угорсько-українська війна, російський фашизм, російсько-українська війна, Організація українських націоналістів, Роман Шухевич.

Бібл.: 19.

Gonak I.

Separate aspects of the study of the anti-fascist movement in Carpathian Ukraine during the Second World War and the consequences of the influence of Russian fascism on Ukraine during 2014-2022

The article examines the features of the declaration of Independence on March 15, 1939 by the Ukrainian state on the territory of modern Transcarpathia and the formation of a new state on the map of Europe - Carpathian Ukraine. The features of the Hungarian-Ukrainian war of March 15-18, 1939 are characterized. An attempt was made to analyze the impact of Ukrainian state building in Carpathian Ukraine on Ukrainian state processes during the Russian-Ukrainian war during 2014-2022.

The Russian-Ukrainian war, which began in 2014, and its conventional component, which began on February

© Ігор Гонак, 2022

24, 2022, sharply pose questions for the Ukrainian people to study the lessons of their own history in order to effectively build Ukrainian statehood. One of the most important lessons of the past, which has many parallels with the modern Russian-Ukrainian war, is the presence of a little-studied page of Ukrainian history of the last century – the proclamation of independence on March 15, 1939 by the Ukrainian state on the territory of the modern Transcarpathian region – Carpathian Ukraine – and its heroic defense against intervention . Fascist Hungary during March 15-18, 1939.

Targets and goals. The main goal and task of scientific research is to prove that the existence of the Hungarian-Ukrainian war in March 15-18, 1939 is a confirmation of the fact that Ukrainians were not and are not fascists.

Methods. In the process of research, in particular, the following methods were used: analysis – to study the object and subject of research; abstract-logical (theoretical generalizations and formulation of conclusions on the analysis of state processes in Carpatho-Ukraine in 1939).

Results. It has been established that the beginning of the conventional confrontation on the European continent in World War II is March 15, 1939 - on this day, the intervention of fascist Hungary against the newly Central European country - Carpathian Ukraine began, and the conventional confrontation between fascist Germany and Poland. was not the beginning of hostilities in Europe in World War II, but the next stage (or continuation). The Ukrainian state on the territory of modern Ukrainian Transcarpathia – Carpathian Ukraine – was the first state in Europe to offer armed resistance to the fascists (in fact, not only to the Hungarian fascists, but also to their allies - the Germans) on the European continent from March 15 to 18, 1939. It has been established that in 1939, members of the OUN, as part of the detachments of the Carpathian Sich, opposed with weapons in their hands against the country with the dominant fascist ideology – Hungary under the leadership of the fascist dictator Horthy, and the socialist Soviet Union in alliance with National Socialist Germany – in 1939. It is proved that modern Russian fascism, in fact, the continuation of the socialist fascism of the Soviet Union and Nazi Germany, continues and embodies the policy of the destruction of Ukrainians in all its manifestations.

Conclusions. The study of the historical experience of the formation of the Ukrainian state of Carpathian Ukraine on the territory of the modern Transcarpathian region highlights the long-term anti-fascist nature of the national state processes that took place in the Ukrainian territories in the middle of the 20th century. and in the second and third decades of the XXI century.

Keywords: Subcarpathian Rus, Carpathian Ukraine, World War II, fascism, Hungarian fascism, Hungarian-Ukrainian war, Russian fascism, Russian-Ukrainian war, Organization of Ukrainian Nationalists, Roman Shukhevych.

Постановка проблеми. В українській та світовій історичній літературі пропонується твердження про те, що Друга світова війна у Європі розпочалась 1 вересня 1939 р. із нападом націонал-соціалістичної Німеччини на Польщу. Проте ця дата піддається сумніву значною кількістю науковців – іноземні фахівці називають датою початку Другої світової війни у Європі і аншлюс Австрії, і Мюнхенську змову 1938 р. [1, с. 77]. Необхідно детально вивчити це складне питання для того, щоб надати реальну, науково обґрунтовану відповідь на питання про час початку збройного протистояння у Другій світовій війні.

Також у публікаціях значної кількості російських та прихильних до Росії авторів стверджується, що українці – фашисти, а росіяни – антифашисти. У нашій статті ми спробуємо спростувати таке твердження та запропонуємо свої аргументи щодо цієї проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей Угорсько-української війни 1939 р. та Російсько-української війни 2014–2022 рр. присвятили свої наукові дослідження значна кількість науковців. Окремі аспекти цих воєн розглядали у своїх наукових працях такі науковці, як: І. Преловська, О. Лисенко, О. Перехрест, В. Мараєв та інші.

Аналізуючи наукові праці вчених щодо особливостей Угорсько-української війни 1939 р. та Російсько-української війни 2014–2022 рр., зазначимо, що наукові дослідження на цю тему не можна визнати достатньо ґрунтовними і тематика потребує подальших опрацювань та наукових досліджень.

Виділення невіршених раніше частин загальної проблеми. У загальновідомій історичній науці переважно стверджується, що збройне протистояння у Другій світовій війні розпочалась із Німецько-польської війни 1 вересня 1939 р., проте ми вважаємо, що Друга світова війна розпочалась 14-15 березня 1939 р. із Угорсько-української війни.

Мета (цілі і завдання) дослідження. Основні завдання статті – довести, що наявність Угорсько-української війни у 1939 р. підтверджує той факт, що українці не були і не є фашистами.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для розуміння та обґрунтування відсутності толерування фашистської ідеології національно-визвольним рухом в Україні у кінці 30-х – на початку 50-х років може допомогти визначення дати реального початку збройного протистояння у Другої світовій війні у Європі.

Науковці називають різні дати початку Другої світової війни. Такою датою вважають дату підписання Мюнхенської угоди 30 вересня 1938 р., за результатами якої з 1 до 10 жовтня 1938 р. від Чехословаччини до Німеччини було передано Судетську область та Німецьку Богемію, а це значний економічний та оборонний потенціал, понад сорок тисяч квадратних кілометрів площі та близько чотирьох мільйонів осіб населення. І це площа і населення без врахування територіальних претензій Угорщини, яка 2 листопада 1938 р. анексувала південну частину Карпатської Русі (площею близько півтори тисячі квадратних кілометрів та населенням біля 170 тисяч осіб із найбільшими містами краю – Мукачевом, Береговом та Ужгородом) та Словаччини, і Польщі, яка 30 вересня 1938 р. анексувала Заолжя – частину Тешинської області в Сілезії та незначні території Північної Словаччини з населенням близько чверті мільйона осіб та сукупною площею понад тисячу квадратних кілометрів [2].

Результатом Мюнхенської угоди також було визнання урядом у Празі автономії Словаччини і Підкарпатської Русі. Отже, у жовтні 1938 р. українське Закарпаття отримало самоуправління, яке йому гарантували Сен-Жерменською угодою, підписаною ще у 1919 р. Справою підтримки спроби побудови перейнялись українці з різних регіонів – з кінця 1938 р. на територію Закарпаття прибула значна кількість української молоді із різних країн Європи для надання допомоги у побудові нової української автономії і в перспективі нової країни.

У 1939 р. у ніч з 14 на 15 березня німецька армія розпочала окупацію Чехії і зробила це без опору з боку уряду Чехословаччини, а фашистська Угорщина, союзник Німеччини, почала окупацію Карпатської України [3].

15 березня 1939 р. Сойм (Парламент Карпатської Русі), який перебував у столиці Карпатської Русі – місті Хуст – отримавши оперативну інформацію про окупацію території Чехії, що ще була незалежною після «Мюнхенської змови», та проголошення державної незалежності Словаччиною, проголосував за утворення нової незалежної країни – Карпатської України. У новій країні була державна мова – українська, прапор – синьо-жовтий, державний гімн – «Ще не вмерла Україна...», державний герб – зображенням червоного ведмеда, синіх і золотих смуг та тризуба з хрестом на середньому зубі, були створені збройні сили країни. Тобто, 15 березня 1939 р. було створено українську державу на території Закарпаття [3].

На відміну від Чехії, яка здалася без бою німецьким фашистам, держава Карпатська Україна чинила жорсткий військовий опір сорокатисячному угрупованню окупантів фашистської Угорщини. Карпатська Січ – армія Карпатської України – налічувала лише близько 15 тисяч погано озброєних бійців. На озброєнні Січі нараховувалось 12 тисяч гвинтівок, біля п'яти тисяч пістолетів, а в групі «Хуст» – 15 танків. «Першу скрипку» у створенні закарпато-українських збройних сил відіграв «Провід українських націоналістів», який був складовою частиною Організації Українських Націоналістів (ОУН) [4]. Тобто ОУН фактично воювала проти фашистів у складі української армії.

Серед офіцерів Карпатської Січі, крім місцевих жителів, була значна кількість вихідців з Галичини – Зенон Косак і, зокрема, Роман Шухевич [5]. Ми маємо констатувати, що Роман Шухевич воював проти фашистів не тільки в складі Української повстанської армії (УПА) у 40-х роках ХХ ст., а й у лавах регулярної української армії Карпатської України у 1939 р.

До 18 березня 1939 р. протягом чотирьох днів Угорсько-Української війни Карпатська Січ втратила три тисячі бійців. Вже після остаточного придушення української оборони угорці визнали, що зіткнулися з надзвичайно завзятим опором – Україна на початку Другої світової війни першою у Європі здійснила потужний збройний опір фашистським загарбникам.

Отже, Українська держава на території сучасного Закарпаття – Карпатська Україна – проіснувала, фактично, тільки з 15 до 18 березня 1939 р. – всього кілька днів, але ми повинні розуміти і пам'ятати, що Карпатська Україна була першою державою в Європі (не територією, а саме державою), яка чинила озброєний опір фашистам. Тобто не Польська держава першою чинила збройний опір фашистам у вересні 1939 р., а Українська держава у березні 1939 р. – за півроку до вторгнення союзницьких німецько-російських військ у вересні 1939 р. у Польщу.

Інші українські землі на Заході України також піддалися агресії. 23 серпня 1939 р. було укладено Договір про ненапад між Радянським Союзом та Німеччиною (Пакт Молотова – Ріббентропа) і соціалістичний Радянський Союз став співником [6] націонал-соціалістичного Третього Рейху – соціалістичні Росія (Путін стверджує, що Радянський Союз був «історичною Росією» [7]) та Німеччина разом здійснили збройну агресію проти Польської держави у вересні 1939 р. Основним підґрунтям цього договору є такі фактори: наявність соціалістичної тоталітарної ідеології в обох країнах; подібне ставлення німців до євреїв

і слов'ян та росіян до українців, кримських татар, чеченців та інших народів; проведення експансіоністської політики.

Після програшу націонал-соціалістичної Німеччини була проведена денацифікація і ця країна протягом багатьох десятиліть проводила дружню політику щодо колишніх ворогів, а Росія функціонувала у режимі конфронтації та зневаги щодо вільних демократичних країн та безпосередніх сусідів. Це триває до 2022 р. і апогеєм цієї політики є ставлення Російської Федерації до України, яке охарактеризовано у статті «Что Россия должна сделать с Украиной», що опублікована в агенції «РИА Новости».

У статті пропонується Росії провести «деукраїнізацію» та «деєвропеїзацію» України і навіть назву країни «Україна» викоринити [8]. Також у ній вважається позитивом загибель максимальної кількості українських громадян у Російсько-українській війні. Ця стаття – це фактично відкритий маніфест російського фашизму, мета якого – геноцид Українського народу. Факти геноциду такі:

По-перше. Росіяни, у 1920-х роках, окупувавши Україну, розпочали ліквідацію Православної церкви України. Її повністю ліквідували у 1937 р. та вбили митрополитів української церкви [9, с. 31]. Окупувавши Західну Україну, після закінчення Другої Світової війни росіяни знищили Греко-Католицьку Церкву України. Подібне росіяни творять і зараз – з початку окупації Криму у 2014 р. до початку 2022 р. кількість парафій Православної Церкви України в Криму під тиском російських окупантів зменшилася у понад 8 разів, а кількість священнослужителів – у більш ніж 3 рази [10].

По-друге. Українці програли війну за незалежність України в 1917–1920 р. і наслідком цього став штучний голод 1932–1934 рр., організований Росією, і демографічні втрати України від цього голодомору становили 4,5–10,5 млн українців [11]. У 1932–1934 рр. від штучного голодомору померло не менше 13% населення України – загинув кожний восьмий громадянин країни. Фактично майже в кожній родині хтось не помер від штучного голодомору.

По-третє. Під час російської окупації Західної України у 1939–1941 рр. росіяни депортували з Галичини 400 тис. українців та втрати лише одного Львова від депортацій оцінюються у 100 тис. українців [12]. Загалом із колишніх польських територій депортували приблизно 1,2 млн осіб, або 10% місцевого населення [13, с. 11]. Це була трагедія, подібна за масштабами до тієї, що відбулась під час Голодомору – майже в кожну родину російські окупанти принесли горе.

По-четверте. У 1949 р. поблизу одного з колимських концтаборів за наказом Москви живцем утоплено в болоті близько трьох тисяч українських дівчаток віком 12–14 років, мотивуючи вбивство українських дітей тезою, «щоб не було кому народжувати бандерівців» [14]. Те саме роблять росіяни і зараз, піддаючи жорстокому бомбардуванню пологовий будинок із вагітними жінками [15], драмтеатр та спорткомплекс, у бомбосховищі яких ховалися тисячі дітей та жінок у Маріуполі [16]. Російські окупаційні війська розстріляли з танку будинок для літніх людей у Кременній Луганській області, де загинуло 56 людей [17]. Росіяни розстрілювали українців прямо на вулицях у Бучі. Це геноцид росіянами українців.

По-п'яте. Історія пам'ятає, що росіяни зробили з німкенями в 1945 в окупованому Берліні. У Берліні згвалтували 100 тисяч жінок [18]. А в окупованій Східній Європі багато міст. Наразі росіяни гвалтують українок на окупованих територіях, наприклад в окупованому Херсоні [19], Бучі та інших містах.

У статті Путіна «Про історичну єдність росіян та українців» стверджується, що Україна ніколи не існувала і не існує, тому ми розуміємо, що якщо дати можливість сучасним російським фашистам окупувати її, то він згвалтує матір, дружину, сестру та доньку українця, вивезе до Сибіру і втопить або вморить твою сім'ю голодом і уб'є твою душу, вбивши твою церкву.

Висновки. Провівши дослідження, ми маємо можливість зробити такі висновки.

1. Початком збройного протистояння на теренах Європи у Другій світовій війні є 15 березня 1939 р. – у цей день розпочався напад фашистської Угорщини на Карпатську Україну, а також напад фашистської Німеччини на Польщу. 1 вересня 1939 р. був не початком збройного протистояння у Другій світовій війні у Європі, а наступним його етапом (чи продовженням). Українська держава Карпатська Україна була першою державою в Європі, яка чинила збройний опір фашистам (фактично, не тільки угорським фашистам, а й їхнім союзникам – німцям) на європейському континенті в березні 1939 р.

2. У 1939 р. члени Організації українських націоналістів у складі Карпатської Січі воювали проти країни, яка сповідувала фашистську ідеологію – «Хортистської» Угорщини, а соціалістичний Радянський Союз (за словами Путіна – «Історична Росія») разом зі своїм союзником – націонал-соціалістичною Німеччиною – воювали проти Польської держави у вересні 1939 р., складовою якої була українська Волинь та Східна Галичина.

3. Сучасний російський фашизм, який є, фактично, продовженням соціалістичного фашизму Радянського Союзу та Нацистської Німеччини, втілює політику знищення українства у всіх його виявах.

4. Тематика дати початку Другої світової війни та наявності фашизму чи антифашизму в Україні та Росії є дискусійною та потребує подальшого наукового осмислення та опрацювання.

Список використаних джерел

1. Лисенко О. Є. Початок Другої світової війни та Україна в сучасному науковому дискурсі. Вісник НАН України, 2019, № 12. С. 71–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2019_12_11 (дата звернення 29.03.2022 року)
2. Мараєв В. Мюнхенська «змова» і доля України. Український інтерес, 30.09.2021. URL: <https://uain.press/articles/myunhenska-zmova-dolya-ukrayiny-957388> (дата звернення 29.03.2022 року)
3. Довбня В. Проголошення Незалежності Карпатської України. Національна академія внутрішніх справ, 27.03.2014. URL: <https://www.naiiu.kiev.ua/news/progoloshennya-nezalezhnosti.html> (дата звернення 30.03.2022 року)
4. Карпатська Січ, або Невідома війна в Карпатах. Закарпаття онлайн, 04 грудня 2008. URL: <https://zakarpattya.net.ua/News/31022-Karpatska-Sich-abo-Nevidoma-viina-v-Karpatakh> (дата звернення 29.03.2022 року)
5. Вегеш Н. Величие и трагедия Карпатской Украины. ZN,UA, 12 марта 2004. URL: https://zn.ua/SOCIUM/velichie_i_tragediya_karpatskoj_ukrainy.html (дата звернення 31.03.2022 року)
6. Хофман С. Ю. Вторая мировая война: как все начиналось. DW, 01.09.2021. URL: <https://www.dw.com/ru/vtoraja-mirovaja-vojna-kak-vse-nachinalos/a-17889147> (дата звернення 01.04.2022 року)
7. Путин назвал развал СССР “распадом исторической России” и вспомнил, как таксовал. Украинская правда, 13 декабря 2021. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2021/12/13/7317179/> (дата звернення 03.04.2022 року)
8. РИА «Новости» опубликовало статью «Что Россия должна сделать с Украиной» с призывами к «деукраинизации» и уничтожению нашего нацсознания. СКРИНШОТ. ЦЕНЗОР.НЕТ, 04.04.2022. URL: https://sensor.net/ru/news/3331176/ria_novosti_opublikovalo_statyu_chno_rossiya_doljna_sdelat_s_ukrainoyi_s_prizyvami_k_deukrainizatsii (дата звернення 05.04.2022 року)
9. Преловська І. Переслідування та ліквідація УАПЦ (УПЦ) (1921–1938 рр.). Огляд архівно-кримінальних справ ГДА СБ України та ЦДАГО України. 2009. С. 26–48. URL: http://history.org.ua/JournALL/gpu/gru_2009_32_1/4.pdf (дата звернення 05.04.2022 року)
10. Кіккас М. Переслідування ПЦУ в Криму є системними та послідовними. Православна церква України, 09 лютого 2022 року. URL: <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/peresliduvannya-ptsu-v-krymu-ye-systemnuyu-ta-poslidovnyu/> (дата звернення 01.04.2022 року)
11. Демографічні втрати від Голодомору становили щонайменше 4,5 мільйона – науковці. УКРІНФОРМ, 25.11.2021. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3357592-demografichni-vtrati-vid-golodomoru-stanovili-sonajmense-45-mln-naukovci.html> (дата звернення 02.04.2022 року)
12. Радянський період 1939–1941 рр. Тюрма на Лонцького. Національний музей-меморіал жертв окупаційних режимів. URL: http://www.lonckoho.lviv.ua/istoriya/istoriya-vyaznytsi/radyanskyj-period-1939-1941-гг#_ftn18 (дата звернення 01.04.2022 року)
13. Лисенко О. Є., Перехрест О. Г. Демографічні втрати України у роки Другої світової війни. До 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі. 2015. С. 8–34. URL: <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/02-5.pdf> (дата звернення 05.04.2022 року)
14. Димидівська М. Три тисячі українських дівчаток втопили живцем у болоті на Колимі. Вісник, 25 серпня 2019. URL: <https://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/43617-tisyachi-ukrayinskikh-divchatok-vtopili-zhivtsyem-u-boloti-na-kolimi/> (дата звернення 06.04.2022 року)
15. Лавров признался, что Россия сознательно разбомбила роддом в Мариуполе. Украинская правда, 10 марта 2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/03/10/7330042/> (дата звернення 28.03.2022 року)
16. Кульбачный А. В Мариуполе оккупанты разбомбили драмтеатр и спорткомплекс, где прятались беременные женщины и дети. Forbes, 16 марта 2022. URL: <https://forbes.ua/ru/news/u-mariupoli-okupanti-rozbombili-dramteatr-ta-sportkompleks-de-khovalisya-vagitni-zhinki-i-diti-16032022-4734> (дата звернення 16.03.2022 року)

17. На Луганщині окупанти впритул розстріляли будинок престарілих, 56 людей загинули. День, 20 березня 2022. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/news/200322-na-luganshchyni-okupanty-vprytul-rozstrilyaly-budynok-prestarilyh-56-lyudey-zagynuly> (дата звернення 20.03.2022 року)
18. Изнасилование Берлина: неизвестная история войны. BBC NEWS, 24 сентября 2015. URL: https://www.bbc.com/russian/international/2015/09/150924_gape_of_berlin (дата звернення 01.04.2022 року)
19. На Херсонщині росіяни згвалтували вагітну дівчину та бабусю. УКРІНФОРМ, 08.04.2022. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3451744-na-hersonsini-rosiani-zgvaltuvali-vagitnu-divcinu-ta-babusu.html> (дата звернення 08.04.2022 року)

References

1. Lysenko, O. Ye. (2019). Pochatok Druhoyi svitovoyi viyny ta Ukrayina v suchasnomu naukovomu diskursi (stenohrama naukovoyi dopovidi na zasidanni Prezydiyi NAN Ukrayiny 9 zhovtnya 2019 r.) [The beginning of the Second World War and Ukraine in modern scientific discourse (transcript of a scientific report at a meeting of the Presidium of the NAS of Ukraine on October 9, 2019)]. *Visnyk Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny - Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 12, 71-79. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2019_12_11 [in Ukrainian].
2. Marayev, V. (2021). Myunkhenska «zmova» i dolya Ukrayiny [The Munich «conspiracy» and the fate of Ukraine]. *Ukrayinskyi interes – Ukrainian interest*. Retrieved from <https://uain.press/articles/myunhenska-zmova-dolya-ukrayiny-957388> [in Ukrainian].
3. Dovbnya, V. (2014). *Proholoshennya Nezalezhnosti Karpat-s'koyi Ukrayiny [Proclamation of Independence of Carpathian Ukraine]*. *Natsionalna akademiya vnutrishnikh sprav*. Retrieved from <https://www.naiu.kiev.ua/news/progoloshennya-nezalezhnosti.html> [in Ukrainian].
4. Karpatska Sich, abo Nevidoma viyna v Karpatakh [Carpathian Sich, or the Unknown War in the Carpathians] (2008, December, 04). *Zakarpattya onlayn*. Retrieved from <https://zakarpattya.net.ua/News/31022-Karpatska-Sich-abo-Nevidoma-viina-v-Karpatakh> [in Ukrainian].
5. Vegesh, N. (2004). Velichye i tragediya Karpatskoy Ukrainy [Greatness and tragedy of the Carpathian Ukraine]. *ZN,UA*. Retrieved from https://zn.ua/SOCIUM/velichie_i_tragediya_karpatskoy_ukrainy.html [in Ukrainian].
6. Khofman, S. Yu. (2021). Vtoraya mirovaya voyna: kak vse nachinalos' [World War II: how it all began]. *DW*. Retrieved from <https://www.dw.com/ru/vtoraja-mirovaja-voyna-kak-vse-nachinalos/a-17889147> [in Russian].
7. Putin nazval razval SSSR «raspadom istoricheskoy Rossii» i vpomnil, kak taksoval [Putin called the collapse of the USSR “the collapse of historical Russia” and remembered how he was taxiing] (2021, December, 13). *Ukrainskaya pravda – Ukrainian Truth*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2021/12/13/7317179/> [in Russian].
8. RIA «Novosti» opublikovalo stat'yu «Chto Rossiya dolzhna sdelat's Ukrainoy» s prizyvami k «deukrainizatsii» i unichtozheniyu nashego natssoznaniya. SKRINSHOT [RIA Novosti published an article «What Russia should do with Ukraine» with calls for «de-Ukrainization» and the destruction of our national consciousness. SCREENSHOT] (2022, April, 04). TSENZOR.NET. Retrieved from https://censor.net/ru/news/3331176/ria_novosti_opublikovalo_statyu_cho_rossiya_doljna_sdelat_s_ukrainoy_s_prizyvami_k_deukrainizatsii [in Russian].
9. Prelovska, I. (2009). *Peresliduvannya ta likvidatsiya UAPTS (UPTS) (1921–1938 rr.) [Persecution and liquidation of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UOC) (1921–1938)]*. Ohlyad arkhivno-kryminal'nykh sprav HDA SB Ukrayiny ta TSDAHO Ukrayiny. 26-48. Retrieved from http://history.org.ua/JournALL/gpu/gpu_2009_32_1/4.pdf [in Ukrainian].
10. Kikkas, M. (2022). *Peresliduvannya PTSU v Krymu ye systemnymy ta poslidovnymy [Persecutions of PCU in Crimea are systematic and consistent]*. *Pravoslavna tserkva Ukrayiny*. Retrieved from <https://www.pomisna.info/uk/vsi-novyny/peresliduvannya-ptsu-v-krymu-ye-systemnymy-ta-poslidovnymy/> [in Ukrainian].
11. *Demografichni vtraty vid Holodomoru stanovly shchonaymenshe 4,5 mil'yona – naukovtsi [Demographic losses from the Holodomor amounted to at least 4.5 million – scientists]* (2021). UKRINFORM. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3357592-demografichni-vtraty-vid-golodomoru-stanovili-sonajmense-45-mln-naukovci.html> [in Ukrainian].
12. *Radyanskyi period 1939-1941 rr. [Soviet period 1939-1941]*. Tyurma na Lontskoho. Natsionalnyy muzey-memorial zhertv okupatsiynykh rezhymiv. Retrieved from http://www.lonckoho.lviv.ua/istoriya/istoriya-vyaznytsi/radyanskyj-period-1939-1941-rr#_ftn18 [in Ukrainian].

13. Lysenko, O. Ye., Perekhrest, O. H. (2015). *Demografichni vtraty Ukrainy u roky Druhoyi svitovoyi viyny [Demographic losses of Ukraine during the Second World War]*. Do 70-yi richnytsi Peremohy nad natsyzmom u Yevropi, 8-34. Retrieved from <https://archives.gov.ua/wp-content/uploads/02-5.pdf> [in Ukrainian].
14. Dymydivska, M. (2019). *Try tysyachi ukrayins'kykh divchatok vtopily zhyvtsem u boloti na Kolymy [Three thousand Ukrainian girls drowned alive in a swamp in Kolyma]*. Visnyk. Retrieved from <https://visnyk.lutsk.ua/news/ukraine/43617-tisyachi-ukrayinskikh-divchatok-vtopili-zhivtsyem-u-boloti-na-kolimi/> [in Ukrainian].
15. Lavrov priznalsya, chto Rossiya soznatel'no razbombila roddom v Mariupole [Lavrov admitted that Russia deliberately bombed the maternity hospital in Mariupol] (2022, March, 10). *Ukrainskaya pravda – Ukrainian Truth*. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/03/10/7330042/> [in Russian].
16. Kulbachnyy, A. (2022). V Mariupole okkupanty razbombili dramteatr i sportkompleks, gde pryatalis' beremennyye zhenshchiny i deti [In Mariupol, the invaders bombed the drama theater and the sports complex, where pregnant women and children were hiding]. *Forbes*. Retrieved from <https://forbes.ua/ru/news/u-mariupoli-okupanti-rozbombili-dramteatr-ta-sportkompleks-de-khovalisya-vagitni-zhinki-i-diti-16032022-4734> [in Russian].
17. *Na Luhanshchyni okupanty vprytul rozstrilyaly budynok prestarilykh, 56 lyudey zahynuly [In the Luhansk region, the occupiers shot dead a nursing home, killing 56 people]*. (2022, March, 20). Den'. Retrieved from <https://day.kyiv.ua/uk/news/200322-na-luganshchyni-okupanty-vprytul-rozstrilyaly-budynok-prestarilyh-56-lyudey-zagynuly> [in Ukrainian].
18. Iznasilovaniye Berlina: neizvestnaya istoriya voyny [The Rape of Berlin: An Untold History of the War]. (2015, September, 24). *BBC NEWS*. Retrieved from https://www.bbc.com/russian/international/2015/09/150924_rape_of_berlin [in Russian].
19. Na Khersonshchyni rosiyany zgvaltuvaly vahitnu divchynu ta babusyu [In the Kherson region, Russians raped a pregnant girl and a grandmother]. (2022, April, 8). UKRINFORM. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3451744-na-hersonsini-rosiani-zgvaltuvali-vagitnu-divcinu-ta-babusu.html> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.04.2022.

Михайлов Михайло,

кандидат юридичних наук, старший
викладач кафедри публічного управління,
адміністрування та права
Національного університету «Полтавська
політехніка імені Юрія Кондратюка»,
адвокат
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8457-2254>

БЕЗПОСЕРЕДНЯ ДЕМОКРАТІЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА НАРОДУ НА ВЛАДУ

Проаналізовано проблеми реалізації народовладдя в умовах воєнного стану. Встановлено, що безпосередня демократія є важливим елементом втілення у життя принципу народного суверенітету. Цей принцип не підлягає обмеженню. Захист народного суверенітету – це важлива складова оборонної функції держави. Обґрунтовано необхідність поміркованого підходу до обмеження права громадян на безпосереднє здійснення влади. Здійснено пошук можливих форм та виявів безпосередньої демократії, які могли би забезпечити втілення у життя дійсної волі громадян незалежно від запровадження режиму воєнного стану. Запропоновано розпочати комплексну роботу щодо вивчення можливості створення блокчейн-платформ прямої електронної демократії.

Ключові слова: безпосередня демократія, народовладдя, народний суверенітет, режим воєнного стану, е-демократія.

Mykhailov M.

Direct Democracy During Martial Law: Ways to Realize the People's Right to Power

The article is devoted to the analysis of the problem of realization of democracy in the conditions of martial law. It has been established that direct democracy is an important element in the implementation of the principle of people's sovereignty. This principle is not limited. Protection of people's sovereignty is an important component of the state's defense function.

It was established that the restriction of human and civil rights, as well as the redistribution of powers between public authorities and local governments, aimed at ensuring defense capability and bringing victory closer. Not all current issues that need to involve citizens are related to solving such problems. Therefore, the author concludes that the limited use of direct democracy during martial law is quite appropriate.

The author substantiates the need for a moderate approach to restricting the right of citizens to directly exercise power. The search for possible forms and manifestations of direct democracy, which could ensure the implementation of the real will of citizens, regardless of the martial law. The author considers the institution of direct electronic democracy to be the most successful for this. Its implementation is possible at least at the local level in the regions, where it is possible to ensure the verification of citizens and further rule-making process by the representative authorities. It is proposed to start comprehensive work on studying the possibility of creating blockchain platforms for direct e-democracy.

Keywords: direct democracy, democracy, popular sovereignty, martial law, e-democracy.

Постановка проблеми. Дослідження питання практичного втілення народовладдя не втрачає актуальності з моменту проголошення народу єдиним носієм влади. Здебільшого це пов'язано із перманентним пошуком ефективних форм безпосередньої демократії, який зумовлений втратою виборами як основною формою прямого народовладдя, можливості забезпечення належного комунікативного зв'язку між державою та суспільством.

Російська агресія та вимушене запровадження воєнного стану актуалізували іншу сторону проблематики безпосереднього здійснення влади народом, яка була прихована від науковців у мирний час. Конституція України встановлює можливість тимчасового обмеження деяких прав і свобод людини та громадянина в умовах воєнного стану. Профільний закон «Про правовий режим воєнного стану» встановлює безальтернативну заборону на проведення виборів чи референдуму під час дії спеціального правового режиму.

Обмеження мають тимчасовий характер, проте дійсна їх тривалість завжди невизначена та більша, ніж та, що може вважатися бажаною в конкретних умовах. Протягом цього часу потреба встановлення міцного комунікативного зв'язку між державою та суспільством не зникає, а необхідність своєчасного реагування на мирні запити громадян може навіть збільшуватись, особливо на місцевому рівні. Постає необхідність пошуку форм та проявів безпосередньої демократії, які могли би гарантувати безперервну дію положень ст. 5 Основного Закону в частині права народу на безпосереднє здійснення влади. Такі форми та вияви мають забезпечити баланс між гарантіями законності та безпеки в умовах спеціальних правових режимів та необхідністю втілення законної волі громадян у життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розробці та теоретичному обґрунтуванню дієвих механізмів прямого народовладдя присвячено праці вітчизняних учених-правників О. О. Галус, В. Ф. Погорілка, М. І. Ставнійчук, Л. М. Шипілова та ін. Чималий вклад у доктрину безпосередньої демократії здійснено зарубіжними науковцями: М. Гунелем, Р. Далем, Л. Дюгі, Дж. Кіном. Ю. П. Жванко, Н. В. Коваленко, О. В. Лазукова, С. К. Могил, інші науковці у своїх дослідженнях приділили увагу різним аспектам спеціальних правових режимів, у тому числі режиму воєнного стану.

Проте серед значного наукового доробку немає фундаментальних досліджень проблеми реалізації права народу на владу в умовах воєнного стану. Конституціоналісти оминають своєю увагою екстремальні умови функціонування держави. В межах адміністративного права акценти зміщуються на користь публічного адміністрування. Питання практичного втілення принципу народного суверенітету під час дії спеціальних правових режимів не розкрито.

Мета дослідження – обґрунтування важливості пошуку (та власне пошук) форм та виявів безпосередньої демократії, які дозволили би забезпечити практичне втілення принципу народного суверенітету незалежно від запровадження режиму воєнного стану в країні чи окремих її регіонах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Принцип народного суверенітету проголошується ст. 5 Конституції України. У науковому співтоваристві склався доволі усталений триєдиний підхід до його розуміння: носієм суверенітету і єдиним джерелом влади в Україні є народ; народ здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування; народу гарантується виключне право вирішувати найбільш важливі питання державного і суспільного життя [1, с. 8]. Влада народу – це влада не абстрактного співтовариства, а залучення до її здійснення кожного громадянина [1, с. 19].

Е. Балмер зазначив, що пряма демократія є вираженням народного суверенітету – права громадян вирішувати питання принципової важливості безпосередньо та владно без посередництва своїх представників [2].

Отже, безпосереднє здійснення влади – одна з базових правомочностей українського народу. Саме тому М. І. Ставнійчук слушно розглядає безпосередню демократію як систему форм безпосереднього владного волевиявлення народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні [3, с. 289]. Безпосередня демократія спрямована на ухвалення владних рішень, що мають великий суспільний інтерес у межах держави та / або окремої територіальної одиниці. Такі владні рішення стають результатом прямого волевиявлення носія суверенітету, тобто їх приймає безпосередньо сам народ або ж за його ініціативи чи на його вимогу. Різноманітні форми безпосередньої демократії забезпечують безперервність процесів реалізації належної народу влади, оскільки потреба громадян у донесенні своєї волі та наданні їй форми владних рішень є перманентною.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» визначає, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Типові (основні) форми безпосередньої демократії (вибори та референдум) можуть реалізовуватись тільки в умовах загального правового режиму. Спеціальні законодавчі обмеження, що визначені статтею 19 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» унеможливають проведення виборів та референдумів під час дії воєнного стану. Додаткова заборона на проведення виборів опосередковано міститься у Конституції, де визначено положення про продовження строку повноважень Верховної Ради України до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного чи надзвичайного стану.

Аналогічним чином повністю зупиняється дія нетипових (допоміжних) форм безпосередньої демократії, які реалізуються у формі зібрань (збори громадян за місцем проживання, громадські слухання, консультації, мітинги, пікети тощо). Така ситуація викликана заборонами на проведення масових зібрань та акцій на час воєнного стану.

Встановлення спеціальних обмежень пов'язано з тим, що під час дії особливого правового режиму допустимим вважається тимчасове обмеження конституційних прав і свобод людини та громадянина. Окрім того, відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування надаються повноваження, необхідні для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та гарантування національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Серед значного переліку обмежень та управлінських заходів відсутні прямі чи навіть опосередковані згадки про можливість обмеження принципу народного суверенітету у розумінні статті 5 Конституції України. Фактично усі складові цього принципу не можуть бути об'єктами втручання. Д. Альтман у дослідженні, присвяченому реалізації народного суверенітету через пряму демократію, зазначив, що суспільство має право очікувати на те, що будь-яка складова частина демократії, у тому числі свобода вираження поглядів, буде виконуватися в будь-який час і на невизначений термін у майбутньому [4]. Це повною мірою підтверджує необхідність пошуку балансу між тимчасовим обмеженням можливості реалізації форм безпосередньої демократії та гарантуванням безперервності здійснення державної влади народом, який є єдиним її джерелом та носієм суверенітету.

Аналіз законодавчих актів, які врегульовують спеціальні екстремальні правові режими, свідчить, що за основу тимчасових обмежень прав і свобод людини і громадянина взято принцип забезпечення стабільності державного управління, а також безпеки громадян і держави загалом в умовах надзвичайного чи воєнного стану. Законодавство про правовий режим воєнного стану визначає, що будь-які додаткові повноваження органів державної влади та місцевого самоврядування або їх перерозподіл націлені тільки на досягнення перемоги над агресором та забезпечення територіальної цілісності держави. Аналогічно обмеження прав людини та громадянина зумовлюються тільки наявними загрозами. Р. І. Мельник та Т. П. Чубко зазначають, що такий характер правового регулювання в умовах спеціальних правових режимів має не так обмежувальний, як забезпечувальний характер [5, с. 128]. Фактично мова йде про заходи забезпечення досягнення конкретної мети. Встановлення вищезазначених управлінських та обмежувальних заходів для досягнення інших цілей та завдань чи поза наявними загрозами недопустимі.

Отже, презюмується, що проведення виборів, референдуму та використання інших форм безпосередньої демократії, що реалізуються шляхом зборів громадян, недоцільні під час воєнного стану. Вони ставлять під загрозу життя та здоров'я громадян, а також можуть порушити стабільність діяльності управлінського апарату. Такий спосіб правового регулювання державно-владних правовідносин можна вважати виправданим та загально визнаним. Так, Європейська комісія за демократію через право (Венеціанська комісія) вказує на справедливість відповідних обмежень. Зазначено, що в умовах воєнного або надзвичайного стану основні проблеми в суспільстві можуть суттєво відрізнитися від тих питань, на яких дійсно варто зосередити увагу під час виборів. Навіть якщо проведення передвиборчої кампанії можливе під час надзвичайного стану, відтермінування виборів може призвести до більш ґрунтовного обговорення, яке необхідне для того, щоби пізніше провести вільні та справедливі вибори [6].

Оборонна функція держави спрямована не тільки на обстоювання суверенітету державного, а й на недопущення втручання у народний суверенітет та намагання агресора підмінити його своєю військово-політичною волею. Системне тлумачення ст. 5 Конституції України та положень ЗУ «Про правовий режим воєнного стану» свідчить про тяжіння законодавця до ідеї достатності здійснення влади через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Проте обмеження належної комунікації народу та держави, а також своєчасного реагування на проблеми, не пов'язані власне із воєнним станом, викликає сумніви. Не всі питання поточного функціонування держави та суспільства, які можуть бути вирішені через реалізацію форм прямого народовладдя, безпосередньо пов'язані із процесом надання відсічі збройній агресії.

Закон України «Про правовий режим воєнного стану» не передбачає обмеження безпосередньої демократії. Це свідчить про те, що пошук шляхів реалізації права народу на владу в умовах воєнного стану є відкритим та доречним. На момент написання статті відсутня законодавча база, яка передбачала би наявність ефективних форм безпосередньої демократії, здатних рівною мірою слугувати виразником волі українського народу у мирний та воєнний час. Тому фундаментальні дослідження та пілотні проекти мають бути частиною державної політики. Це дасть змогу суспільству бути готовим до можливих викликів, які, на жаль, можуть знову виникнути перед Україною у майбутньому.

Головні критерії вибору доцільних форм безпосередньої демократії такі: безпека учасників, безпека інформації, процесів реалізації належної народу влади, а також високий ступінь комунікативного зв'язку між народом та владою. Фізична участь громадян у різноманітних формах прямого народовладдя під час

режиму воєнного стану неможлива насамперед через неможливість гарантування їх безпеки. У такому разі варто застосовувати електронну (віддалену) форму участі.

Вважаємо, що вищезазначеним критеріям може відповідати пряма електронна демократія. Це комплексний інститут, який охоплює чимало механізмів реалізації народом своєї влади. Її зміст полягає у використанні інформаційно-комунікативних технологій (далі – ІКТ) з метою безпосередньої участі народу в режимі онлайн у процесі прийняття владних рішень чи спонуканні відповідних органів публічної влади до їх прийняття. Згідно з позицією Європейського Парламенту ІКТ мають сприяти переходу до форми демократії, що є більш активною та дорадчою і буде відповідати запитам та інтересам громадян [7]. Пряма електронна демократія – це особливо технократична форма безпосередньої демократії та охоплює механізми інших форм прямого народовладдя. Вона характеризується свободою, прозорістю, доступністю та незалежністю.

З урахуванням особливостей правового режиму воєнного стану можливе розроблення обмежених напрямків використання механізмів електронних петицій, електронної законодавчої чи правотворчої ініціативи, електронного народного вето. Їх реалізація можлива принаймні на місцевому рівні у регіонах, де можна забезпечити верифікацію громадян та подальший нормотворчий процес з боку представницьких органів влади.

Як у мирний, так і у воєнний це зумовить позитивні зрушення в державному управлінні, що полягає у поступовій відмові від громадянсько-центричного підходу (citizen-centric approach), коли уряд приймає рішення, спрямовані на задоволення потреб суспільства, та переходу до громадянсько-рушійного підходу (citizen-driven approach), коли саме суспільство формує свої потреби і доносить їх до влади або ж вказує їй на необхідні шляхи їх задоволення [8]. Таке зміщення управлінських акцентів жодним чином не суперечитиме гарантіям безпеки та стабільності, які визначені у Конституції України та ЗУ «Про правові засади режим воєнного стану» та полягають у наданні переваги адміністративним методам з метою відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності. Ми вже зазначали, що не всі питання повсякденного цивільного життя стосуються обороноздатності держави. Встановлення чіткої сфери застосування механізмів електронної демократії мінімізує будь-які ризики.

Питання інформаційної безпеки таких демократичних процесів має бути предметом комплексних досліджень як правників, так і фахівців ІТ галузі. Видається за можливе використання новітньої технології блокчейн – публічної збірки інформації, яка відображається консенсусом більшості її учасників. Будь-яка інформація, що потрапила до такої збірки, вже не може бути видалена з неї [9].

Україна має достатні можливості для того, аби стати майданчиком для становлення так званої «блокчейн демократії». Відтак, вважаємо виправданим запровадження загальнонаціональної блокчейн-платформи, що дасть змогу громадянам, які зареєстрували на ній свій обліковий запис, брати участь у всіх владних процесах. Залежно від характеру таких процесів, участь може бути як дорадчою, так і імперативною. Наприклад, такі технології дозволять надати громадянам право дорадчого голосу в процесі розгляду законопроектів у Верховній Раді України, нормативно-правових актів органів місцевого самоврядування. Зазначені нововведення сприятимуть зміцненню правопорядку в державі та легітимзації влади.

Висновки. Принцип народного суверенітету може набувати ознак суспільної, політичної та правової реальності тільки в разі наявності широкого кола форм прямого народовладдя, за допомогою яких народ має реальну можливість втілити свою справжню волю у повсякденне життя. Оборонна держави полягає не тільки у обстоюванні національного, а й народного суверенітету. Тому з огляду на те, що потреба громадян у донесенні своєї волі та наданні їй форми владних рішень є перманентною, народний суверенітет не може бути обмежений незалежно від конкретного правового режиму.

Спеціальні гарантії безпеки та стабільності, що запроваджуються в період воєнного стану є безумовними. Проте будь-які обмеження участі громадян у різноманітних формах безпосередньої демократії потрібно протиставляти впровадженню механізмів прямого народовладдя, які не суперечать зазначеним гарантіям та не стосуються вирішення питань оборони країни.

Найбільш вірогідним способом гарантування практичного втілення народного суверенітету, а отже, права народу на безпосереднє здійснення влади, є механізми прямої електронної демократії. Використання ІКТ дає змогу обрати безпечні шляхи прийняття рішень, спонукання до їх прийняття чи участі у їх прийнятті. Фахівці ІТ-галузі мають оцінити, чи спроможні блокчейн-технології бути основою загальнодержавної чи місцевих платформ прямого народовладдя як у мирний, так і у воєнний час.

Список використаних джерел

1. Щербанюк О. В. Народний суверенітет і реалізація владоспроможності демократичної держави : монографія. 2013. 306 с. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/shcherbanyuk_o.v._narodnyu_suverpnytet.pdf (дата звернення: 06.05.2022).
2. Bulmer E. *Direct Democracy: International IDEA Constitution-Building Primer*
3. Stockholm (Sweden), 2017. 33 p. URL: <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/direct-democracy-primer.pdf> (дата звернення: 06.05.2022).
4. Ставнійчук М. *Форми безпосередньої демократії. Конституційне право України: підручник / за ред. В. Ф. Погорілка. 2-ге доопр. вид. Київ : Наук. думка, 2000. С. 286–342.*
5. David Altman. *Direct Democracy Worldwide*. URL: https://www.researchgate.net/publication/288427223_Direct_Democracy_Worldwide (дата звернення: 06.05.2022).
6. Мельник Р. І., Чубко Т. П. Проблеми обмеження прав і свобод людини в умовах дії спеціального правового режиму. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2006. № 1. С. 125–134.
7. Дотримання принципів демократії, прав людини та верховенства права в умовах надзвичайного стану – міркування. Європейська комісія за демократію через право. Страсбург 2020. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)014-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)014-ukr) (дата звернення: 06.05.2022).
8. On e-democracy in the European Union: potential and challenges (2016/2008(INI)): report: 16.2.2017. *European Parliament* : офіц. сайт. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2017-0041+0+DOC+XML+V0//EN> (дата звернення: 06.05.2022).
9. Rogers D. *Monitory Democracy as Citizen-driven Participatory Planning: The Urban Politics of Redwatch in Sydney*. *Urban Policy and Research*. 2016. Vol. 34, Iss. 3. P. 225–239. URL: <https://doi.org/10.1080/08111146.2015.1077804> (дата звернення: 06.05.2022).
10. Crosby M., Nachiappan, Pattanayak P., Verma S., Kalyanaraman V. *BlockChain Technology*. Sutardja Center for Entrepreneurship & Technology Technical Report. 2015. 35 p. URL: <http://scet.berkeley.edu/wp-content/uploads/BlockchainPaper.pdf> (дата звернення: 06.05.2022).

References

1. *Shcherbanyuk O.V. (2013) Narodnyi suverenitet i realizatsiia vladospromozhnosti demokratychnoi derzhavy [People's sovereignty and the realization of the power of a democratic state]: monograph*. Retrieved from https://ccu.gov.ua/sites/default/files/library/shcherbanyuk_o.v._narodnyu_suverpnytet.pdf [in Ukrainian].
2. Bulmer, E. (2013). *Direct Democracy: International IDEA Constitution-Building Primer 3. Stockholm (Sweden), 2017. 33 p.* Retrieved from <https://www.idea.int/sites/default/files/publications/direct-democracy-primer.pdf>
3. Stavniychuk, M. (2000). *Formy bezposerednoi demokratii. Konstytutsiine pravo Ukrainy: pidruchnyk*, 2nd Ed. V.F. Pogorilka. Kyiv: Nauk. Dumka, 286–342 [in Ukrainian].
4. Altman, D. (2011) *Direct Democracy Worldwide*. Retrieved from https://www.researchgate.net/publication/288427223_Direct_Democracy_Worldwide
5. Melnik R.I., Chubko T.P. (2006). Problemy obmezhenia prav i svobod liudyny v umovakh dii spetsialnoho pravovoho rezhymu. [Problems of restriction of human rights and freedoms in the conditions of special legal regime]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka – Bulletin of Luhansk State University of Internal Affairs named after E.O. Didorenko*, 1, 125-134 [in Ukrainian].
6. *Dotrymannia pryntsyypiv demokratii, prav liudyny ta verkhovnstva prava v umovakh nadzvychainoho stanu – mirkuvannia. [Adherence to the principles of democracy, human rights and the rule of law in a state of emergency – reasoning]* (2020). Yevropeiska komisiia za demokratiuu cherez pravo. Retrieved from [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2020\)014-ukr](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2020)014-ukr) [in Ukrainian].
7. *On e-democracy in the European Union: potential and challenges (2016/2008(INI)): report: 16.2.2017. European Parliament: official web-site*. Retrieved from <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+REPORT+A8-2017-0041+0+DOC+XML+V0//EN> [in Ukrainian].
8. Rogers, D. (2016). *Monitory Democracy as Citizen-driven Participatory Planning: The Urban Politics of Redwatch in Sydney*. *Urban Policy and Research*, 34, 3. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/08111146.2015.1077804>

9. Crosby, M., Nachiappan, Pattanayak, P., Verma, S., Kalyanaraman V. (2015). *BlockChain Technology. Sutardja Center for Entrepreneurship & Technology Technical Report*. Retrieved from <http://scet.berkeley.edu/wp-content/uploads/BlockchainPaper.pdf>

Стаття надійшла до редакції 15.04.2022.

Оксана Назарчук,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільного та трудового права
Юридичного Інституту ДВНЗ Київського
національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5849-3758>

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ: СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Визначено правові аспекти захисту прав людини. Охарактеризовано, що вагоме місце з-поміж великого кола проблем, якими займається сьогодні юридична наука, належить проблемі захисту прав людини. Рівень забезпечення прав і свобод людини визначається розвиненістю механізмів і розробленістю засобів, заходів та процедур, які використовуються для охорони й захисту прав і свобод людини, що дає змогу говорити про захищеність і безпеку особистості в державі. Розглянуто сучасний стан та проблеми реалізації захисту прав людини. Здійснено узагальнений аналіз питань, що регулюють захист природних прав людини, а їх обмеження неможливе за будь-яких умов. Життєдіяльність громадян в умовах воєнного стану вимагає вдосконалення захисту прав людини, що зумовлює перспективність проблематики та формує вектори для подальших досліджень.

Розкрито питання захисту прав людини, який закладений у ключових нормах міжнародного гуманітарного права, яке захищає людину від наслідків війни та стосується кожного з нас, однак воно ще недостатньо відоме. Механізм дотримання і реалізації норм міжнародного гуманітарного права перебуває в рамках міжнародно-правових заходів, спрямованих на активізацію міждержавної співпраці з метою забезпечення узятих зобов'язань на міжнародному рівні, тобто здійснюється в нормативно-організаційних межах імплементації на міжнародному рівні. Звертається увага на те, що до системи комплексу таких нормативно-процесуальних заходів належать заходи контрольного характеру, які є основою та найважливішим елементом міжнародного механізму захисту прав людини. Однак права людини – це не тільки засіб і спосіб захисту особи від будь-яких посягань. Права людини – головний нерв суспільного розвитку, державного устрою, взаємовідносин суспільства, людини та держави.

Ключові слова: захист прав, права людини, правова держава, соціальні права, Конституція України, суспільні взаємовідносини, механізм дотримання прав громадян.

Nazarchuk O.

Protection of human rights: current state and problems of implementation

The legal aspects of the protection of human rights are determined. It is characterized that an important place among the wide range of problems that legal science deals with today belongs to the problem of protecting human rights. The level of ensuring human rights and freedoms is determined by the development of mechanisms and the development of means, measures and procedures used in the protection and protection of human rights and freedoms, which allows us to talk about the security and safety of the individual in the state. The current state and problems of the implementation of the protection of human rights are considered. A generalized analysis of issues regulating the protection of natural human rights is carried out, and their limitation is impossible in any conditions. The vital activity of citizens in the conditions of martial law requires the improvement of the protection of human rights, which makes the perspective of the problem and forms vectors for further research.

The issue of the protection of human rights, which is embedded in the key norms of international humanitarian law, which protects a person from the consequences of war and concerns each of us, is revealed, but it is still not well known to people. The mechanism of observance and implementation of the norms of international humanitarian law is within the framework of international legal measures aimed at intensifying interstate cooperation in order to ensure the commitments made at the international level, i.e. is carried out within the normative organizational limits of implementation at the international level. Attention is drawn to the fact that the system of a complex of such regulatory and procedural measures includes control measures that underlie and act as an essential element of the international

mechanism for the protection of human rights. However, human rights are not only a means and a way to protect an individual from any encroachment. Human rights are the main nerve of social development, state structure, relationships between society, man and the state.

Keywords: *protection of rights, human rights, rule of law, social rights, the Constitution of Ukraine, public relations, the mechanism of observance of the rights of citizens.*

Постановка проблеми. Дотримання гарантій прав людини та її захисту закріплені як у національних, так і в міжнародних номативних актах. У цей день Україна перебуває на одному із найважчих етапів її незалежного періоду соціального та економічного розвитку – в умовах воєнного стану. Людство на основі тривалого історичного досвіду усвідомило величезну значущість прав людини для нормальної життєдіяльності суспільства, держави та громадянина.

Безумовно, забезпечення, реалізація захисту прав людини – це важливий показник для правової держави, а виконання завдання щодо захисту прав людини залежить насамперед від рівня досягнень країни та механізмів, що існують на національному рівні. Таким чином, все ще відкритими для подальших досліджень питання реалізації дотримання захисту прав людини, особливо зараз. З огляду на проблеми сьогодення ця тема набула ще більшої актуалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням, пов'язаним із захистом прав людини, приділяла увагу міжнародна та вітчизняна наукова спільнота, зокрема: В. В. Букач, С. Г. Грицкевич, В. О. Демиденко, Н. О. Задорожня, Н. В. Камінська, Н. І. Карпачова, А. М. Колодій, В. В. Лутковська, О. В. Марцеляк, А. Ю. Олійник, Б. О. Параховський, Г. М. Яворська та ін. Проблематика реалізації прав людини всебічно досліджена у працях М. В. Ковалів, В. П. Сverdліченко, О. Буханевич, А. Мерник та ін.

Мета дослідження – проведення комплексного аналізу правових аспектів, проблеми реалізації захисту прав людини в умовах сучасного стану.

Виклад основного матеріалу дослідження. Введення воєнного стану на всій території України – це безпрецедентний захід за роки незалежності, що спричиняє проблемні правові аспекти в реалізації захисту прав людини. Відповідно підвищується роль практики захисту прав громадян України.

Права людини – це права, які функціонують як моральні гарантії вимог, а захист прав людини – це одне з найбільш актуальних питань протягом усього існування людства. Конституція України частиною п'ятою статті 55 закріпила кожному гарантію захисту своїх прав, свобод та інтересів від порушень і протиправних посягань будь-якими не забороненими законом засобами [1].

Незалежно від свого соціального характеру, законні чи незаконні (агресивні війни або оборонні війни; збройні дії сепаратистів у середині країни або дію урядових військ щодо захисту конституційного ладу), збройні конфлікти ставлять під загрозу реалізацію захисту прав і свобод людини [9].

Одним із основоположних джерел міжнародного права, на якому базуються більшість конституційних положень не лише України, а й інших держав світу, є Загальна декларація прав людини, ухвалена та проголошена резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 р. Вона ухвалена у формі резолюції, тому не має обов'язкового характеру, а лише рекомендаційний [4].

Реалізація захисту прав людини трактується як створення умов для здійснення цих прав. Тобто, прописавши цей обов'язок, держава зобов'язала себе створити конкретні установи для захисту прав людини, серед яких: суди усіх інстанцій, прокуратура, інститут Уповноваженого Верховної Ради з прав людини тощо.

Таким чином, кожна людина повинна мати можливість вільно обирати спосіб захисту своїх порушених прав, адже вона має бути впевнена, що держава гарантує рівну можливість незалежно від віри, раси, місця проживання, віку і статі скористатися таким захистом. Права людини гарантовано мають бути забезпечені публічною владою з метою їх реалізації громадянами. Якщо громадянин не отримав належної допомоги у зазначеному – він може скористатися міжнародними правовими механізмами їх забезпечення.

Так, ми можемо погодитися з М. В. Ковалів, який у своїй праці, підкреслює ключові процеси визнання і реалізації прав людини в умовах сьогочасного суспільства. Науковець дійшов висновку, що існує прямий зв'язок між розвитком держави, суспільства та організаційно-правового механізму забезпечення захисту прав і свобод людини та громадянина, і такий зв'язок «виражається в тому, що в тоталітарній державі з нестабільною політичною і економічною обстановкою не може бути досконалого організаційно-правового механізму забезпечення захисту прав людини» [10, с. 75]. Таким чином, життя громадян, навіть в умовах воєнного стану, безпосередньо залежить від якості та досконалості правового регулювання прав кожної людини.

Цікавим є дослідження В. П. Свердліченка, який визначає актуальний феномен зловживання правом на честь, гідність та ділову репутацію в умовах воєнного стану. Науковець доводить, що в умовах війни унеможливується зловживання правом на честь, гідність та ділову репутацію, зокрема призначення права проявляється саме через «усвідомлювання кожною особою своєї цінності, суспільної значущості та моральної рівності поряд з іншими особами», навіть в умовах війни [11, с. 359].

Захист прав людини закладений у ключових нормах міжнародного гуманітарного права, одна із яких відома як «декларація (застереження) Мартенса». Так, положення вперше було внесено до преамбули Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1899 р. на пропозицію юриста-міжнародника та дипломата Ф. Ф. Мартенса, і пізніше стало самостійною нормою, яку із змінами внесено до наступних конвенцій з міжнародного гуманітарного права [8]. Механізм дотримання і реалізації норм міжнародного гуманітарного права перебуває в рамках міжнародно-правових заходів, спрямованих на активізацію між-державної співпраці з метою забезпечення узятих зобов'язань на міжнародному рівні, тобто здійснюється в нормативно-організаційних межах імплементації норм на міжнародному рівні. Звертається увага на те, що до системи комплексу таких нормативно-процесуальних заходів належать заходи контрольного характеру, які є основою та найважливішим елементом саме міжнародного механізму захисту прав людини.

Порушення прав людини узагальнені не лише у джерелах міжнародного гуманітарного права, а й у європейському праві прав людини, яке ґрунтується на положеннях Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. Для захисту цих прав і свобод заснований Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), юрисдикція якого поширюється на всі справи і рішення якого обов'язкові для всіх держав-учасниць Конвенції. Саме у практиці європейського права прав людини визначено аспекти переслідування осіб, винних у найтяжчих порушеннях прав людини. Цей аспект правовідносин сформульовано у практиці ЄСПЛ як так зване «процедурне зобов'язання» відповідно до ст. 2 та 3 Конвенції [5].

Безумовно, реалізація захисту прав людини – це один із найважливіших у діяльності управлінських кадрів усіх рангів. Світова практика розвитку демократичних країн свідчить про те, що саме забезпечення прав і свободи людини та громадянина, ставлення держави, її органів та службовців до людини є головним критерієм соціальної справедливості та законності.

Сьогодення нам показує сучасний стан, де малими кроками має відбуватися трансформація вдосконалення механізму захисту прав людини, зокрема: 1) зниження формалізованості процедур розгляду скарг, наданих від громадян щодо порушення їх прав і свобод, обмеження яких неможливі; 2) високий ступінь незалежності правотворчих процесів та органів, що реалізують правотворчу та правозахисну діяльність в системі державних органів влади України; 3) безкоштовне надання юридичної підтримки в рамках правозахисної діяльності; 4) безкоштовне надання інформаційно-роз'яснювальних та психологічних послуг в умовах сучасного стану [7].

Захист прав людини – це найвища цінність, історично невід'ємні права громадян, що одночасно акцентують увагу на цінності людини, а також необхідності її підтримки у складних обставинах, обмеженні впливу громадян на стратегію і тактику вирішення збройного конфлікту, зокрема завдяки унеможливленню прийняття суб'єктивних рішень чи неефективних дій громадян [8].

Права нерозривно пов'язані з самим існуванням людини і є невід'ємними та невідчужуваними. Держава може встановлювати певні обмеження прав і свобод лише зазначених у Конституції України і міжнародно-правових документах. Підставами можуть бути загроза державній і громадській безпеці, основам конституційного ладу, здоров'ю населення, правам і законним інтересам інших осіб. Тимчасові обмеження прав людини можливі у разі надзвичайного або воєнного стану, а тому мають бути пропорційні ситуації, яка має наслідком такі обмеження, і ліквідовані відразу після нормалізації обстановки і зміни причин, що їх викликали.

Висновки. Організація взаємодії держави і громадян може зазнавати трансформацій під тиском глобальних соціально-економічних тенденцій, зовнішніх факторів чи внутрішніх змін, до яких належать процеси введення надзвичайного чи воєнного стану. Важкий період для України показує життєдіяльність громадян в умовах воєнного стану, а тому концепції та практика реалізації захисту прав людини потребують удосконалення, що зумовлює перспективність проблематики та формує вектори для подальших досліджень. Принципово важливо усвідомити і розуміти необхідність забезпечення прав людини за будь-яких обставин.

Список використаних джерел

1. Конституція України: зі змінами та доповненнями: (прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р.). Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
2. Про правовий режим воєнного стану : Закон України від 12.05.2015 №389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/389-19> (дата звернення 10.05.2022)
3. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.07.2011 р. № 3460-VI. Дата оновлення: 01.07.2021. URL: [http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text](http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text) (дата звернення: 10.05.2022).
4. Загальна декларація прав людини (рос/укр) : Міжнародний документ від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 10.05.2022)
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: ратифіковано Законом України від 17 липня 1997 р. № 475/97. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 14.05.2022).
6. Братасюк М. Г. Філософія захисту прав людини з позиції сучасного правового мислення. Філософські та методологічні проблеми права. 2020. № 1 (19). С. 14–20
7. Лазарева М. Д. Стан забезпечення прав людини в Україні на сучасному етапі. Юридичний науковий електронний журнал. № 1. 2020. С. 51–53.
8. Гришук О. В. Конституційні цінності: філософські та судові аспекти : монографія. Вид. 2-е доопр. і доповн. Київ : Ваіте, 2020. 530 с.
9. Гнатковський М. М. Повага до прав людини в умовах збройного конфлікту в Україні застосування судами норм міжнародного гуманітарного права та стандартів захисту прав людини. Київ, 2017. С. 22. URL: https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf (дата звернення 12.05.2022)
10. Ковалів М. В. Захист прав і свобод людини та громадянина як одне із завдань держави. Державотворення та правотворення в контексті євроінтеграції : матеріали доп. учасників VII-го Всеукр. круглого столу. Львів : Львівський держ. ун-т внутрішніх справ, 2021. С. 74–77.
11. Сverdlichenko V. P. Аналіз категорії «зловживання правом на честь, гідність та ділову репутацію» в умовах надзвичайного або воєнного стану. Форум права: електрон. наук. фахове вид. 2017. № 5. С. 356–361. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1199304> (дата звернення 12.05.2022)
12. Сіренко В. Ф., Актуальні проблеми забезпечення і охорони прав людини в Україні / В. Ф. Сіренко, Н.М. Оніщенко, Н.М. Пархоменко, Т.І. Тарахонич. Правова держава. 2014. Вип. 25. С. 16-43.

References

1. Konstytutsiia Ukrainy: zi zminamy ta dopovnnenniamy: (pryiniata na piatii sesii Verkhovnoi Rady Ukrainy 28 chervnia 1996 r.) [Constitution of Ukraine: with changes and additions: (adopted at the fifth session of the Verkhovna Rada of Ukraine on June 28, 1996)] (1996). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine*, 30, 141 [in Ukrainian].
2. *Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12.05.2015 №389-VIII* [On the legal regime of martial law: Law of Ukraine of 12.05.2015 №389-VIII]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/389-19> [in Ukrainian].
3. *Pro bezoplatnu pravovu dopomohu: Zakon Ukrainy vid 02.07.2011 r. № 3460-VI*. [On gratuitous legal aid: Law of Ukraine of 02.07.2011 № 3460-VI]. Data onovlennia: 01.07.2021. Retrieved from [http:// https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text](http://https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text) [in Ukrainian].
4. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny (ros/ukr): Mizhnarodnyi dokument vid 10.12.1948* [Universal Declaration of Human Rights: International document dated 10.12.1948]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text [in Ukrainian].
5. *Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod: ratyfikovano Zakonom Ukrainy vid 17 lypnia 1997 r. № 475/97* [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms: ratified by the Law of Ukraine of 17 July 1997 № 475/97]. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 [in Ukrainian].
6. Bratasiuk, M. H. (2020). Filosofiia zakhystu prav liudyny z pozytsii suchasnoho pravovoho myslennia [Philosophy of human rights protection from the standpoint of modern legal thinking]. *Filosofski ta metodolohichni problemy prava – Philosophical and methodological problems of law*, 1 (19), 14-20 [in Ukrainian].

7. Lazarieva, M. D. (2020). Stan zabezpechennia prav liudyny v Ukraini na suchasnomu etapi [Lazareva MD The state of human rights in Ukraine at the present stage]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 1, 51-53 [in Ukrainian].
8. Hryshchuk, O. V. (2020). *Konstytutsiini tsinnosti: filosofski ta sudovi aspekty. Monohrafiia. Vydannia 2-e doopratsovane i dopovnene [Constitutional values: philosophical and judicial aspects. Monograph. The 2nd edition is revised and supplemented]*. Kyiv: Vaite [in Ukrainian].
9. Hnatkovskiy, M. M. (2017). *Povaha do prav liudyny v umovakh zbroinoho konfliktu v Ukraini zastosuvannya sudamy norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava ta standartiv zakhystu prav liudyny [Gnatkovsky MM Respect for human rights in the context of the armed conflict in Ukraine, the application by the courts of international humanitarian law and human rights standards]*. Kyiv. Retrieved from https://newjustice.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Report_Respect-for-HR-in-Conflict_Gnatovsky_UKR.pdf [in Ukrainian].
10. Kovaliv, M. V. (2021). *Zakhyst prav i svobod liudyny ta hromadianyna yak odne iz zavdan derzhavy. Derzhavotvorennia ta pravotvorennia v konteksti yevrointehratsii [Protection of human and civil rights and freedoms as one of the tasks of the state. State and law education in the context of European integration]: Mat. dop. uchasnykiv VII-ho Vseukrainskoho kruhloho stolu. Lviv: Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav*, 74–77 [in Ukrainian].
11. Sverdlichenko, V. P. (2017). Analiz katehorii «zlovzhyvannia pravom na chest, hidnist ta dilovu reputatsiiu» v umovakh nadzvychainoho abo voiennoho stanu [Analysis of the category «abuse of the right to honor, dignity and business reputation» in a state of emergency or martial law]. *Forum prava – Law Forum*, 5, 356–361. DOI: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1199304> [in Ukrainian].
12. Sirenko, V. F. (2014). Aktualni problemy zabezpechennia i okhorony prav liudyny v Ukraini [Actual problems of ensuring and protecting human rights in Ukraine]. V.F. Sirenko, N.M. Onishchenko, N.M. Parkhomenko, T.I. Tarakhonych. *Pravova derzhava – Legal State*, 25, 16-43 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 14.04.2022.

Тетяна Сухоребра,

кандидат юридичних наук, завідувач кафедри права, Вінницький торговельно-економічний інститут

Київського національного торговельно-економічного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2918-4574>

ЮРИДИЧНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В СФЕРІ ОХОРОНИ ПРИРОДИ У ПЕРШІ РОКИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА ЧАСИ НЕП

Розглянуто процес становлення адміністративної відповідальності, яка регламентувалася у Земельному Кодексі 1922 р., Законі про ліси 1923 р., Адміністративному Кодексі 1927 р., Гірничому Кодексі 1928 р. у перші роки радянської влади та часи НЕП. Розглянуто міри адміністративної відповідальності у вигляді штрафних санкцій, вилучення земельних ділянок та передачу іншим користувачам та оплату такс за- лежно від виду правопорушення та розміру нанесеної шкоди.

Ключові слова: УСРР, адміністративна відповідальність, штрафні санкції, перші роки радянської влади, кодифіковані акти, охорона природи.

Suhorebra T.

Legal liability for offenses in the field of nature protection in the first years Soviet authority and times of NEP

The article examines the process of establishing administrative responsibility, which was regulated in the Land Code of 1922, the Forest Law of 1923, the Administrative Code of 1927, the Mining Code 1928, in the first years of Soviet power and the times of the NEP. Measures of administrative responsibility in the form of fines, seizure of land plots and transfer to other users, and payment of fees were considered, depending on the type of infringement and the amount of damage caused.

Based on the results of the research, the following conclusions can be drawn:

1. *Administrative responsibility in the field of nature protection was reflected in the content of the Administrative Code of the Ukrainian SSR of 1927, which contained provisions regarding the protection of forests, parks, squares, the fight against damage to crops, meadows and pastures, and violation of hunting and fishing rules. At that historical period, the Administrative Code of the USSR was the only document adopted in Europe, except for Portugal, which was effective on the territory of a specific state. A characteristic feature of the codified act was the presence of a significant number of articles devoted to administrative violations in the field of forest protection.*

2. *It is shown that the development of administrative responsibility in the field of land protection took place according to a complex scenario, due to the fact that acts adopted in Soviet Russia and the USSR, which underwent transformation in connection with the transition to the NEP policy, were in force in this field. The foundations of responsibility in this area were laid by the Decree «On Land», adopted on October 25, 1917. The Land Code of the USSR of 1922 established such norms of administrative responsibility for offenses as the imposition of fines, the termination of the right to use land, and the seizure of land plots.*

3. *In that historical period, considerable attention was paid to the protection of subsoil on the basis of the Mining Code of 1928, which established the norms of administrative responsibility for violations of the established rules and instructions related to illegal development, livestock, prospecting, exploration, extraction and processing operations natural mines.*

4. *Administrative responsibility in the field of forest protection was regulated in the Law on Forests of the USSR of 1923, the content of which was influenced by the norms of pre-revolutionary law and the Forest Charters of the Russian Empire, which defined the composition of offenses and introduced a system of fees and fines. The law «On Forests of the Ukrainian SSR» established responsibility for illegal felling of forests, setting fire to forests, spoiling them with cattle and carrying out secondary forest use without permission, and provided for incentives for forest guards to apprehend offenders.*

Keywords: USSR, administrative responsibility, fines, first years of Soviet power, codified acts, nature protection.

Постановка завдання. На сьогодні природоохоронна справа перебуває в критичному стані, однією з причин якої є недосконалість чинного законодавства. З метою вирішення цієї проблеми доцільно розглянуто процес становлення адміністративної відповідальності, який відбувався в перші роки радянської влади та часи НЕП.

Актуальність теми дослідження пов'язана з трьома причинами. По-перше – необхідність збереження охорони та відновлення природних ресурсів в умовах антропогенного впливу. З причини масових порушень природоохоронного законодавства в Україні під загрозою опинилися значна кількість цінних видів флори та фауни, знищуються їх місця оселення та зростання, що веде до скорочення їх чисельності. На жаль, простежується ситуація, коли посадові особи міністерства охорони навколишнього середовища замовчують такі факти та не вживають заходів щодо попередження, протидії та ліквідації наслідків таких явищ. Паралельно з цим органи державної влади на місцях значно послабили контроль за перевищення допустимих хімічних, біологічних та інших впливів. З огляду на це необхідно вжити негайних заходів щодо внесення змін до чинного законодавства, притягнення правопорушників до відповідальності, а також підвищення рівня контролю з боку держави.

По-друге, серед заходів впливу на правопорушників особливе місце займає адміністративна відповідальність, яка дозволяє протидіяти правопорушенням, бездіяльності посадових осіб та є ефективним засобом регулювання суспільних відносин у сфері природокористування. Розвиток юриспруденції склався таким чином, що адміністративна відповідальність є традиційним та найбільш застосованим видом юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони природи. З іншої сторони адміністративні правовідносини у сфері охорони природи можуть виконувати таку важливу функцію, як профілактика правопорушень, що сприяє вихованню громадян у дусі бережливого та шанобливого ставлення до природи, розуміння необхідності її збереження для майбутніх поколінь.

По-третє, розвиток адміністративного права в сфері охорони природи радянської України проходив за дуже складним сценарієм. Інтерес до адміністративних норм, що були чинні в перші роки радянської влади та часи НЕП, не випадковий тому, що досвід, накопичений у цей історичний період, можна використати в сьогоденні умовах з метою підвищення ефективності чинного законодавства. Саме у ці часи було розроблено поняття адміністративної відповідальності, виділено специфічні притаманні ознаки та відокремлено її з-поміж інших видів юридичної відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз публікацій показує, що наявну літературу необхідно поділити на дві групи. По-перше, це праці науковців, які розглядали теоретичні питання адміністративного права та деякі аспекти розвитку цієї науки, зокрема дослідження М. С. Строгович, П. Є. Недбайло, В. В. Галунько, В. М. Гаращук, С. Н. Братусь, В. В. Лазарев, Д. Н. Бахрах, Л. Н. Попова та ін.

До другої групи належать праці, в яких розглядалися питання адміністративної відповідальності у сфері охорони природи, таких вчених, як: О. С. Колбасов, А. С. Шерстюк, С. А. Боголюбова, Ю. С. Шемшученко, А. П. Гетьман, Є. В. Шульга, В. В. Носік, О. І. Логвіненко, Б. В. Кіндюк, М. В. Краснова, В. В. Петрова, В. Л. Мунтян, П. Ф. Кулинич.

Незважаючи на наявність цих досліджень, питання, пов'язані з адміністративною відповідальністю за правопорушення у сфері охорони природи у перші роки радянської влади та часи НЕП, не було розглянуто в повному обсязі та потребують своєї систематизації і більш детального розгляду.

Метою роботи є дослідження норм адміністративної відповідальності у кодифікованих актах, прийнятих у перші роки радянської влади та часи НЕП.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж 1918–1921 рр. територію України захопила червона армія і на цих землях був встановлений більшовицький режим. Характерною рисою правового регулювання була та обставина, що у той історичний період були чинні нормативно-правові акти, які приймали органи влади Радянської Росії та УСРР, що значно ускладнювало практичне використання таких документів.

Питання охорони природи мали в Україні давні традиції, оскільки в дореволюційний період, як вказує В. Є. Борейко, відомі українські науковці П. А. Тутковський, Н. В. Шарлемань, Н. О. Шингарьов ставили питання про прийняття нормативно-правових актів з захисту флори та фауни [7, с. 31].

Розгляд кодифікованих актів, прийнятих в історичний період з 1917–1928 рр. показує, що адміністративна відповідальність за правопорушення у сфері охорони природи регламентувалася на підставі: Адміністративного Кодексу 1927 р., Земельного Кодексу УСРР 1922 р., Закону про ліси 1923 р., Гірничого Кодексу 1928 р. (рис. 1).

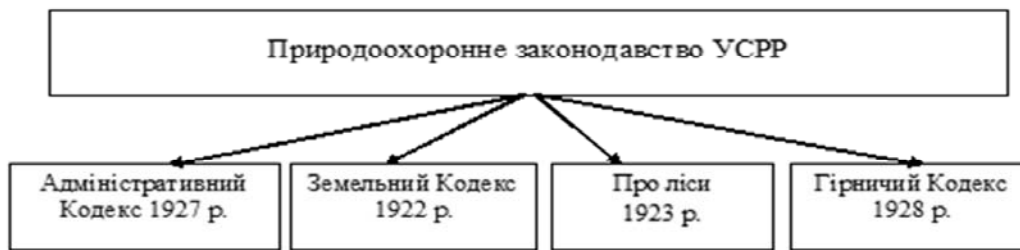

Рис. 1. Блок-схема природоохоронного законодавства УСРР

З огляду на це доцільно розглянути норми адміністративної відповідальності, які входили до кожного з цих нормативно-правових актів.

I. Адміністративний Кодекс УСРР був затверджений постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовтня 1927 р. Кодифікаційні роботи з підготовки проекту цього акта почалися у 1922 р., в серпні 1924 р. проект Адміністративного Кодексу УСРР було внесено на розгляд Ради Народних Комісарів (РНК), яка не прийняла цей документ та відправила на доопрацювання через неповне відображення революційної законності. З точки зору охорони природних ресурсів у Кодексі містилися статті, пов'язані з охороною лісів, частково риб, полювання та використання інших елементів природи.

На підготовку кодифікованого акту вплинула відсутність історичного досвіду підготовки таких документів, оскільки у той період в Європі лише в Португалії діяв Адміністративний кодекс. Загалом розвиток адміністративного права в радянській Україні характеризувався складною динамікою тому, що Адміністративний Кодекс УСРР, прийнятий у 1927 р. в умовах політики НЕП, фактично припинив свою дію на початку 30-х років, у зв'язку з встановленням у СРСР тоталітарного режиму. Як вказує Ю. С. Шемшученко, специфічність природних об'єкта впливає на норми адміністративної відповідальності тому, що порушуються суспільні відносини, які виникають у зв'язку з безгосподарським використанням земель, порушення правил охорони природних об'єктів від забруднення та незаконних користувань [9, с. 34].

У кодифікованому акті ст. 31 розділу 2 «Обов'язкові постанови» охоплювала норми адміністративної відповідальності за правопорушення, пов'язані з такими природними об'єктами: 1) боротьба зі шкідниками сільського та лісового господарства, зі шкідниками садів та городів і з епізоотіями; 2) охорона лісів, парків, скверів, боротьби з пошкодженням посівів, лук та пасовищ; 3) боротьба з порушенням правил мисливства та рибальства у водах місцевого значіння.

Особливістю Адміністративного Кодексу УСРР 1927 р. була уніфікація норм відповідальності за правопорушення, які викладалися в статті 47, що надавала повноваження Народному Комісаріату Внутрішніх Справ, міліцейським відділам, селищним та сільським радам застосовувати такі міри, як догана, штрафи, примусові роботи, адміністративний арешт. Більш детальну увагу в змісті кодифікованого акта приділено охороні лісів, чому призначалося ст.ст. 74, 75, 76, 77, 78. Так, згідно зі ст. 75 за правопорушення, що пов'язані з лісами, на винних осіб накладаються штрафи розміром у подвійну вартість заподіяної шкоди з конфіскацією знарядь. Згідно зі ст. 76, ліс, добутий під час самовільних рубок, відбирається у правопорушників та передається лісовій адміністрації. Як вказано у ст. 78, штрафи, отримані в результаті рішень судів, поділяються так: а) 30% – у фонд преміювання; б) частина – на загальнокорисні потреби сіл; в) до місцевого бюджету; г) до районного бюджету.

II. Норми адміністративного права у сфері охорони землі широко використовувалися як інструмент притягнення до відповідальності правопорушників, першим документом, присвяченим охороні цього природного ресурсу був Декрет «Про землю», який прийнято на II Всеросійському з'їзді Рад робітничих і солдатських депутатів 25–27 жовтня (7–9 листопада) 1917 р.

У 11(24)–12(25) грудня 1917 р. у Харкові, який на той час був столицею УСРР, відбувся I Всеукраїнський з'їзд Рад, на якому було прийнято рішення, згідно з яким дія Декрету «Про землю» поширювалась на території радянської України. Наступним кроком розвитку адміністративної відповідальності у природоохоронній сфері був Декрет ВЦВК «Про соціалізацію землі» від 19 лютого 1918 р., у якому було скасовано приватне право власності на землю, що ставала власністю держави та передавалась трудящим на засадах безкоштовного та постійного користування. Як зазначає Т. Б. Саркісова, земля стала «нічиєю» власністю: ні суспільства, ні держави, що значно ускладнювало адміністративне врегулювання питань землекористування [8, с. 11].

На території УСРР одним з перших завдань більшовицької влади було вирішення земельного питання, на що був спрямований Декрет РНК УСРР «Про націоналізацію всіх колишніх казенних, монастирських, міських і поміщицьких земель» 1920 р. Характерною рисою цього нормативно-правового акта було те, що в ньому значна увага приділялася питанням лісового фонду, який повністю передавався місцевим органам. Незважаючи на заголовок Декрету 1920 р., у ньому йшлося не тільки про націоналізацію землі, а й про ліси, які без викупу разом із «живим» та «мертвим» інвентарем переходили до органів місцевого самоврядування.

На території, захопленій більшовиками, була розповсюджена політика воєнного комунізму, яка була засобом збереження влади комуністами з метою забезпечення їх продовольством. Основою цієї політики була конфіскація без жодних обмежень зерна та продуктів, згідно з якою селяни мали віддавати державі надлишки і залишки зерна та інших продуктів. З метою реалізації такої політики комуністична влада прийняла Постанову ВУЦК від 19 жовтня 1921 р. «Про заходи боротьби з приховування землі», в якій п. 3 встановлював відповідальність у вигляді її конфіскації та передачі матеріалів до суду за приховування земель селянами та не подання відомостей про неї до органів влади.

Земельний Кодекс УСРР був затверджений 29 листопада 1922 р., причиною прийняття кодифікованого акта були зміни у суспільно-політичному житті більшовицької держави, де відбувся перехід до нової економічної політики (НЕП), в рамках якої дозволено володіти приватною власністю. Тому Земельний Кодекс УСРР визначав нові засади землекористування, землеволодіння, охорони цього природного ресурсу та юридичної відповідальності. В документі вказано про необхідність збереження землі як основного засобу соціалістичного виробництва та наголошено на відповідальності винних осіб без конкретизації санкцій. Завдання Земельного Кодексу УСРР полягало у врегулюванні земельних відносин, документ складався з преамбули і 4 частин («Про трудове землекористування», «Про міські землі», «Про державне земельне майно», «Про землеустрій та переселення»), містив 227 статей. О. С. Колбасов вказує на прийняття такого документа в рамках підготовки Земельних Кодексів союзних республік: РРФСР 1922 р., Білоруської СРР 1925 р., Азербайджанської СРР 1923 р., Армянської СРР 1923 р., Грузинської СРР 1924 р. [5, с. 144].

Адміністративна відповідальність встановлювалася за дії, які порушують суттєві інтереси інших землекористувачів, власники земельних угідь не мали права вживати заходів, які погіршують стан земель. Згідно зі ст. 53, юридична відповідальність регламентувалася шляхом припинення права землекористування, якщо земельну ділянку використовували для незаконних цілей або якщо використання боку однієї особи завдало шкоди сусідньому господарству. Як вказує ст. 58, селяни разом з громадою були відповідальні за неправильне та нецільове використання земельних угідь, а контроль за такими заходами покладалася на Народний комісаріат землеробства УСРР і органи місцевого самоврядування. У кодифікованому акті встановлювалися штрафні санкції, якщо селяни порушували правила охорони земель та не проводили державну реєстрацію угідь (ст. 203).

III. Адміністративна відповідальність за порушення законодавства про ліси має давнє коріння та традиції, які відображені у положеннях Лісових Уставів Російської імперії, що приймалися у 1802, 1835, 1842, 1857, 1876, 1905 та 1913 рр. Як вказує відомий дореволюційний юрист М. І. Фалєєв, юридична відповідальність за лісопорушення була пов'язана з поліцейськими обмеженнями, спрямованими на створення умов охоронної діяльності держави з метою захисту лісових багатств [1, с. 81]. Розглядаючи законодавство радянської України щодо адміністративної відповідальності у лісовій сфері, необхідно враховувати, що в дореволюційний період селянам належало лише 8,1% від загальної кількості лісів. Найбільшими приватними власниками лісів були поміщики – 69,6%, царський уряд мав значні площі – 20,8%, інші верстви населення мали лише невеличкі лісові ділянки.

Першим таким нормативно-правовим актом був Декрет РНК УСРР «Про охорону лісів» від 26 лютого 1919 р. Декрет ставив завдання перед усіма виконками, ревкомми, надзвичайними комісіями охороняти ліси від самовільного вирубування, захоплення лісового майна, лісоматеріалів, за що встановлювалася відповідальність без зазначення конкретних санкцій. Необхідно зазначити, що в умовах визвольних змагань та воєнних дій більшовицька влада на основі рішень Реввоєнтрибуналу могла призначити будь-які покарання. У цей період деревина становила єдиний засіб, який використовувався для функціонування підприємств та заводів, опалення населення. Як зазначає Б. В. Кіндюк, радянська влада фактично узаконила хижачькі вирубки лісів вздовж залізниць, шосейних доріг, парків, пам'яток культури, берегів рік [4, с. 68]. Характерним прикладом є знищення відомого Шулявського лісу в Києві, який став засобом заготівлі деревини для опалення домівок населення і від якого залишилась лише невеличка кількість дерев. З ме-

тою захисту природних об'єктів було прийнято Постанову Народних Комісаріатів здоров'я та Народного Комісаріату з внутрішніх справ «Про охорону зеленої площі садів, приміських лісів та інших зелених насаджень» від 29 квітня 1920 р. Документ регламентував необхідність вжити рішучих заходів щодо охорони рослинності приміських лісів, забороняв їх знищення та вирубку без дозволу органів державної влади. Така постанова була розповсюджена на територію УСРР у вигляді постанову РНК УРСР від 29 травня 1922 р. «Про охорону зелених насаджень у містах та інших населених пунктах України».

В умовах проведення нової економічної політики з метою упорядкування правовідносин в сфері лісівництва і встановлення відповідальності за правопорушення у цій сфері був підготовлений проект закону, присвячений охороні лісів та винесений на обговорення I Всеукраїнського з'їзду робітників лісового господарства. В результаті проведення кодифікаційних робіт на IV сесії ВЦВК 3 листопада 1923 р. було ухвалено Закон «Про ліси УСРР». Як вказує А. Ю. Бойчук, текст підготувала комісія, яку створив Раднарком УСРР з представників наркоматів землеробства, юстиції, внутрішніх справ та інших відомств [2, с. 98].

Питання юридичної відповідальності за правопорушення, пов'язані з цим природним об'єктом, регламентувалися в статтях, що були в різних частинах документа. Так, у п. 45 Відділу 2 «Охорона лісів» встановлено відповідальність лісової сторожі за невиконання захисту і охорони лісів, а також вказувано на необхідність притягнення до відповідальності за незаконну вирубку, крадіжки, підпали лісу, псування лісів худобою та проведення другорядних лісокористувань. У п. 61 вказано на необхідність притягнення до відповідальності за порушення правил користування лісом, надмірну вирубку, несвоєчасне проведення санітарних вирубок та невиконання вимог інструкцій щодо побічних лісокористувань. У дореволюційний період широко використовувалася система заохочень працівників Корпусу лісничих, які здійснювали охорону цього природного ресурсу на території Російської імперії. З огляду на дієвість цього засобу більшовицька влада вирішила застосувати подібний підхід, що було відображено у Постанові РНК від 17 березня 1924 р. «Про преміювання за викриття осіб, що свавільно рубають і беззаконно користають з лісів і лісових дільниць». Згідно з цим актом у разі накладення на правопорушників штрафних санкцій, з сум, отриманих від продажу конфіскованого лісу, їх частина у розмірі 30% виплачувалася у вигляді премій працівникам лісової сторожі, які викрили таких правопорушників. Як вказує В. І. Лозо, до лісопорушень належали ті діяння, які відповідали принципу виключної державної власності на адміністративно-господарський порядок охорони лісів [3, с. 12].

Характерною рисою лісових правовідносин є використання таксового методу, згідно з яким запроваджуються штрафні санкції за різні види правопорушень. Такі норми часто приймалися у дореволюційному адміністративному законодавстві та зазнали своєрідного «ренесансу» у період стабілізації діяльності лісового господарства у часи нової економічної політики (НЕП). Так, 19 серпня 1925 р. було видано сумісну постанову ВУЦВК і РНК УСРР «Про такси штрафних стягнень за лісові правопорушення», яка регламентувала юридичну відповідальність у вигляді штрафів. Такий нормативно-правовий акт становив рецепцію імперського лісового законодавства з причини того, що розрахунки такс велись згідно з площею пошкоджених культур, їх видових складів та з урахуванням цінності порід. За правопорушення, пов'язані з лісами у разі проведення незаконних вирубок, побічних лісокористувань, крадіжок деревини встановлювалися такси у розмірі подвійної вартості орендної плати, яка збиралася за користування лісовими дільницями. Залежно від розміру ділянки, віку та видового складу дерев такси сплачувалися у розмірі подвійної вартості разового квитка, також встановлювалися штрафні санкції за викошування трави в лісах без дозволу, за збір трави серед лісових насаджень, вилов риби, випас худоби та користування пасікою.

IV. Розвиток адміністративної відповідальності в сфері охорони надр був тісно пов'язаний з необхідністю захисту від правопорушень багатих родовищ, які знаходились на території УСРР. До них належали вугільні копальні та сіль на території Донбасу; залізна руда в Криворізькому та Кременчуцькому басейнах; марганець у Придніпровській низовині та поклади торфу в різних частинах країни. Як вказує Д. І. Козьяков, адміністративна відповідальність у цій сфері ґрунтувалася на декретах, постановах та інших актів радянської влади, в яких регламентувалися заходи з охорони безпеки, життя, здоров'я працівників та недопущення забруднення підземних вод [6, с. 152].

Положення щодо адміністративної відповідальності у цій сфері були тісно пов'язані з історичними традиціями, коріння яких пов'язане з прийняттям 10 грудня 1719 р. царем Петром I нормативно-правового акта під назвою Берг-Привелей, в якому встановлювалася відповідальність за порушення прав держави на природні копалини. Цілком зрозуміло, що цей історичний досвід використали більшовики при підготовці Декрету РНК Радянської Росії «Про надра землі» 30 квітня 1920 р. В нормативно-правовому акті п. 3 вказував, що експлуатація надр може здійснюватися за дозволом Гірничої Ради Вищої Ради Народного

Господарства та його органів на місцях на основі правил та інструкцій, а за порушення положень встановлювалися міри відповідальності. На підставі цього акта 1 квітня 1922 р. РНК УСРР ухвалила Постанову «Про гірничий догляд», в якому вказувалося, що органи гірничого нагляду мали контролювати операції з пошукування, розвідки, здобичі, витягнення та переробки природних копалин, а за порушення у цій сфері передбачалась адміністративна відповідальність без зазначення конкретних мір реагування.

Важливим кроком у розвитку правового регулювання гірничих робіт в умовах НЕП зіграв V з'їзд Спілки гірників союзу РСР, в резолюції якого вказувалося про необхідність передачі функцій гірничого нагляду до місцевих органів і підготовки нових законодавчих актів. Тому в рамках проведення кодифікації радянського законодавства в УРСР 1 серпня 1928 р. Постановою Президії ВУЦВК і РНК УСРР було затверджено Гірничий Кодекс УСРР. Документ складався з 7 розділів (I. Засади; II. Про установи, що відають надрами; III. Класифікація родовищ корисних копалин; IV. Порядок набування права на гірництво; V. Про ділянки поверхні, потрібні для гірництва; VI. Взаємини між сусідніми гірничопромисловцями; VII. Про гірничий нагляд) та з 142 статей. Проголошувалося, що надра в Україні є державною власністю і не можуть бути об'єктом приватної власності та встановлювався єдиний порядок укладання договорів гірничопромисловців із землекористувачами, відведення земельних ділянок для гірничого промислу та землевпорядження їх після завершення робіт.

Адміністративна відповідальність за порушення положень кодифікованого акта встановлювалася згідно зі ст. 186 розділу VII «Про гірничий нагляд», в якому вказувалося, що на державні органи покладаються наступні завдання. По-перше – недопущення гірничих робіт у місцевостях закритих для їх проведення; по-друге – охорона надр, нагляд за дотриманням встановлених правил і норм; по-третє – боротьба зі стихійними лихами. З метою забезпечення виконання цих завдань органами гірничого нагляду надавалася право проводити дізнання (ст. 193) та притягувати до адміністративної чи кримінальної відповідальності осіб, які порушують гірниче законодавство.

Загалом у цей історичний період було закладено засади адміністративної відповідальності у сфері охорони надр, яка набула подальшого розвитку в українському радянському природоохоронному законодавстві.

Висновки. За результатами проведених досліджень можна зробити такі висновки:

1. Адміністративна відповідальність у сфері охорони природи відображена в змісті Адміністративного Кодексу УСРР 1927 р., який містив положення щодо охорони лісів, парків, скверів, боротьби з пошкодженням посівів, лук та пасовищ, порушенням правил мисливства та рибальства. На той історичний період Адміністративний Кодекс УСРР становив єдиний прийнятий в Європі документ, окрім Португалії, що діяв на території конкретної держави. Характерною рисою кодифікованого акта була наявність значної кількості статей, присвячених адміністративним порушенням у сфері охорони лісів.

2. Показано, що розвиток адміністративної відповідальності у сфері охорони земель відбувався за складним сценарієм тому, що у цій сфері діяли акти, прийняті в радянській Росії та УСРР, які зазнали трансформації в зв'язку з переходом до політики НЕП. Основи відповідальності у цій сфері закладені Декретом «Про землю», прийнятий 25 жовтня 1917 р. Земельний Кодекс УСРР 1922 р., встановлював такі норми адміністративної відповідальності за правопорушення, як накладення штрафів, припинення права землекористування та вилучення земельних ділянок.

3. У той історичний період значна увага приділялася охороні надр на підставі Гірничого Кодексу 1928 р., в якому встановлювалися норми адміністративної відповідальності за правопорушення встановлених правил та інструкцій, пов'язані з незаконною розробкою, добуванням, операції з пошукування, розвідки, витягнення та переробки природних копалин.

4. Адміністративна відповідальність у сфері охорони лісів регламентувалася у Законі про ліси УСРР 1923 р., на зміст якого вплинули норми дореволюційного права та Лісових Уставів російської імперії, в яких визначався склад правопорушень, вводилася система такс та штрафних санкцій. У законі «Про ліси УСРР» встановлювалася відповідальність за незаконну вирубку лісів, підпал лісу, псування його худобою, проведення без дозволу другорядних лісокористувачів та передбачалося стимулювання лісового сторожування та затримання правопорушників.

Список використаних джерел

1. Фалєєв М. І. Лесное право: пособие. Санкт-Петербург : Изд-во И. Д. Сытина, 1912. 359 с.
2. Бойчук А. Ю. Юридична відповідальність за правопорушення проти довкілля в перші роки Радянської влади в Україні. Юридична Україна, 2016. № 11-12. С. 96–101.

3. Лозо В. І. основные этапы развития лесного законодательства УССР : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Харків, 1983. 237 с.
4. Кіндюк Б. В. Історія українського лісового законодавства. Часи визвольних змагань та період НЕП 1917–1929 рр. Одеса : Фенікс, 2011. 168 с.
5. Колбасов О. С. Развитие кодификации советского законодательства. Москва : Юридическая литература, 1968. 246 с.
6. Козьяков Д. І. Правове регулювання організації та діяльності органів гірничого нагляду України у 20-30 рр. ХХ ст. : історико-правовий аспект. Право і суспільство. 2014. № 4. С. 150–157.
7. Борейко В. Е. История охраны природы Украины. Х век – 1980 г. Киев : Киев. экол.-культ. центр, 2001. 544 с.
8. Саркісова Т. Б. Земельне правопорушення як підстава юридичної відповідальності в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.06. Київ, 2012. 17 с.
9. Шемшученко Ю. С., Погорілко В. Ф. Адміністративно-правова охорона природи Української РСР. Київ : Наукова думка, 1973. 128 с.

References

1. Falieiev, M. I. (1912). *Lesnoe pravo: posobyie [Forest law: manual]*. SPb.: Yzd-vo Y.D. Sytyna [in Russian]
2. Boichuk, A. Yu. (2016). Yurydychna vidpovidalnist za pravoporushennia proty dovkillia v pershi rody Radianskoї vlady v Ukraini [Legal responsibility for offenses against the environment during the first generations of Soviet power in Ukraine]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 11-12, 96–101 [in Ukrainian]
3. Lozo, V. I. (1983). Osnovnye etapy razvityia lesnoho zakonodatelstva USSR [Main stages of the development of forest legislation of the Ukrainian SSR]: dys. ... kand. yuryd. nauk:12.00.01. Kharkiv, 1983 [in Russian]
4. Kindiuk, B. V. (2011). *Istoriia ukrainskoho lisovoho zakonodavstva. Chasy vyzvolnykh zmahan ta period NEP 1917-1929 rr. [History of Ukrainian forest legislation. The times of liberation struggles and the period of the NEP 1917-1929]*. Odesa: Feniks [in Ukrainian]
5. Kolbasov, O. S. (1968). *Razvytye kodyfykatsyy sovetskoho zakonodatelstva [Development of codification of Soviet legislation]*. Moskva: Yurydycheskaia lyteratura [in Russian]
6. Koziakov, D. I. (2014). Pravove rehuliuвання orhanizatsii ta diialnosti orhaniv hirnychoho nahliadu Ukrainy u 20-30 rr. KhKh st.: istoryko-pravovyi aspekt [Legal regulation of the organization and activity of the mining supervision bodies of Ukraine in the 20-30s of the 20th century: historical and legal aspect]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 4, 150-157 [in Ukrainian]
7. Boreiko, V. E. (2001). *Istoriya okhrany pryrody Ukrainy. XX vek – 1980 h. [History of nature protection of Ukraine. X century – 1980]*. Kyev: Kyev. ekol.-kult. tsentr [in Ukrainian]
8. Sarkisova, T. B. (2012). *Zemelne pravoporushennia yak pidstava yurydychnoi vidpovidalnosti v Ukraini [Land offense as a basis for legal liability in Ukraine]*: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.06. Kyiv [in Ukrainian]
9. Shemshuchenko, Yu. S. & Pohorilko, V. F. (1973). *Administratyvno-pravova okhorona pryrody Ukrainiskoi RSR [Administrative and legal nature protection of the Ukrainian SSR]*. Kyiv: Naukova dumka, 1973 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.02.2022.

2. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС. ФІНАНСОВЕ ПРАВО. ІНФОРМАЦІЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2022.02.031
УДК 343.01

Любов Андросович,
викладач Національної академії Служби
безпеки України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3315-4068>

ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ПРОТИДІЇ ОРГАНІЗОВАНИЙ ЗЛОЧИННОСТІ У СФЕРІ ФІНАНСІВ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ В УКРАЇНІ

В умовах побудови правової держави, реформування політичної та економічної системи в Україні актуальності набуває протидія організованій злочинності, яка завдає шкоди державі, дестабілізує фінансову сферу, негативно впливає на сучасний стан економіки, ускладнює криміногенну ситуацію.

Організована злочинність давно вийшла за межі національних інтересів. Сьогодні вона перетворилась на всесвітню проблему. Злочинні угруповання все частіше виходять за кордони однієї держави, створюючи аналоги транснаціональних компаній, що займаються злочинним бізнесом. Прослідковується тенденція включення української злочинності в транснаціональні кримінальні структури, що зосереджують свою діяльність у фінансовій сфері. Однією із причин цього є відсутність механізмів, що об'єднують зусилля гілок влади, правоохоронних органів, а також недостатній рівень співпраці з аналогічними структурними підрозділами зарубіжних країн у протидії з виявам організованої злочинності, зокрема у сфері фінансів.

Останнім часом в Україні запроваджується багатовекторний підхід у питанні протидії злочинності, що полягає в здійсненні державного впливу на окремі її види. Але все ще є проблема, що сьогодні немає виваженого прогнозованого підходу на державному рівні щодо формування стратегій в безпековому секторі, що впливає на ефективність запобігання правопорушенням. Саме тому актуальним є вивчення сучасного прогресивного зарубіжного досвіду протидії організованій злочинності.

Метою статті є дослідження зарубіжного досвіду у питанні запобігання та протидії організованій злочинності у фінансовій сфері, з'ясування можливостей його застосування в Україні в сучасних умовах.

Ключові слова: *організована злочинність, зарубіжний досвід протидії злочинним угрупованням, правопорушення у сфері фінансів.*

Androsovykh L.

Foreign experience of combating organized crime in the sphere of finance and the possibility of its application in Ukraine

In the conditions of building a rule of law, reforming the political and economic system in Ukraine, countering organized crime, which harms the state, destabilizes the financial sphere, negatively affects the state of economic security, and complicates the already difficult criminogenic situation, is becoming more and more urgent.

Organized crime has long gone beyond national interests. Today it has turned into a worldwide problem. Criminal groups increasingly go beyond the borders of one state, creating analogues of transnational companies engaged in criminal business. The trend of including Ukrainian crime in transnational criminal structures that concentrate their activities in the financial sphere is being followed.

One of the reasons for this is the lack of mechanisms that combine the efforts of the branches of government, law enforcement agencies, as well as the insufficient level of cooperation with similar structural divisions of foreign countries in countering manifestations of organized crime, in particular in the field of finance.

Recently, Ukraine has introduced a multi-vector approach to combating crime, which consists in the implementation of state influence on certain types of crime. But still, in our opinion, the problem remains, which consists in the fact that today there is no balanced and predictable approach at the state level to the formation of various strategies in the security sector, and there is also a slowdown in the implementation of law enforcement strategies in certain areas, which affects the effectiveness of preventing certain types of crimes and crime in general. That is why the study of modern progressive foreign experience in preventing and countering organized crime, in particular in the field of finance, is relevant.

The purpose of the article is to study foreign experience in preventing and countering organized crime in the financial sphere, clarifying the possibilities of its application in Ukraine in modern conditions.

Keywords: *organized crime, foreign experience of combating criminal groups, offenses in the field of finance.*

Постановка проблеми. Україна сьогодні перебуває у стані політичної, економічної, соціальної кризи. Розбалансованою все ще є діяльність органів кримінальної юстиції. Судова система, правоохоронні органи перебувають на стадії реформування, якісних організаційно-управлінських перетворень.

Останнім часом в Україні запроваджується багатовекторний підхід у питанні протидії злочинності, що полягає в здійсненні державного впливу на окремі її види. Але досі, на наш погляд, є проблема, яка полягає в тому, що сьогодні немає виваженого прогнозованого підходу на державному рівні щодо формування різних стратегій у безпековому секторі, а також відзначається гальмування у частині реалізації правоохоронних стратегій в окремих сферах, що впливає на ефективність запобігання окремим видам злочинів та злочинності загалом. Саме тому актуальним є вивчення сучасного прогресивного зарубіжного досвіду запобігання організованій злочинності, зокрема у сфері фінансів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що питанням формування політики протидії злочинності, розроблення стратегії протидії організованій злочинності як на державному, так і на регіональному рівні приділяли увагу такі вчені, як: О. М. Бандурка, В. В. Голіна, Л. М. Давиденко, О. М. Джу́жа, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, М. В. Костицький, О. М. Костенко, О. Г. Кулик, О. М. Литвинов, С. Ю. Лукашевич, В. В. Сташис, В. Я. Тацій та ін. Проте малодослідженим все ще є питання боротьби з організованою злочинністю у сфері фінансів. У цьому аспекті доцільним є вивчення досвіду зарубіжних країн у зазначеній проблематиці.

Метою цієї статті є дослідження досвіду зарубіжних країн у питанні запобігання та протидії організованій злочинності у сфері фінансів, з'ясування можливостей його застосування в Україні в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сьогодні особливої уваги набуває організована злочинність (далі – ОЗ), що є небезпечним соціально-економічним явищем. У зарубіжних країнах ОЗ то стабілізується, то набуває значного поширення, удосконалюючи механізми діяльності.

Як зазначають К. О. Чаплинський та П. Я. Мінка: «Корені світової ОЗ беруть початок в Італії. Протягом тривалого часу там існували три злочинні організації: Силіційська мафія, Камора і Ндрангета, представники яких періодично викривають у верхніх ешелонах влади Італії. Історично основними сферами діяльності цих угруповань є наркобізнес, відмивання грошей та рекет» [1, с. 7].

Організовані злочинні угруповання існують практично в усіх країнах світу, навіть прогресивних та економічно розвинених: «Якудза» в Японії, «Коза Ностра» в США, остання охоплює близько 6 тис. чоловік, якими керує комісія, що складається з представників 7-8 найвпливовіших родин тощо.

Транснаціональна організована злочинність (ТОЗ) є ключовою проблемою для багатьох держав-членів Ради Європи, оскільки це серйозна загроза верховенству права, що має значні наслідки для економіки, соціального розвитку та громадян. Згідно з деякими дослідженнями, сьогодні в Європі активно діє приблизно 3600 міжнародних організованих злочинних груп. Рада Європи як організація, що має захищати демократію, права людини та верховенство права, зобов'язана відігравати значну роль у боротьбі проти ТОЗ.

Перша проблема у вирішенні питання транснаціональної організованої злочинності полягає у спільному визначенні значення терміна «організована злочинність». Вважаємо доцільним тлумачення «організованої злочинної групи», що міститься в Рекомендації Ради Європи Rec (2001)11, що формулює визначальні принципи боротьби з організованою злочинністю, ідентичні визначенню, яке міститься в Конвенції Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності (КТОЗ).

«Організована злочинна група означає структурно оформлену групу в складі трьох або більше осіб, що існує протягом визначеного періоду часу і діє узгоджено з метою здійснення одного або декількох серйозних злочинів або злочинів, визнаних такими відповідно до цієї Конвенції, для того, щоб одержати, прямо або посередньо, фінансову або іншу матеріальну вигоду» [2].

У 1993 р. в рамках Економічної та соціальної ради ООН на сесії Комісії з попередження злочинності й кримінального правосуддя була проголошена доповідь на тему «Взаємодія організованої злочинної діяльності і суспільства в цілому», у якій сформовано перелік ознак, які допомагають пояснити характер негативного суспільно небезпечного явища такого, як організована злочинність. Організована злочинність – це функціонування об'єднаних злочинних осіб чи угруповань, що базуються на економічній основі. Економічну вигоду отримують шляхом надання певних незаконних послуг і товарів чи шляхом надання визначених законних послуг і товарів в незаконній формі. Організована злочинність є конспіративною незаконною діяльністю, в ході якої координується за допомогою ієрархічних структур планування і здійснення цієї діяльності чи досягнення законних цілей, але за допомогою заборонених методів та засобів. Організовані злочинні угруповання часто встановлюють часткову чи повну монополію у сфері надання заборонених товарів і послуг споживачам, тому що таким чином гарантується високий прибуток.

Організована злочинність, як правило, не обмежується виконанням забороненої законом діяльності чи наданням заборонених послуг. Вона також охоплює відмивання «брудних грошей», що здійснюється за допомогою електронних засобів, і переведення цих грошей у легальні види діяльності. «Для корумпування посадових осіб організовані в угруповання злочинці використовують в своїй роботі різноманітні засоби для проникнення в законні види діяльності» [3, с. 10].

Отже, організована злочинність у сфері фінансів – це діяльність групи осіб, що характеризується ієрархічними зв'язками чи приватними відносинами, які дають можливість їх ватажкам контролювати певні території, внутрішні та зовнішні ринки, застосовуючи насильство, залякування, корупцію для проникнення в легальну економіку з метою отримання високих прибутків.

ОЗ становить пряму загрозу внутрішній безпеці всіх держав-членів Ради Європи. Через свій транснаціональний характер такого роду злочини не може припинити жодна окремо держава. Це вимагає цілеспрямованого та всебічного підходу, у т. ч. оперативне застосування механізмів міжнародної співпраці. У відповідь на загрозу ТОЗ європейські держави спільно діяли у рамках різних міжнародних та наднаціональних форумів. Багато з цих структур, наприклад Управління Організації Об'єднаних Націй з наркотиків та злочинності, Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол) та інститути Європейського Союзу (ЄС), вже довели свою дієвість.

У 20.09.2021 р. відбувся V Харківський міжнародний юридичний форум, на якому проблему захисту за допомогою OLAF фінансових інтересів Європейського Союзу розкрив слідчий, офіцер зв'язків з іноземними державами OLAF Аудріус Повіліунас: «Ось конкретний випадок. ЄС надав бенефіціару кошти для придбання енергетичних елементів. Він придбав ці установки в іншій країні ЄС, а продавець згодом збанкрутував. Через деякий час було встановлено, що ціна становила не 9 млн, а 3 млн, тобто покупка була роздута втричі. Першим етапом є встановлення фактів. Надалі ми проводимо оперативну роботу, в тому числі обшуки. Після того ми надаємо рекомендації правоохоронним органам країн, в яких відбувались елементи шахрайства. Перевага OLAF полягає в тому, що ми можемо проводити розслідування в різних юрисдикціях» [4].

Професор Бристольської юридичної школи, який досліджує фінансові злочини, Ніколас Райдер, на форумі декламував про фінансування тероризму, організованої злочинності та шахрайства у Великій Британії. За його словами: «Аль-Каїда частково фінансувалась із шахрайських операцій. Дуже багато шах-

райств процвітає у сфері громадських та благодійних організацій. Якщо подивитися на стратегію протидії шахрайству в Сполученому Королівстві, то ми побачимо, що дуже багато шахрайства. Це операції з валютою, з нерухомістю та в інших сферах економіки. Подекуди траплялися випадки, коли шахраї намагалися шляхом використання різних державних програм отримати фінансування з боку держави. Оскільки шахрайством ніхто серйозно не займався через загрозу тероризму, то воно розцвіло. Шахрайство становить близько 40% злочинів на рік у Сполученому Королівстві» [4].

Ще одним напрямком організованої злочинності у фінансовій сфері є використання криптовалюти (в т. ч. наркобізнесом), оскільки у більшості країнах вона досі не врегульована на законодавчому рівні. Проте криптовалюта має певну ціну, але через недостатнє законодавче регулювання її використання в операціях із наркотиками забезпечує торговців ними від кримінальної відповідальності. Отож, держави не встигають врегулювати сучасні новітні технології, а це спричинює відсутність належних правових механізмів для протидії ОЗ.

Як бачимо, ОЗ завдає значної шкоди верховенству права та цілісності демократичних інститутів. Витончений інструментарій та насильство, яке використовують кримінальні організації для досягнення своїх цілей, свідчать про те, що вона становить серйозну загрозу для людства, так само як для верховенства права, а отже, для цінностей, що захищаються Європейською Конвенцією з прав людини та загалом Радою Європи. Не можна переоцінити негативний вплив на економіку. Значні суми губляться через несплату податків, відмивання грошей та використанням незаконних економічних ринків, не кажучи вже про непрямі економічні збитки, спричинені організованою злочинністю та її протиправною діяльністю, здатною підірвати авторитет та конкурентоспроможність фінансових і комерційних секторів держави.

З 1958 р. Європейський Комітет Ради Європи з проблем злочинності (ЕКПЗ) сприяв розвитку міжнародного кримінального права, розроблення важливих правових важелів боротьби з ОЗ. Крім того, питання кримінального права нещодавно були визначені Комітетом міністрів як одне з основних пріоритетів програми діяльності Ради Європи на роки вперед. Враховуючи той факт, що низка міжнародних та наднаціональних форумів вже залучена до боротьби з ТОЗ, можна стверджувати, що Раді Європи немає необхідності предметно займатися цією проблемою. Але для такого висновку немає підстав: боротьба з ТОЗ настільки складна, що необхідно об'єднати всі можливі зусилля для у всіх можливих напрямках із залученням тих виконавців, які найкраще підходять для досягнення зазначених цілей. Рада Європи, зокрема ЕКПЗ, мають унікальні можливості і добре зарекомендували себе у сфері кримінально-правової співпраці та можуть сприяти й доповнювати роботу вищевказаних організацій, виступаючи як посередники, забезпечуючи взаємодію зі стратегічними партнерами та розвиваючи співпрацю у всій Європі. Діяльність Організації має бути сумісна та скоординована з тими структурами, які засновані та афілійовані з ООН та ЄС. Це приклад лише двох найбільш значущих організацій, які беруть активну участь у боротьбі проти ТОЗ [5].

У цій галузі, як і в багатьох інших, координація та розподіл завдань відіграють важливу роль для виключення дублювання заходів та їх супроводу, що може негативно вплинути на ефективність кінцевих результатів. Відсутність виразної загальної стратегії щодо запобігання та припинення ОЗ виявляється у використанні різних підходів до визначення загроз та ризиків, вихідних від ОЗ, а також у позначенні можливих «ворогів» та оцінки їхнього потенціалу, що знижує ефективність боротьби із нею. ТОЗ «розвивається» набагато швидше, ніж здатність держав до неї реагувати. Ця ситуація вимагає застосування тільки ефективного підходу до боротьби з ТОЗ, виявлення пріоритетів, прийняття загальних нормативів та застосування єдиних методів їх реалізації практичної діяльності з розкриття та припинення ТОЗ.

Моніторингові органи Ради Європи, з багаторічним досвідом та високим ступенем спеціалізації у різних сферах, пов'язаних з ТОЗ, здатні вирішувати багатоаспектні проблеми, пов'язані з боротьбою проти ТОЗ у загальноєвропейському контексті. Ці органи не лише активно сприяють ефективному використанню та здійсненню конвенцій Ради Європи, що стосуються різних форм ОЗ, але також готують цікаві доповіді, в яких розкриваються конкретні недоліки практичної роботи, і навіть необхідність внесення змін до нормативні документи. Вони також організують численні заходи для збору інформації та підвищення рівня обізнаності щодо важливості дотримання цих конвенцій. Проте, видається, що для ухвалення загального підходу до ТОЗ досвід цих спеціалізованих комітетів потребує більшої скоординованості.

Однак, незважаючи на існування численного правового інструментарію, прийнятого щодо ТОЗ, як і раніше відсутня рамкова загальноєвропейська основа та загальний стратегічний підхід усіх держав-членів до вирішення проблеми ТОЗ. Необхідно враховувати також, що чим вищий рівень інтернаціоналізації злочинності, тим більш активною має бути взаємодія держав щодо боротьби з нею. З огляду на практичний досвід можна зробити висновок, що найбільш успішно це відбувається у рамках міжнародних організацій.

Адже сьогодні сформувалися і діють «професійні» злочинні угруповання, які активно використовують прогалини державної влади з метою здійснення своїх акцій та протидії правоохоронним органам. Вони нерідко проводять акції в різних сферах злочинного бізнесу (зокрема, у сфері міждержавного обігу наркотиків, кредитно-фінансовій та комерційній сферах, торгівлі зброєю, антикваріатом, радіоактивними речовинами тощо). Як правило їх діяльність, пов'язана із відмиванням «брудних грошей», а це становить міжнародну, адже практично всім державам завдається економічна шкода [6, с. 434].

На сучасному етапі міжнародне співтовариство здійснює процедуру відпрацювання політичної домовленості щодо формування глобальних зусиль у боротьбі з різноманітними видами злочинності, зокрема злочинності, що виходить за межі держави чи вчиняється організованими злочинними угрупованнями, до складу яких, як правило, входять громадяни різних держав. У наш час багато країн і міжнародних організацій уже створило консолідацію у питанні боротьби з ОЗ, у тому числі у сфері фінансів (НАТО, Рада Європи, Європейський Союз, Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол) тощо).

Науковці виокремлюють два підходи щодо забезпечення запобігання ОЗ та боротьби з нею: «у першому випадку запобігання організованим злочинності здійснюють правоохоронні органи загалом без створення спеціальних органів, покликаних запобігти організованій злочинності (Нідерланди).

Другий варіант більш практичний для використання іншими країнами в боротьбі з організованою злочинністю. Він характерний для таких країн, як США, Італія, Великобританія, Польща, Хорватія» [7, с. 145].

Сьогодні значна частина європейських країн дотримується підходу в боротьбі з ОЗ за допомогою органів, які входять до кримінальної юстиції. Але є країни, які впроваджують адміністративний підхід. Зокрема, Нідерланди, що не застосовують звичайний підхід і не вважають його основним у протидії ОЗ. З 90-х р. у країні почали впроваджувати нову модель, яка з метою запобігання ОЗ доповнила діяльність правоохоронних органів. В Нідерландах діє закон про стимулювання чесної оцінки урядом, який набув чинності у 2003 р. Цей закон наголошує, щоб «перевіряти кримінальне минуле заявників на отримання ліцензій, субсидій або тендерів, так захищаючи уряд від ненавмисного надання нових можливостей для вчинення кримінальних правопорушень. Право на перевірку має центральна або місцева адміністрація за допомогою доступу до відповідної інформації» [8, с. 163].

Отже, боротьба з ОЗ в Нідерландах має превентивний характер та покладена на виконавчі органи влади. Крім того, протидія ОЗ та корупції в цій країні відбувається на інституціональному та процедурному рівнях. Поширеними є гласність та звітність у даному питанні.

Надзвичайно складною є система правоохоронних органів США, яка поєднує і федеральні, і місцеві структури. Федеральні органи США зокрема займаються боротьбою з ОЗ, їх нараховується більше сімдесяти. Серед них можна виокремити декілька, основне завдання яких полягає у протидії ОЗ: «1) ФБР (Федеральне бюро розслідувань); 2) прокуратура; 3) велике журі, яке складається з 23 присяжних і є органом досудового розслідування. Результатом розгляду справи Великим журі може бути або її припинення, або направлення до суду з обвинувальним висновком» [9, с. 142].

У рамках Програми боротьби з ОЗ урядом США було створено об'єднання, яке називається «Ударні сили» та знаходиться під безпосереднім керівництвом з боку Міністерства юстиції США. Варто зазначити, що основною метою цього об'єднання є виявлення груп ОЗ та пошук доказів їх злочинної діяльності. Нормативну базу його діяльності складають кримінально-процесуальне законодавство і спеціальні інструкції Міністерства юстиції США. Отже, запобігання ОЗ у США проводиться, як правило, на двох напрямках: загальному і спеціальному.

Конгрес США в 1970 р. ухвалив Закон щодо організацій, пов'язаних з рекетом та корупцією «the Racketeer Influenced and Corrupt Organizations Act», завданням якого було «викорінення ОЗ в США за допомогою посилення вимог закону при зборі доказів, криміналізації нових діянь, призначення покарань і застосування інших юридичних засобів до нелегальної діяльності, пов'язаної з організованою злочинністю» [9, с. 143].

У Великобританії в 2006 р. також була створена Служба з боротьби з найбільш небезпечною організованою злочинністю SOCA (Serious Organised Crime Agency), основними напрямками діяльності якої є «проведення профілактичної роботи щодо обізнаності населення про організовану злочинність; розкриття кримінальних справ і збільшення обсягу повернутих коштів, отриманих незаконним шляхом; упровадження новітніх способів боротьби з організованою злочинністю. Ефективність діяльності SOCA підтверджують збільшення обсягів вилучених майна і грошей учасників ОЗГ та збільшення кількості розкритих у да-

ній сфері злочинів. Зокрема, з 2007 по 2008 рр. у країні та за кордоном Служба було конфісковано близько 90 т наркотиків класу А» [10, с. 180].

Ефективною є система організаційно-правових механізмів протидії ОЗ в Італії, адже для вирішення цього питання взаємодіють державні установи та громадські організації. Парламент створив Генеральну Раду з боротьби з організованою злочинністю, поряд з якою засновані окружні управління із боротьби з ОЗ та мафією, а також – Державне управління з боротьби з мафією. Завдання зазначеного органу такі: розробка стратегій боротьби з ОЗ; раціоналізація ресурсів, що виділені для боротьби з ОЗ, прийняття відповідних директив, які спрямовані на усунення недоліків чи неефективних дій. Варто зазначити, що Італія є однією з країн, що відмовляється визнавати необхідність розсуду у розслідуванні. Крім того, «у складі Генеральної прокуратури Італії створено оперативно-слідче управління з боротьби з організованою злочинністю та мафією» [11]. Всі зазначені вище заходи є ефективні в механізмі протидії ОЗ та корупції в Італії.

Італія є країною, що має «надзвичайне законодавство» та велику кількість нормативно-правових актів, що спрямовані на боротьбу з ОЗ. А зазначені вище державні органи формують єдину систему протидії ОЗ в Італії. Кожні 6 міс. міністр внутрішніх справ перед парламентом звітує про проведену роботу та кожного року доповідає про результат вирішення проблем, які пов'язані з ОЗ. Як бачимо, найбільш успішною країною у цій сфері є Італія. У цій країні для протидії ОЗ створено надзвичайне законодавство, яке містить норми, що є жорсткими щодо боротьби із мафіозними організаціями.

Висновки. Отже, для сучасних держав притаманні загальні тенденції розвитку і трансформації злочинності, яка набуває організованого, міжнародного характеру. Часто злочин був розпочатий в одній державі, а закінчується – в іншій, іноді група злочинів охоплює території декількох держав.

Проаналізувавши досвід боротьби з ОЗ у сфері фінансів різних зарубіжних держав, можна зробити висновки про використані ними засоби та механізми. Насамперед існують два підходи у протидії ОЗ: 1) превентивний характер протидії ОЗ, здійснення заходів щодо запобігання ОЗ правоохоронними органами (Нідерланди); 2) другий підхід – коли протидія ОЗ здійснюється правоохоронними органами разом із спеціальними органами (останній варіант є більш практичним у боротьбі з організованою злочинністю та характерний для США, Великобританії, Італії, Польщі, Хорватії).

Позитивним досвідом у боротьбі з ОЗ є досвід Італії, зокрема щодо створення надзвичайного законодавства у цій сфері, а також наявності єдиної системи адміністративних, кримінально-процесуальних, кримінально-правових засобів протидії ОЗ, високого рівня координації між правоохоронними та судовими органами. Отже, успішний досвід зарубіжних країн можна застосовувати в Україні у боротьбі з ОЗ у сфері фінансів.

Окрім того, щоб протистояти консолідації ОЗ, необхідна координація зусиль та взаємодія усіх держав, які входять до складу ООН та ЄС, за посередництвом Ради Європи та Центру із міжнародного попередження злочинності. Від правоохоронних органів потрібна тісна співпраця у правовій сфері, необхідною також є гармонізація національного законодавства з міжнародним, створення уніфікованої нормативно-правової бази в інтересах усіх країн. Без співпраці та активного пошуку загальних підходів до протидії ОЗ неможливо буде досягти серйозних позитивних результатів у цій сфері.

Список використаних джерел

1. Чаплинський К. О., Мінка П. Я. Розслідування злочинів, вчинених злочинними угрупованнями : навч. посібник. Дніпропетровськ : Дніпропетр. гуманіт. ун-т. 2009. 225 с.
2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнята Резолюцією 55/25 Генеральної Асамблеї від 15 листопада 2000 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text (дата звернення: 10.05.2022)
3. Основы борьбы с организованной преступностью / под ред. В. С. Овчинского, В. Е. Эминова, Н. П. Яблокова. Москва : ИНФРА-М, 1996. 400 с.
4. Борис О. Як організована злочинність впливає на економіку? Юридична газета. 2021. 21 вересня. URL: <https://yur-gazeta.com/golovna/yak-organizovana-zlochinnist-vplivae-na-ekonomiku-.html> (дата звернення: 10.05.2022)
5. White Paper on transnational organised crime (2015). URL: <https://edoc.coe.int/en/organised-crime/6837-white-paper-on-transnational-organised-crime.html> (дата звернення: 12.05.2022)
6. Філянїна Л. А. Міжнародний досвід запобігання і боротьби з організованою злочинністю. Юридичний науковий електронний журнал 2019. № 6. С. 434–436.

7. Міняйло Н. Є. Зарубіжний досвід запобігання організованій злочинності. Науковий вісник Чернівецького університету. 2013. Вип. 660. С. 144–149.
8. Толкач А.М. Міжнародний досвід кримінально-правової боротьби з організованою злочинністю. Юридичний науковий електронний журнал. 2021. № 6. С.163–166.
9. Верченко Л. С. Система та компетенція правоохоронних органів США, які протидіють організованій злочинності. Право і суспільство. 2009. № 5. С. 141–147.
10. Шостко О. Ю. Аналіз ефективної діяльності системи кримінальної юстиції у сфері протидії організованій злочинності в окремих європейських країнах. Проблеми законності. 2009. № 1. С. 176 –185.
11. Бусол О. Ю. Міжнародний досвід побудови та функціонування спеціалізованих органів з протидії високопосадовій злочинності (в контексті незалежності Державного бюро розслідувань в Україні). Громадська думка про правотворення. 2016. 14 (117). С. 9–23. URL: <http://nbuviar.gov.ua/> (дата звернення: 12.05.2022)

References

1. Chaplynskyi, K.O. & Minka P.Ya. (2009). *Rozsliduvannia zlochyniv, vchynenykh zlochynnymy uhrupovanniamy: navch. posibnyk [Investigating crimes committed by criminal groups: a tutorial]*. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk Humanitarian University [in Ukrainian].
2. *Konventsiiia Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti, pryiniata Rezolutsiieiu 55/25 Heneralnoi Asamblei vid 15 lystopada 2000 r. [United Nations Convention against Transnational Organized Crime, adopted by General Assembly Resolution 55/25 of November 15, 2000]*. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_789#Text [in Ukrainian].
3. *Osnovy borby s orhanyzovannoi prestupnostiu [Fundamentals of Combating Organized Crime]* (1996) / ed. V.S. Ovchynskoho, V.E. Emynova, N.P. Yablokova. Moscow: INFRA-M [in Russian].
4. Borys, O. (2021). Yak orhanizovana zlochynnist vplyvaie na ekonomiku? [How does organized crime affect the economy?] Yurydychna hazeta – Legal newspaper. September 21. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/golovna/yak-organizovana-zlochinnist-vplyvae-na-ekonomiku-.html> [in Ukrainian].
5. *White Paper on transnational organised crime* (2015). Retrieved from <https://edoc.coe.int/en/organised-crime/6837-white-paper-on-transnational-organised-crime.html> [in English].
6. Filianina, L.A. (2019). Mizhnarodnyi dosvid zapobihannia i borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu [International experience of preventing and fighting organized crime]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 6, 434-436 [in Ukrainian].
7. Miniailo, N. Ye. (2013). Zarubizhnyi dosvid zapobihannia orhanizovanoi zlochynnosti [Foreign experience in preventing organized crime]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu – Scientific Bulletin of Chernivtsi University*. 660, 144-149 [in Ukrainian].
8. Tolkach, A. M. (2021). Mizhnarodnyi dosvid kryminalno-pravovoi borotby z orhanizovanoi zlochynnistiu [International experience of criminal and legal fight against organized crime]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 6, 163-166 [in Ukrainian].
9. Verchenko, L. S. (2009). Systema ta kompetentsiia pravookhoronnykh orhaniv SShA, yaki protydiut orhanizovanoi zlochynnosti [The system and competence of US law enforcement agencies that combat organized crime]. *Pravo i suspilstvo – Law and society*, 5, 141-147 [in Ukrainian].
10. Shostko, O. Yu. (2009). Analiz efektyvnoi diialnosti systemy kryminalnoi yustytisii u sferi protydii orhanizovanoi zlochynnosti v okremykh yevropeiskykh krainakh [Analysis of the effective operation of the criminal justice system in the field of combating organized crime in certain European countries]. *Problemy zakonnosti – Problems of legality*, 1, 176 -185 [in Ukrainian].
11. Busol, O. Yu. (2016). Mizhnarodnyi dosvid pobudovy ta funktsionuvannia spetsializovanykh orhaniv z protydii vysokoposadovii zlochynnosti (v konteksti nezalezhnosti Derzhavnoho biuro rozsliduvan v Ukraini) [International experience in the construction and operation of specialized bodies for combating high-ranking crime (in the context of the independence of the State Bureau of Investigation in Ukraine)]. *Hromadska dumka pro pravotvorennia - Public opinion on law-making*, 14 (117), 9-23. Retrieved from <http://nbuviar.gov.ua/> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 18.05.2022.

Оксана Богатюк,

Аспірант ДонНУ імені Василя Стуса

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9262-2653>

СТАНОВЛЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОВОЇ ВИЗНАЧЕНОСТІ В ЮРИДИЧНИХ ПОЗИЦІЯХ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ РІШЕНЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ УКРАЇНИ ЗА ПЕРІОД З 1996 ПО 2005 РІК)

Досліджено питання формування і становлення підходів до розуміння та застосування принципу правової визначеності як елементу верховенства права в юридичних позиціях Конституційного Суду України за період з 1996 по 2005 рр. Зроблено висновок про підходи Конституційного Суду України щодо зазначеного питання.

Ключові слова: *правова визначеність; складові верховенства права; законність; заборона свавільності; принципи права; Конституційний Суд України.*

Bogatiuk O.

Formation of the principle of legal certainty in the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine (On the example of decisions of the Constitutional Court of Ukraine for the period from 1996 to 2005)

Research on the formation of approaches to understanding and applying the principle of legal certainty as an element of the rule of law in the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine for the period from 1996 to 2005. The conclusion about the approaches of the Constitutional Court of Ukraine on this issue is made.

Examining the activities of the Constitutional Court of Ukraine in the period from 1996 to 2005, it can be noted that the Constitutional Court of Ukraine in its acts and legal positions does not give a clear definition of the principle of legal certainty.

At the same time, the formation of the approaches of the Constitutional Court of Ukraine to the application of the principle of legal certainty is carried out through the definition of its components.

The main components of the principles of legal certainty, the formation and development of which are reflected in the legal positions of the Constitutional Court of Ukraine for the above period are: stability, predictability, legality (unambiguity and accuracy of legal norms), prohibition of retroactive effect of law, unambiguous legal regulation and accuracy interpretation of the rule of law.

Keywords: *legal certainty; components of the rule of law; legality; prohibition of arbitrariness; principles of law; Constitutional Court of Ukraine.*

Постановка проблеми. Наслідком неусталеності підходів до розуміння понять та категорій загальної теорії права є безсистемне їх застосування. Одним із таких понять є «правова визначеність», яку використовує як основоположний принцип Європейський суд з прав людини. Тлумачення, яке надав Європейський суд з прав людини цьому поняттю, знаходить поступову імплементацію в правовій системі України. Інтерпретацію та практичне застосування принципу правової визначеності як елементу верховенства права також здійснює Конституційний Суд України в своїй чималій практиці. Важливість застосування конституційного положення про «дію верховенства права в Україні» зумовлює необхідність доктринального дослідження складових верховенства права, одним з яких є принцип правової визначеності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Принцип правової визначеності досліджували такі вчені, як М. Гультай, Л. Богачова, А. Приймак, С. Головатий, С. Погребняк, М. Савчин та ін.

Мета дослідження. Визначити підходи Конституційного Суду України до розуміння змісту принципу правової визначеності у його юридичних позиціях, зокрема через дослідження таких підходів у період діяльності Конституційного Суду України з 1996 по 2005 рр.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглядаючи питання становлення принципу правової визначеності в юридичних позиціях Конституційного Суду України, перш за все варто надати чітке визначення поняттю «правова визначеність».

Під «правовою визначеністю», як правило, в юридичній літературі розуміють принцип правової системи за яким людині гарантується та надається можливість планувати та вчиняти дії із впевненістю, що їй відомо (або може бути відомо) про правові наслідки таких дій.

Як зазначає С. П. Погребняк: «Вимога визначеності правових норм – одна з першочергових вимог, що висуваються людиною до права. Індивід, залишений віч-на-віч із суспільством, державою – має право вимагати, щоб йому було останньою точно вказано, чого від нього хочуть і які межі йому ставлять. Логічно це право на визначеність правових норм є одне з найбільш невід’ємних прав людської особистості, яке тільки собі можна уявити; без нього, по суті, взагалі ні про яке «право» не може йтися» [1, с. 297].

Варто акцентувати увагу, що принцип «правової визначеності» зазвичай розглядається як найголовніша складова верховенства права, його необхідний наслідок та умова реалізації.

«В умовах верховенства права правові норми та їх джерела (нормативно-правові акти та ін.) повинні відповідати принципу правової визначеності, або певності (англ. legal certainty). Цей принцип, іноді іменують правовою стабільністю (нім. «Rechtssicherheit»), – широка концепція, стрижнем якої є передбачуваність. Він вимагає, зокрема, щоби правові акти заздалегідь оприлюднювалися, діяли на майбутнє, були ясними, простими, точними, чіткими і несуперечливими. Застосування актів повинне бути передбачуваним для індивідів», – зазначає С. П. Погребняк [1, с. 297–298].

«Конституції сучасних демократичних держав є уособленням загальнолюдських і національних цінностей, у тому числі верховенства права (правовладдя) та його складників, що знаходить свій прояв у втіленні у цьому фундаментальному законі основоположних прав і свобод людини, підпорядкуванні всієї діяльності держави правам і свободам та її зв’язаності ними. Це надає юридичній системі стабільності й визначеності, що становить одну з визначальних умов верховенства права (правовладдя)» [2].

Аналіз Конституції України (в тому числі статей 8,57,58 Конституції України) дає змогу зробити висновок, що принцип правової визначеності сприйнятий Конституцією України та конституційним правопорядком України. Такі висновки можуть бути підтверджені відповідною практикою Конституційного Суду України¹ [3].

Аналіз практики Конституційного Суду України дає змогу стверджувати про формування підходу до розуміння принципу «правової визначеності» вперше у його рішенні від 13 травня 1997 р. № 1-зп у справі щодо несумісності депутатського мандата. У рішенні принцип правової визначеності розглядається крізь призму загального принципу права, яка гарантує правову стабільність – принцип заборони зворотної дії у часі законів. Як зазначає Конституційний Суд України, що «закріплення принципу заборони зворотної дії законів у часі на конституційному рівні є гарантією стабільності суспільних відносин, породжуючи у громадян впевненість у тому, що їхнє існуюче становище не буде погіршене прийняттям більш пізнього закону» [4].

Наведені у рішенні від 13 травня 1997 р. № 1-зп висновки Конституційного Суду України дають змогу зробити обґрунтоване припущення про те, що формування юридичної позиції Конституційного Суду України щодо принципу правової визначеності відбувалось саме у цьому рішенні, через закріплення «стабільності» та «правової певності» як конституційних гарантій, які є сутнісними ознаками принципу правової визначеності.

Подальший розвиток концепції «правової визначеності» відбувся у юридичній позиції Конституційного Суду України від 30 жовтня 1997 року у рішенні № 5-зп («справа К.Г. Устименка») [5]. Конституційний Суд України виходив з того, що неповнота норми права, її суперечність щодо іншої норми, а також незрозумілість спричиняють неоднакове застосування норм матеріального права та можуть привести до свавілля, а отже – до порушення принципів рівності, справедливості й верховенства права, що зумовлює недотримання принципу «правової визначеності».

Варто зауважити, що як у рішенні від 13 травня 1997 р. № 1-зп, так і в рішенні від 30 жовтня 1997 р. № 5-зп, Конституційний Суд України прямо не надавав визначення поняттю «правова визначеність» та його складових, а лише обмежився визначенням його елементів – стабільність та передбачуваність.

«Позаяк судові рішення можуть установлювати, розвивати й прояснювати приписи права, їх приступність є складовою юридичної визначеності. Обмеження щодо цього можуть бути виправданими, якщо їх метою є захист прав особи, приміром, прав неповнолітніх у кримінальних справах», – зауважує в ко-

¹Особливу увагу автор хоче звернути на те, що у період з 1996 по 2005 роки Конституційний Суд України у своїх актах та юридичних позиціях так і не надав чіткого визначення принципу правової визначеності. Хоча відбувся розвиток складових принципу правової визначеності в тлумаченнях Конституційного Суду України.

ментарі до документа «Мірило правовладдя», ухваленого на 106-му пленарному засіданні Венеційської Комісії 11-12 березня 2016 року С. Головатий [6].

Наступним кроком у діяльності Конституційного Суду України щодо формування підходів до становлення принципу «правової визначеності» в його юридичних позиціях став висновок від 02.06.1999 № 2-в/99. У висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України, Конституційний Суд України наголосив на важливості визначеності відносин між людиною і державою. Як зазначено в висновку № 2-в/99: «Наявність в Конституції України надто деталізованих положень, місце яким в поточному законодавстві, породжуватиме необхідність частого внесення змін до неї, що негативно позначатиметься на стабільності Основного Закону» [7]. Фактично Конституційний Суд України констатував наявність ще однієї складової принципу «правової визначеності», а саме: належна якість законодавства (як передбачуваного, так і стабільного).

Продовжуючи становлення підходів до визначення принципу правової визначеності у власній практиці та юридичних позиціях Конституційний Суд України у рішенні від 5 квітня 2001 р. № 3-рп/2001 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки) наголосив, що «дія закону й іншого нормативно-правового акта не може поширюватися на правовідносини, які виникли й закінчилися до набуття чинності цим законом або іншим нормативно-правовим актом. Закріплення принципу незворотності дії в часі законів та інших нормативно-правових актів є гарантією безпеки людини й громадянина, довіри до держави» [8].

Таким чином, Конституційний Суд України продовжив розкриття складових принципу правової визначеності, наголосивши що забезпечення стабільності та визначеності правових відносин, які слугують гарантією правового статусу особи неможливо без заборони зворотної дії в часі закону.

Суддя Конституційного Суду України М. І. Козюбра в окремій думці зазначив: «Мета заборони зворотної дії в часі законів – поставити заслін ущемленню прав і свобод людини з боку влади. Надання зворотної сили законам, які передбачають розширення змісту та обсягу прав і свобод людини й громадянина чи звільнення їх від певних обов'язків, не може підірвати впевненість людей у стабільності свого правового становища. Та й сам принцип незворотності дії законів у часі за умов надання зворотної сили виключно тим, які поліпшують правове становище особи, очевидно, не був би сформульований» [9].

Надалі до питань визначення принципу правової визначеності Конституційний Суд України звертався в рішенні від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001 у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб).

Так, Конституційний Суд України вважає «неповним і таким, що не відповідає конституційному визначенню України як правової держави, стан регулювання притягнення юридичних осіб до відповідальності за порушення законодавства в публічних сферах (зокрема, відсутність норм щодо строків застосування заходів впливу, порядку оскарження рішень про накладення стягнення)» [10].

Таким чином, Конституційний Суд України акцентує увагу на небезпеці існування тривалої практики неповного правового регулювання суспільних відносин, що дозволяє виокремити ще одну складову принципу правової визначеності – однозначність правового регулювання.

З огляду на це логічним видається припущення, що Конституційний Суд України в рішенні від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001, керуючись принципом однозначності як елементу правової визначеності, дійшов висновку, що перелік видів юридичної відповідальності містить також інші види, які прямо не згадані в Конституції України. «Таке тлумачення п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України цілком закономірне та виправдане, адже стан суспільних відносин у державі все ще не статичний, а перебуває у постійному розвитку, що зумовлює необхідність нових видів юридичної відповідальності, їх теоретичної розробки та законодавчого оформлення», – зазначає Юрій Оніщик [11, с. 20].

Подальша практика Конституційного Суду України – Рішення від 10 жовтня 2001 р. № 13-рп/2001 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 7, 8 Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України», за конституційним зверненням В. Ю. Воробйова, С. В. Лосєва та інших громадян щодо офіційного тлумачення положень статей 22, 41, 64 Конституції України

(справа про заощадження громадян), засвідчила що однозначність є сутнісною ознакою правової визначеності.

Так, мотивуючи визнання такими, що є неконституційними положення статті 7 Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України» Конституційний Суд України зазначив, що: «Словосполучення «інших обставин» як одна з умов повернення відновлених вкладів допускає його довільне тлумачення у процесі застосування Закону, що може призвести до порушення рівності власників відновлених та проіндексованих вкладів у їх правообмеженні на повернення цих вкладів» [12].

Надалі Конституційний Суд України в рішенні від 10 жовтня 2001 р. № 13-рп/2001 зазначає, що «відсутність саме в Законі конкретних етапів, термінів повернення заощаджень та обсягів бюджетних асигнувань може призвести до повної втрати громадянами своїх вкладів, тобто до порушення їх конституційного права власності» [12], розкриваючи суть принципу однозначності і точності формулювання правових норм, як складового елементу принципу «правової визначеності».

Черговим етапом діяльності Конституційного Суду України щодо формування підходів до розуміння принципу правової визначеності є рішення від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (справа про податкову заставу). Конституційний Суд України у цьому рішенні вкотре наголошує на важливості визначеності відносин між людиною і державою, при цьому Суд вважає, що «однією з найважливіших умов визначеності відносин між людиною і державою є закріплення у статтях 3, 21 Конституції України принципу непорушності прав і свобод людини» [13].

Відповідно логічним та обґрунтованим є висновок, що окрім стабільності, передбачуваності та однозначності правового регулювання, важливим для забезпечення правової визначеності є неприпустимість порушення таким регулювання прав і свобод людини.

Ключовим рішенням Конституційного Суду України з питань формування підходів до визначення принципу правової визначеності у період з 1997 по 2005 рр., стало рішення від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками).

У цьому рішенні Конституційний Суд України, непрямо посилаючись на принцип правової визначеності, зазначає, що «із конституційних принципів рівності й справедливості випливає вимога визначеності, ясності та недвозначності правової норми, оскільки інше не може забезпечити її однакове застосування, не виключає необмеженості трактування у правозастосовній практиці й неминуче призводить до сваволі» [14].

Таким чином, Конституційний Суд України, трактуючи принцип правової визначеності, акцентує на важливості «однозначності тлумачення» як ключовому компоненті (складовій) принципу правової визначеності.

Визнавши неконституційними положення п. 6 розд. X «Перехідні положення» Земельного кодексу України, Суд зауважив, що невизначеність словосполучення ««переоформити у встановленому порядку» та відсутність розмежування надання земельної ділянки і зміни титулу прав на земельні ділянки призводить до складнощів у переоформленні «і на практиці вирішується довільно» [14]. А відсутність точності формулювання правових норм як елементу принципу «правової визначеності» в окремих положеннях Земельного кодексу України, зокрема: «поняття «набувають права» за змістом частини другої статті 92 та частини першої ст. 116 Кодексу в аспекті вимоги переоформлення права користування земельною ділянкою не відповідає вимозі ясності і визначеності правової норми. Невизначеність суті цих термінів негативно впливає на практику здійснення суб'єктивних прав на земельні ділянки громадянами та юридичними особами. Від правильного визначення сутності «оформлення» і «переоформлення» прав на землю залежить можливість здійснення громадянами та юридичними особами гарантованого Конституцією України (254к/96-ВР) права власності на землю і права користування нею, довіра громадян до держави» [14].

Таким чином, Конституційний Суд України у рішенні від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 визначив ще одну складову принципу правової визначеності як точність та однозначність тлумачення норми права.

Висновки. Дослідивши діяльність Конституційного Суду України у період з 1996 по 2005 рр., зазначимо, що Конституційний Суд України у своїх актах та юридичних позиціях не дає чіткого визначення принципу правової визначеності.

Формування підходів Конституційного Суду України до застосування принципу правової визначеності здійснюється через визначення його складових.

Основні складові принципу правової визначеності, становлення та розвиток яких відображено в юридичних позиціях Конституційного Суду України за вищезгаданий період, такі: стабільність, передбачуваність, належна якість законодавства (однозначність та точність правових норм), заборона зворотної дії в часі закону, однозначність правового регулювання та точність і однозначність тлумачення норми права.

Список використаних джерел

1. Погребняк С. П. Основоположні принципи права : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2009. 433 с.
2. Мірило верховенства права (правовладдя) національного рівня: практика України (Rule of law Checklist at national level: case of Ukraine) / упоряд. В. Венгер, А. Заєць, Є. Зверев, М. Козюбра, Ю. Матвеева, О. Цельєв. Київ: Центр дослідження проблем верховенства права та його втілення в національну практику України Національного університету «Києво-Могилянська академія», 2021. 144 с.
3. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 21.05.2022).
4. Рішення Конституційного Суду України від 13 травня 1997 року № 1-зп/97 «Про офіційне тлумачення статей 58, 78, 79, 81 Конституції України та статей 243-21, 243-22, 243-25 Цивільного процесуального кодексу України (у справі щодо несумісності депутатського мандата). Вісник Конституційного Суду України. 1997. № 2. С. 5–18.
5. Рішення Конституційного Суду України від 30 жовтня 1997 р. № 5-зп у справі щодо офіційного тлумачення статей 3, 23, 31, 47, 48 Закону України «Про інформацію» та статті 12 Закону України «Про прокуратуру» (справа К. Г. Устименка). Офіційний вісник України. 1997. № 46. С. 126.
6. Мірило правовладдя / переклад С. Головатий. Київ : ТОВ «Компанія «ВАІТЕ», 2017. 163 с.
7. Висновок Конституційного Суду України від 02.06.1999 № 2-в/99 у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності проекту Закону України «Про внесення змін до статті 46 Конституції України» вимогам статей 157 і 158 Конституції України (справа про внесення змін до статті 46 Конституції України). Офіційний вісник України. 1999. № 24. С. 176.
8. Рішення Конституційного Суду України від 5 квітня 2001 р. № 3-рп/2001 у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» (справа про податки). Офіційний вісник України. 2001. № 43. С. 1933.
9. Окрема думка судді Конституційного Суду України М. І. Козюбри стосовно рішення Конституційного Суду України у справі про зворотню дію в часі законів та інших нормативно-правових актів. Вісник Конституційного Суду України. 1999. № 2. С. 25–26.
10. Рішення Конституційного Суду України від 30 травня 2001 р. № 7-рп/2001 у справі за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства «Всеукраїнський Акціонерний Банк» щодо офіційного тлумачення положень пункту 22 частини першої статті 92 Конституції України, частин першої, третьої статті 2, частини першої статті 38 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про відповідальність юридичних осіб). Офіційний вісник України. 2001. № 24. С. 1076.
11. Оніщик Ю. Фінансова відповідальність за порушення митного законодавства України: сутність та проблемні моменти. Вісник Академії праці, соціальних відносин і туризму. 2017. № 2. С. 19–25.
12. Рішення Конституційного Суду України від 10 жовтня 2001 р. № 13-рп/2001 у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 7, 8 Закону України «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України», за конституційним зверненням Воробйова В. Ю., Лосєва С. В. та інших громадян щодо офіційного тлумачення положень статей 22, 41, 64 Конституції України (справа про заощадження громадян). Офіційний вісник України. 2001. № 42. С. 1895.
13. Рішення Конституційного Суду України від 24 березня 2005 р. № 2-рп/2005 у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень пункту 1.17 статті 1, статті 8 Закону України «Про порядок погашення зобов'язань платників податків перед бюджетами та державними цільовими фондами» (справа про податкову заставу). Офіційний вісник України. 2005. № 13. С. 674.

14. Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 р. № 5-рп/2005 у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками). Офіційний вісник України. 2005. № 39. С. 2490.

References

1. Pogrebniak, S. P. (2009)., *Osnovopolozhni principi prava [Fundamental principles of law]*: dis. doctora iurid. nauk: 12.00.01, 2009. 433 p. [in Ukrainian].
2. *Mirylo verhovenstvo prava (pravovladdia) nationalnoho rivniya: practica Ukrainy [Rule of law Checklist t at national level: case of Ukraine] / yporiadnyki V. Venher, A. Zaiet, E. Zveriev, M. Koziubra, Y. Matvieveva, O. Tsiliev; Kyiv : Tcentr doslidzennia problem verhovenstva prava ta ioho vtillenniya v nationalny practicy Ukraini Nationalnoho universitety «Kievo-Mohilianskaya academia»* [in Ukrainian].
3. *Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]* vid 28.06.1996 № 254k/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Rishenniya Konstitytciinoho Sudu Ukrainy vid 13 travniya 1997 roky № 1- zp/97 «Pro ofitsiine tлумmatceniya statei 58, 78, 79, 81 Konstitytci Ukrainy ta statei 243-21, 243-22, 243-25 Tcivilnoho protcesyalnoho kodeksy Ukrainy (u spravi schodo nesumisnosti deputackoho mandata) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of 13 May 1997 № 1-zp / 97 “On the official interpretation of Articles 58, 78, 79, 81 of the Constitution of Ukraine and Articles 243-21, 243-22, 243-25 of the Civil Procedure Code of Ukraine (in case of incompatibility of the deputy mandate)] (1997). *Visnuk Konstitytciinoho Sudu Ukrainy – Bulletin of Coinstitutional Court of Ukraine*, 2, 5-18 [in Ukrainian].
5. Rishenniya Konstitytciinoho Sudu Ukrainy vid 30 zhovtniya 1997 r. № 5- zp u spravi schodo ofitsiinogo tлумmatceniya statei 3, 23, 31, 47, 48 Zakonu Ukrainy «Pro informatsiu» ta statti 12 Zakonu Ukrainy «Pro prokyratyru» (sprava K.G. Ustimenka) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of 30 October 1997 № 5-zp in the case of official interpretation of Articles 3, 23, 31, 47, 48 of the Law of Ukraine «On Information» and Article 12 of the Law of Ukraine «On the Prosecutor’s Office» (case K. G. Ustimenko)]. *Ofitsiiniy visnik Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 46, 126 [in Ukrainian].
6. *Mirilo pravovladdia [Rule of Law Checklist] (2017) / translation S. Golovatiu. Kyiv: BAITE* [in Ukrainian].
7. Vysnovok Konstitytciinoho Sudu Ukrainy za zvernenniam Verhovnoi Rady Ukrainy pro nadannia visnovky schodo vidpovidnosti proekty Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do statti 46 Konstitytci Ukrainy» vimogam stattei 157 i 158 Konstitytci Ukrainy (sprava pro vnesenniy zmin do statti 46 Konstitytci Ukrainy) [Opinion of the Constitutional Court of Ukraine 02. 06.1999 № 2-v/99in the case of the Verkhovna Rada of Ukraine’s appeal to ensure compliance of the draft Law of Ukraine «On Amendments to Article 46 of the Constitution of Ukraine» with Articles 157 and 158 of the Constitution of Ukraine (case on Amendments to Article 46 of the Constitution of Ukraine)] (1999). *Ofitsiiniy visnik Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 24 [in Ukrainian].
8. Rishenniya Konstitytciinoho Sudu Ukrainy vid 5 kvitniya 2001 r. № 3-rp/2001 u spravi za konstitytsiinim podanniam Prezidenta Ukrainy schodo vidpovidnosti Konstitytci Ukrainy (konstitytciinosti) Zakonu Ukrainy «Pro vnesenniia zmin do deiyakh zakonodavchih aktiv Ukrainy» (sprava pro podatki) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of April 5, 2001 № 3-rp / 2001 in the case of constitutional data of the President of Ukraine on compliance with the Constitution of Ukraine (constitutionality) of the Law of Ukraine «On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine» (tax case)] (2001). *Ofitsiiniy visnik Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 43, [in Ukrainian].
9. Okrema dymka suddi Konstitytciinoho Sudu Ukrainy M.I. Koziybru stosovno rishenniya Konstitytciinoho Sudu Ukrainy u spravi pro zvorotnu diyu v chasi zakoniv ta inshih normativno-pravovih aktiv [Dissenting opinion of the judge of the Constitutional Court of Ukraine MI Kozyubry concerning the birth of the Constitutional Court of Ukraine in the case of retroactive effect during the time of laws and other normative legal acts] (1999). *Visnuk Konstitytciinoho Sudu Ukrainy – Bulletin of Coinstitutional Court of Ukraine*, 2, 25–26 [in Ukrainian].
10. Rishenniya Konstitytciinoho Sudu Ukrainy vid 30 travniya 2001 r. № 7-rp/2001 u spravi za konstitytsiinim zvernenniam vidkritogo akcionernoho tovarystva «Vseukrainskiy Aktsionernii Bank» schodo ofitsiinogo tлумmatceniya polpshen punktu 22 chastini pershoi statti 92 Konstitytci Ukrainy, chasten pershoi, tretioi statti 2, chastini pershoi statti 38 Kodeksu Ukrainy pro administrativni pravoporushenniya (sprava pro vidpovidalnist yuridishnih osib) [Judgment of the Constitutional Court of Ukraine of 30 May 2001 № 7-rp /

- 2001 in the case of the constitutional appeal of the All-Ukrainian Joint-Stock Bank on the official interpretation of the provisions of paragraph 22 of part one of Article 92 of the Constitution of Ukraine, parts one and three of Article 2 , part one of Article 38 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses (case on liability of legal entities)] (2001). *Ofitsiinyi visnik Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 24 [in Ukrainian].
11. Onishik, Y. (2017). Phinansova vidpovidalnist za porusheniya mytneho zakonodavstva Ukrainu: sytnist ta problemni momentu [Financial responsibility for violation of the legislation of Ukraine: essence and problematic moments]. *Visnik Akademii pratsi, sotcialnih vidnosin i turismy – Bulletin of the Academy of Labor, Social Relations and Tourism*, 2, 19-25 [in Ukrainian].
 12. Rishenniya Konstytuytsiinoho Sudu Ukrainy vid 10 zhovtniya 2001 r. № 13-rp/2001 u spravi za konstytuytsiinim podanniam Upovnovazhenoho Verhovnoi Rady Ukrainy z prav ludyny schodo vidpovidnosti Konstytuytsii Ukrainy (konstytuytsiinosti) polozhen statey 7, 8 Zakonu Ukrainy «Pro derzhavni harantii vidnovlenniya zaoschadzhen gromadiyan Ukrainy», za konstytuytsiinim zvernenniam Vorobiova V.Y. Losiyeva S.V. ta inshih hromadian schodo ofitsiine tlummatceniya poloshen statei 22, 41, 64 Konstytuytsii Ukrainy (sprava pro zaoschadzhen gromadiyan [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of October 10, 2001 № 13-rp / 2001 in the case of the constitutional petition of the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine on the constitutionality of Articles 7 and 8 of the Law of Ukraine «On State Guarantees of Savings Recovery Citizens of Ukraine», at the constitutional request of Vorobyov V. Yu., Losev SV and other citizens regarding the official interpretation of the provisions of Articles 22, 41, 64 of the Constitution of Ukraine (case on savings of citizens)]. *Ofitsiinyi visnik Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 42, [in Ukrainian].
 13. Rishenniya Konstytuytsiinoho Sudu Ukrainy vid 24 beresniya 2005 r. № 2-rp/2005 u spravi za konstytuytsiinim podanniam 48 narodnih depytativ Ukrainy schodo vidpovidnosti Konstytuytsii Ukrainy (konstytuytsiinosti) poloshen pynkty 1.17 statti 1, statti 8 Zakonu Ukrainy «Pro poriyadok pohashenniya zoboviyazan platnikiv podatkov pered biyudzhetami ta derzhavnimi tciliovimi phondami» (sprava pro podatkovy zastavy) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of March 24, 2005 № 2-rp / 2005 in the case on the constitutional petition of 48 People’s Deputies of Ukraine on the constitutionality of the provisions of paragraph 1.17 of Article 1, Article 8 of the Law of Ukraine «On Procedure for Repayment of Obligations of taxpayers before budgets and state trust funds» (case on tax lien)]. *Ofitsiinyi visnik Ukrainy*. 2005. № 13. P. 674. [in Ukrainian].
 14. Rishenniya Konstytuytsiinoho Sudu Ukrainy vid 22 veresniya 2005 r. № 5-rp/2005 u spravi za konstytuytsiinim podanniam 51 narodnoho depytata Ukrainy schodo vidpovidnosti Konstytuytsii Ukrainy (konstytuytsiinosti) poloshen statti 92, punkty 6 rozdil X «Perehidni polozhenniya» Zemelnoho kodeksy Ukrainy (sprava pro postiine korystyvanniya zamalnymi diliyankami) [Decision of the Constitutional Court of Ukraine of September 22, 2005 № 5-rp / 2005 in the case of the constitutional petition of 51 People’s Deputies of Ukraine on the constitutionality of the provisions of Article 92, paragraph 6 of Section X «Transitional Provisions» of the Land Code of Ukraine case of permanent use of land)] (2005). *Ofitsiinyi visnik Ukrainy – Official Bulletin of Ukraine*, 39 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.04.2022.

DOI:10.35774/app2022.02.045
УДК 338.1

Ольга Карапетян,

кандидат економічних наук, доцент
кафедри безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8747-7631>

АКТУАЛІТЕТИ ФОРМУВАННЯ СУВЕРЕННОГО ФОНДУ ДОБРОБУТУ УКРАЇНИ В ПІСЛЯВОЄННОМУ ПЕРІОДІ

Розглянуто особливості формування єдиного суверенного фонду України з вектором на стабілізацію та післявоєнний розвиток, що дало можливість встановити, яким чином ці кошти можна застосовувати для реалізації проекту міжнародної фінансової допомоги та розвитку узгодженості світової політики навколо фіскальних ідеологій міжнародних фінансових організацій.

Визначено сутність суверенних фондів та сформовано основні етапи їхнього розвитку, окреслено основні класифікаційні ознаки, притаманні суверенним фондам. Проаналізовано теоретичні основи функціонування суверенних фондів.

Розглянуто джерела наповнення суверенного фонду, запропоновано нові шляхи забезпечення фінансової стабілізації за рахунок використання фінансових резервів, акумульованих у суверенних фондах.

Ключові слова: післявоєнна економіка, фонд, суверенні фонди добробуту, економічна безпека, інвестиційна стратегія.

Karapetian O.

Actualities of formation of the sovereign fund of well-being of Ukraine in the post-war period

The peculiarities of forming a single sovereign fund of Ukraine with a vector for stabilization and postwar development are considered, which made it possible to establish how these funds can be used in the project of international financial assistance and development of world policy coherence around fiscal ideologies of international financial organizations.

The article defines the essence of sovereign wealth funds and forms the main stages of their development, outlines the main classification features inherent in sovereign wealth funds. The theoretical foundations of the functioning of sovereign wealth funds are analyzed.

It is determined that one of the most effective tools used to increase public welfare through the use of state resources, which according to the Constitution belong to the whole people, are sovereign welfare funds.

It is established that sovereign wealth funds are an essential source of financing for the development of the world economy and, at the same time, a tool for increasing the influence of state capital of individual countries on the global economy.

They are not formed from tax revenues from goods sold on the domestic market. The main task is to increase welfare, not redistribution of budget funds.

The article considers the sources of filling the sovereign wealth fund, offers new ways to ensure financial stabilization through the use of financial reserves accumulated in sovereign wealth funds.

The management system of this fund should include cross-checking and transparency of project competitions. Therefore, the activities of the fund will be monitored by an expert and supervisory board.

It is argued that the formation of a sovereign welfare fund in the postwar period acts as an infrastructural holistic support for the formation of a new type of civic responsibility for the common good, fostering a sense of common historical destiny.

Keywords: post-war economy, fund, sovereign wealth funds, economic security, investment strategy.

Постановка проблеми. 24 лютого 2022 р. – ця дата навіки закарбується у пам'яті кожного українця і в кожному куточку всесвіту людство здригнулося від жахиття геноциду українського народу.

Руйнівні наслідки внаслідок гібридної війни Російської федерації, що спустошувала економіку України з 2014 р., а далі повномасштабне військове вторгнення в територіальну цілісність нашої держави

країною-агресоркою, вражаючи, а макроекономічні збитки та політичні втрати вимагають негайної реабілітації та нового курсу відбудови держави. Післявоєнний світ має якісно відрізнятись від нинішнього. В іншому випадку національну економіку чекатиме нове коло викликів та загроз. Щоб розірвати це коло клептократії та війни, необхідно дати нову точку відліку.

Мова йтиме про управління загальним благом, про принципові речі, які стосуються майбутнього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні підвалини формування суверенних фондів розглянуто у працях Ф. Ф. Бутинця, О. Д. Василика, Ю. А. Вериги, М. О. Козлової, І. В. Нагорної, М. М. Орищенко, О. О. Пархомчука, Ю. В. Пікуша, О. Плотнікова, К. Савченка та інших вчених.

Різні аспекти проблем, пов'язаних з формуванням і управлінням суверенними фондами, досліджували зарубіжні вчені, зокрема: А. Гельба, Р. Грава, Д. Джонсон-Калари, Д. Девіс, Ф. Конрад, К. Кьяр, Д. Лернер, П. Лопез-Мерфи, С. Монтенегро, Р. Оссовски, А. Ройтман, А. Феделино, Д. Урбан, Х. Хессе, Р. Ф. Харрод, Э. Х. Хансен.

Незважаючи на те, що світова економічна наука містить численні дослідження і наукові публікації, присвячені питанням функціонування фондів державних фінансових резервів, необхідність поглиблення методологічних уявлень про особливості їх формування та використання в післявоєнній фінансовій системі України є вкрай актуальними та своєчасними проблемами.

Мета статті – систематизація поглядів на формування суверенних фондів, з'ясування їх сутності та можливих напрямків використання в умовах розвитку та розбудови економіки України в післявоєнний період.

Виклад основного матеріалу дослідження. Правила формування та використання коштів суверенних фондів, що застосовуються в конкретній країні, залежать від ступеня впливу різних чинників, зокрема таких: природно-кліматичних чинників, соціально-економічного стану країни, демографічної ситуації, ефективності реалізації грошово-кредитної і бюджетної політики, а також специфіки і призначення самого суверенного фонду.

Для національної економіки, яку виснажила агресія і війна країни-нападниці, важливо вирішити питання: як організувати економічне відтворення і післявоєнну відбудову, якісно знизити корупційні ризики, прибрати бюрократію та забезпечити прозорість і контроль за їх використанням, а головне – створити основу для післявоєнного світу.

Одним з найбільш ефективних інструментів, які використовуються для збільшення суспільного добробуту за рахунок використання державою ресурсів, що за Конституцією належать всьому народу, є суверенні фонди добробуту (Sovereign wealth funds) [1].

Сам термін – Sovereign wealth funds виник лише 16 років тому і його автором є економіст Ендрю Розанов, який у своїй статті Who holds the wealth of nations?, надрукованій у Central Banking Journal в травні 2005 р., вперше використав саме таке визначення цього особливого фінансового інструменту. Проте, на думку більшості економістів, історія суверенних фондів добробуту починається набагато раніше, а саме – з лютого 1953 р. Тоді у Лондоні була заснована Інвестиційна Рада Кувейту, джерелом фінансування якої був прибуток від продажу кувейтської нафти [2].

Це був перший етап формування суверенних фондів добробуту (далі – СФД), які становили основу незалежності країн, що їх створили. Деякі дослідники відносять до створених у 50-і інші СФД, наприклад State of New Mexico State Investment Council (1958), хоча формально він був заснований у США як недержавний і лише згодом набув федерального статусу. The Exchange Fund of the Hong Kong Special Administrative Region (HKMA IP), заснований у 1935 р. (що виходить за вищезгадану часову класифікацію) у спеціальній економічній зоні і, як і в попередньому прикладі, став СФД набагато пізніше.

Вже на другому етапі (1961–1990 рр.) суверенні фонди добробуту було засновано у двох десятиках країн світу, зокрема одні найпотужніших на сьогодні фонди добробуту Норвегії (ТОП-1 в 2020 р.) та Об'єднаних арабських еміратів (ТОП-4 у 2020 р.).

З 2000 р. суверенні фонди добробуту створювалися по всьому світу. Зокрема, China Investment Corporation (2007), Russia Stabilisation Fund (2003), Kazakhstan National Fund (2000), Qatar Investment Authority (2005), Korea Investment Corporation (2005) та інші. В найбільших із них сконцентровано станом на 2020 р. близько 9 трлн дол. США, що можна порівняти із концентрацією капіталу у всіх національних банках світу [2].

До цього часу не існує єдиного підходу до трактування сутності суверенних фондів добробуту, проте всі погоджуються з тим, що вони є винятково державними фондами і ними управляє саме держава.

Основна проблема у застосуванні доктрини суверенітету та концепції імунітету до діяльності полягає в тому, що вона настільки різноманітна, що привести її до спільного знаменника доволі важко.

Серед завдань суверенних фондів добробуту можуть одночасно входити економічне відновлення внаслідок перманентних фінансових криз та воєнних дій, стабілізаційні заходи, пов'язані зі збільшенням експортних надходжень, управління пенсійними активами, валютні транші, участь у реструктуризації тощо. Зіставлення діяльності фондів з їх цілями та завданнями підкреслює їхню суверенну природу. А тісний взаємозв'язок між суверенними цілями держави та її інвестиційною діяльністю ставлять під сумнів традиційне розуміння наслідків застосування суверенного імунітету фондів під час здійснення інвестиційної діяльності в державах, що їх приймають.

У світовій практиці існують різні визначення суверенних фондів добробуту (Sovereign Wealth Fund (SWF)).

Серед них: 1. СФД – це фонд, що перебуває у власності та під контролем держави й інвестиційні стратегії якого охоплюють купівлю іноземних активів.

2. СФД – це фінансовий інструмент, що перебуває у власності держави, яка акумулює, управляє та розпоряджається громадськими коштами, інвестуючи в широке коло активів різного типу.

3. СФД – це державний інвестиційний фонд, що складається з акцій, облігацій, нерухомості та (або) інших фінансових інструментів, що виражені в іноземній валюті [3].

Частина коштів може бути інвестована у середині економіки. Інвестування коштів суверенного фонду добробуту передбачає вищий рівень прибутковості порівняно з державними резервами та, відповідно, більший рівень ризику.

З аналізу визначень можна зробити висновок про те, що СФД мають щонайменше чотири різні функціональні призначення:

- проведення інвестиційної політики, що сприяє розвитку національної економіки;
- макроекономічна стабілізація;
- фінансове резервування;
- прибуткове управління державними фінансовими активами.

Джерела наповнення СФД такі:

- доходи від експорту природних ресурсів;
- операції з цінними паперами на зовнішніх ринках (на внутрішніх, лише як тимчасовий виняток);
- операції з валютними цінностями та золотовалютними резервами («гра на курсі», зовнішні фінансові послуги тощо);
- кошти, залучені від приватизації державного майна;
- надлишкові доходи державного бюджету від оподаткування (секвестр профіциту бюджету на користь СФД).

З вищенаведеного випливає, що СФД не формуються з податкових надходжень з товарів, що продаються на внутрішньому ринку. Завдання СФД – збільшувати добробут, а не займатися перерозподілом бюджетних коштів. СФД не має дублювати функції державного бюджету. Саме тому СФД ефективні для накопичення та примноження суспільного багатства. Проте історія СФД твориться сьогодні і важко передбачити, які зміни відбудуться в найближчі десятиріччя, але можна стверджувати точно: країни, які не матимуть такого фінансового інструменту, в майбутньому будуть поступатися за розвитком тим, які ним володітимуть за рівності інших поточних умов сучасності.

Кабінет міністрів України створив чотири фонди відновлення економіки після війни: Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури; Фонд відновлення та трансформації економіки; Фонд підтримки малого та середнього бізнесу; Фонд обслуговування та погашення державного боргу.

Але це все відбувається в традиційній логіці бюджетного процесу, і така кількість фондів призводить до надмірних адміністративних витрат.

Після війни є шанс змістити акценти бізнес-стратегій з жорсткої конкуренції та надприбутків у бік взаємодоповненості, шерінгу та відкритих кодів. Йдеться про економіку сенсів. Компанії та підприємства в калькуляцію ціни товару чи бренду закладають не лише певну візію, а й створюють систему взаємоосвіти виробника та споживача.

Ідеєю створення єдиного фонду добробуту України має бути акумулювання фінансових резервів на творення нового. Як основні джерела формування коштів фонду доцільно використовувати:

- кошти міжнародних донорів та фінансової допомоги інших країн. Україна отримує значні обсяги надходжень на відбудову економіки. Частина з них може бути спрямована на цілі Фонду;

- тривалих кредитів. Кредитори неодноразово стверджували, що прагнуть екзистенційних / ментальних зрушень в українському суспільстві;
- внесків від власників великого бізнесу. Великому бізнесу доведеться шукати собі місце в новій системі відносин та легалізувати свої статки;
- конфіскованих російських активів;
- ендавментів;
- внесків юридичних та фізичних осіб за принципом крауфандингу під конкретні проекти (рис. 1).

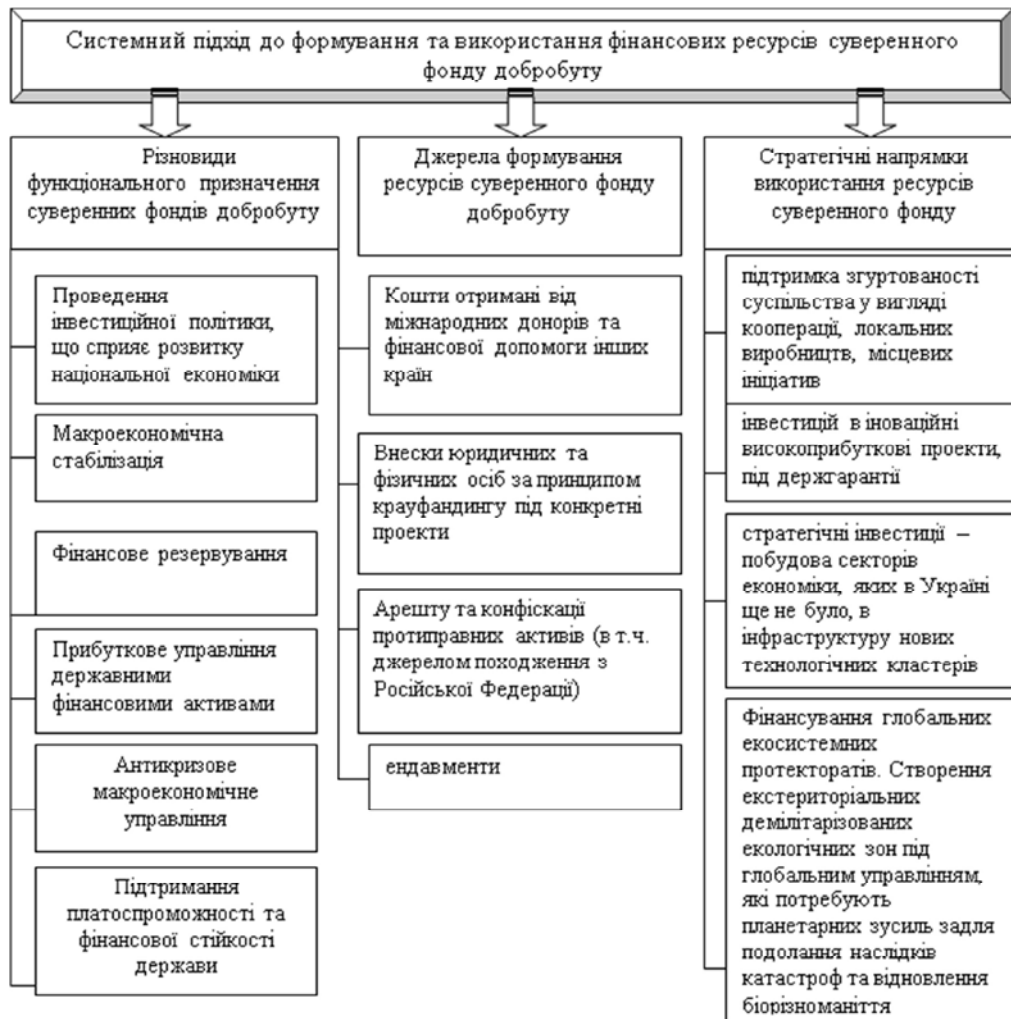

Рис. 1. Система стратегічних цілей, джерел формування та напрямків використання фінансових ресурсів суверенного фонду добробуту (авторська розробка)

- Основними напрямками використання акумульованих резервів могли би бути:
- підтримка згуртованості суспільства у вигляді кооперації, локальних виробництв, місцевих ініціатив тощо;
 - інвестицій в інноваційні високоприбуткові проекти, під держгарантії;
 - стратегічні інвестиції – побудова секторів економіки, яких в Україні ще не було, в інфраструктуру нових технологічних кластерів. Створення бази для входження України у світовий розподіл праці з унікальними пропозиціями;
 - фінансування проектів майбутнього; в дослідження можливостей та меж людини і людства.
 - фундаментальні соціо-гуманітарні дослідження;
 - запровадження екосистемного балансу. Фінансування глобальних екосистемних протекторатів. Створення екстериторіальних демілітаризованих екологічних зон під глобальним управлінням, які потребують планетарних зусиль задля подолання наслідків катастроф та відновлення біорізноманіття (в Україні)

такою зоною може бути Чорнобильська, а в Російській Федерації (за умов повалення правлячого режиму) – Сибір, в Бразилії – Амазонка);

– підтримка культурних та мистецьких проєктів, реалізація яких може забезпечити творчу експансію українства у світі.

У такому разі суверенний фонд добробуту виступає як інфраструктурний цілісний супровід формування нового типу громадянської відповідальності за спільне благо, виховання відчуття спільної історичної долі.

Система управління цим фондом має охоплювати перехресний контроль та прозорість конкурсів проєктів. Тому за діяльністю фонду спостерігатиме експертна та наглядова ради.

Завдання експертної ради – з'ясувати доцільність обсягів та напрямків використання коштів фонду. А наглядова рада – етичний нагляд, цінності та моніторинг. Обов'язковою умовою мають бути попередні громадські обговорення, позаяк кошти фонду – це загальне благо.

В післявоєнному світі успіх матимуть мобільні, розподілені системи. Чим більшою буде здатність країни до дерегулювання, використання інноваційних підходів в управлінні, соціальних експериментів, тим більш успішними вони будуть.

Висновки. З огляду на вищевикладене доцільно зазначити, що суверенні фонди – це значне джерело фінансування розвитку світової економіки і водночас – інструмент зростання впливу державного капіталу окремих країн на глобальну економіку.

СФД не формуються на основі податкових надходжень з товарів, що продаються на внутрішньому ринку. Завдання СФД – збільшувати добробут, а не займатися перерозподілом бюджетних коштів. СФД не має дублювати функції державного бюджету. Саме тому СФД ефективні у накопиченні та примноженні суспільного багатства.

Формування суверенного фонду добробуту в післявоєнному періоді виступає як інфраструктурний цілісний супровід формування нового типу громадянської відповідальності за спільне благо, виховання відчуття спільної історичної долі.

Список використаних джерел

1. Global Financial Stability. International Monetary Fund Report. 2020. URL: <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/pdf/chap1.pdf> (дата звернення: 20.03.2022).
2. Підгурська О. Сутність та етапи розвитку фондів суверенного добробуту. *Ефективна економіка*. 2012. № 10.
3. Сайт міжнародної робочої групи суверенних фондів добробуту. URL: <http://www.iwg-swf.org> (дата звернення: 12.04.2022)
4. Дем'янчук Д. О. Фонди суверенного добробуту як антикризовий стабілізатор економіки (світовий досвід та перспективи функціонування в Україні). Науковий вісник Академії муніципального управління. 2013. Вип. 1. С. 184–192.
5. Кулик В. Цивілізаційний фонд для проявлення майбутнього, час якого настав. URL: <https://politcom.org.ua/civilizacijnij-fond-dlja-projavlennja-majbutnogo-chas-jakogo-nastav> (дата звернення: 11.04.2022).

References

1. Global Financial Stability International Monetary Fund Report (2020). Retrieved from <http://www.imf.org/external/pubs/ft/gfsr/pdf/chap1.pdf> [in English]
2. Pidgurska, O. (2012). Sutnist ta etapu rozvutku fondiv suverennogo dobrobutu [Essence and stages of development of funds of sovereign welfare]. *Efektivna ekonomika – Effective economy*. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=1289&p=1> [in Ukrainian]
3. Sait mignarodnoi robochoi grupy suverennuh fondiv www.iwg-swf.org [website of the International Working Group on Sovereign Wealth Funds]. Retrieved from <http://www.iwg-swf.org> [in Ukrainian]
4. Demianchuk, D. (2013). Fondu suverennogo dobrobutu yak antukrizovuj stabilizator ekonomiku svitovuj dosvid ta perspektivu funkcionuvannia v Ukraini [Funds of sovereign welfare as anticrisis stabilizer of economy (world experience and prospects of functioning are in Ukraine)]. *Naukovij visnik Akademii muncypalnogo upravlinnia – The Scientific announcer of Academy of municipal management: Series «ECONOMY» Producing* 1. 2013, 184=192 [in Ukrainian].

5. Kulyk, V. (2022). Tsyvilizatsiinyi fond dlia proiavlennia maibutnoho, chas yakoho nastav [A civilization fund to show the future, whose time has come]. Retrieved from <https://politcom.org.ua/civilizacijnij-fond-dlja-projavlennja-majbutnogo-chas-jakogo-nastav> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.04.2022.

Наталія Колбіна,

аспірант кафедри адміністративного,
фінансового та інформаційного права
факультету міжнародної торгівлі та права
Київського торговельно-економічного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6139-9279>

СУБ'ЄКТИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ТА ОБІГУ ДИТЯЧОГО ХАРЧУВАННЯ

Наведено поняття та систему суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування.

Визначено, що суб'єкти адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування – це система органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які виконують публічні завдання та функції у сфері виробництва та обігу дитячого харчування з метою реалізації конституційних прав дитини на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я і життя, а також формують та реалізують державну політику у сфері забезпечення дітей грудного та раннього віку повноцінним, високоякісним та безпечним дитячим харчуванням.

Система суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування характеризується такими ознаками: 1) це система державних органів (Верховна Рада України, Президент України, радник-уповноважений Президента України з прав дітей та дитячої реабілітації, Кабінет Міністрів України, центральні органи виконавчої влади, місцеві органи виконавчої влади) та органів місцевого самоврядування; 2) виконують як власні, так і делеговані повноваження, визначені Конституцією України та законами України; 3) адміністративно-правові відносини, що виникають у сфері виробництва та обігу дитячого харчування, врегульовані нормами адміністративного права; 4) регулюють і охороняють переважно публічно-правові інтереси, що виникають у діяльності органів виконавчої влади, державного управління, адміністрацій органів місцевого самоврядування щодо виробництва та обігу дитячого харчування; 5) під час реалізації своїх завдань та функцій використовують управлінські та сервісні адміністративно-правові засоби публічного адміністрування.

До суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування належать: Міністерство охорони здоров'я України, Міністерство соціальної політики України, Міністерство фінансів України, Міністерство юстиції України, Міністерство аграрної політики та продовольства України, Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів та ін. центральні органи виконавчої влади, а також місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування.

Ключові слова: дитяче харчування, суб'єкт публічного адміністрування, суб'єкти адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування, повноваження та компетенція, органи державної влади.

Kolbina N.

Subjects of administrative and legal regulation of production and circulation of baby food

The author presents the concept and system of subjects of administrative and legal regulation of production and circulation of baby food.

It is determined that the subjects of administrative and legal regulation of production and circulation of baby food is a system of public authorities and local governments that perform public tasks and functions in the production and circulation of baby food in order to implement the constitutional rights of the child to a sufficient standard of living, health and life protection, as well as form and implement state policy in the field of providing infants and young children with complete, high-quality and safe baby food.

The system of subjects of administrative and legal regulation of production and circulation of baby food is characterized by the following features: 1) is a system of state bodies (Verkhovna Rada of Ukraine, President of Ukraine, Adviser to the President of Ukraine on Children's Rights and Rehabilitation) executive power; local executive bodies) and local self-government bodies; 2) perform both their own and delegated powers determined by the Constitution of Ukraine and laws of Ukraine; 3) administrative and legal relations arising in the field of production and circulation

© Наталія Колбіна, 2022

of baby food are regulated by administrative law; 4) regulate and protect mainly public and legal interests arising in the activities of executive bodies, public administration, administrations of local governments on the production and circulation of baby food; 5) in the implementation of their tasks and functions use administrative and service administrative and legal means of public administration.

The authors include the Ministry of Health of Ukraine, the Ministry of Social Policy of Ukraine, the Ministry of Finance of Ukraine, the Ministry of Justice of Ukraine, the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, the State Service of Ukraine for Food Safety, products and consumer protection, etc. central executive bodies, as well as local state administrations and local self-government bodies.

Keywords: *baby food, subject of public administration, subjects of administrative and legal regulation of production and circulation of baby food, powers and competence, public authorities.*

Постановка проблеми. Сфера дитячого харчування – це елемент ширшого поняття сфери харчування. Дослідження понятійно-категоріального апарату, види дитячого харчування, особливості корисних складових продуктів дитячого харчування, державного управління в сфері дитячого харчування, засоби публічного адміністрування сферою дитячого харчування були предметом наукових досліджень широкого кола науковців різних сфер публічного адміністрування. З огляду на компетенцію вчених та предмет їхніх наукових пошуків сфера харчування та, зокрема дитячого харчування постійно перебуває під прискіпливою увагою та широким спектром досліджуваних питань. На нашу думку, це логічно, адже сфера харчування – одна з найбільш необхідних сфер суспільного життя, що відповідає за фізичне здоров'я населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суб'єкти сфери дитячого харчування були предметом дослідження: О. В. Запотоцької, О. С. Крущука, Л. В. Лосюка, Т. В. Маланчука, С. М. Орехова, Т. Л. Мостенської, О. В. Медведенко, А. О. Заїнчковського, В. І. Смоляр, О. П. Сологуб, Д. Ф. Крисанов, Л. В. Дейнеко, Н. Г. Слободян, Н. А. Головіної, О. В. Булгакова, Г. Є. Поліщук, Н. С. Юрченко та ін.

Метою статті є розкриття поняття та системи суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адміністративно-правове регулювання сферою виробництва та обігу дитячого харчування здійснює широке коло суб'єктів, які наділені владно-організаційними повноваженнями. Ці суб'єкти здійснюють свої повноваження на різних рівнях управління, і відповідно, одні мають подібний адміністративно-правовий статус, а решта – інший. Суб'єкти виконують управлінські та сервісні функції в сфері виробництва та обігу дитячого харчування. Систему суб'єктів, які наділені такими повноваженнями та здійснюють їх на різних рівнях, вступаючи в адміністративно-правові відносини в науці адміністративного права, прийнято називати «публічною адміністрацією».

У вузькому сенсі під поняттям «публічна адміністрація» запропоновано розуміти систему органів державної влади, які наділені публічно-владними повноваженнями та здійснюють свої функції й завдання у всіх сферах життєдіяльності суспільства і тільки в його інтересах. У широкому значенні термін «публічна адміністрація» науковці адміністративісти розуміють класично включаючи: 1) органи державної влади та органи місцевого самоврядування в частині виконання ними делегованих повноважень; 2) органи державної влади, органи місцевого самоврядування в частині виконання делегованих повноважень, а також державні підприємства, установи та організації. Єдиною принципово важливою особливістю є виконання власних чи делегованих владних повноважень у сфері публічного адміністрування.

На міжнародному рівні у Резолюції щодо публічної (державної) відповідальності, під «публічною владою» (або органами публічної влади), слід розуміти будь-яку установу публічного права (у т. ч. державу, регіональні та місцеві органи державної влади, незалежні публічні підприємства) та будь-яких фізичних осіб під час виконання ними повноважень офіційних органів [1].

В дослідженні ми будемо притримуватися концепції широкого розуміння поняття «публічна адміністрація», адже система суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування має розгалужену систему суб'єктів на різних рівнях, а деякі суб'єкти не належать до жодної гілки влади.

Адміністративіст В. К. Колпаков пропонує розглядати це поняття з точки зору організаційної побудови органів, що виконують публічно-владні повноваження, а також з точки зору їх функціоналу. Тобто науковець пропонує виокремлювати два підходи, через які можна трактувати поняття «публічна адміністрація» – організаційний та функціональний.

За організаційно-структурного підходу публічна адміністрація – це сукупність органів, які утворюються для здійснення (реалізації) публічної влади. За функціонального розуміння поняття суб'єктів адмі-

ністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування, на нашу думку, слід розуміти діяльність суб'єктів, які виконують власні чи делеговані повноваження в сфері дитячого харчування. За організаційно-структурного підходу, на нашу думку, це система органів державної влади та органів місцевого самоврядування, діяльність яких спрямована на гарантування дітям їх конституційного права на охорону здоров'я та безпечно і якісне дитяче харчування.

Отже, на нашу думку, суб'єкти адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування – це система органів державної влади та органів місцевого самоврядування, які виконують публічні завдання та функції у сфері виробництва та обігу дитячого харчування з метою реалізації конституційних прав дитини на достатній життєвий рівень, охорону здоров'я і життя, а також формують та реалізують державну політику у сфері забезпечення дітей грудного та раннього віку необхідним дитячим харчуванням.

Система суб'єктів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування характеризується такими ознаками:

становить систему державних органів (Верховна Рада України, Президент України, радник-уповноважений Президента України з прав дітей та дитячої реабілітації, органи виконавчої влади різних рівнів) та органів місцевого самоврядування;

2) виконують як власні, так і делеговані повноваження визначені Конституцією України та законами України;

3) адміністративно-правові відносини, що виникають у сфері виробництва та обігу дитячого харчування урегульовані нормами адміністративного права;

4) регулюють і охороняють переважно публічно-правові інтереси, що виникають у діяльності органів виконавчої влади, державного управління, адміністрацій органів місцевого самоврядування щодо виробництва та обігу дитячого харчування;

5) під час реалізації своїх завдань та функцій використовують управлінські та сервісні адміністративно-правові засоби публічного адміністрування.

Окреме місце в системі органів адміністративно-правового регулювання виробництва та обігу дитячого харчування відведено центральним органам виконавчої влади, які наділені найбільш широким колом повноважень в даній сфері та практично їх реалізують.

Міністерство охорони здоров'я України є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я, а також захисту населення від інфекційних хвороб, протидії ВІЛ-інфекції / СНІДу та іншим соціально небезпечним захворюванням, попередження та профілактики неінфекційних захворювань, забезпечує формування та реалізує державну політику у сферах епідеміологічного нагляду (спостереження), імунопрофілактики, промоції здорового способу життя та запобігання факторам ризику, безпеки харчових продуктів, регламентації факторів середовища життєдіяльності населення [2].

Міністерство охорони здоров'я України відповідно до покладених на нього завдань у сфері виробництва та обігу дитячого харчування: затверджує норми харчування для дітей у закладах дошкільної освіти, фізіологічні норми харчування для осіб, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи; затверджує показники безпечності харчових продуктів та інших об'єктів санітарних заходів; здійснює державну реєстрацію та веде державні реєстри новітніх харчових продуктів, харчових добавок, ароматизаторів, ензимів, вод питних мінеральних відповідно до встановлених критеріїв; визначає допустимі відхилення між зазначеними в інформації про харчовий продукт величинами енергетичної цінності, кількості поживних речовин та фактичними значеннями цих параметрів, визначеними під час проведення державного контролю; визначені перевідні коефіцієнти для визначення вмісту вітамінів і мінеральних речовин у харчових продуктах; визначає вимоги до інформації для споживачів про харчові продукти, що надається в добровільному порядку; затверджує порядок проведення всіх видів випробування, дослідження, спеціалізованої оцінки у разі проведення державної санітарно-епідеміологічної експертизи, гігієнічної регламентації та державної реєстрації небезпечних факторів у нехарчовій продукції, дезінфекційних засобів, а також порядок проведення аналізу небезпечних для здоров'я людини факторів на всіх етапах виробництва та реалізації нехарчової продукції [2].

Міністерство соціальної політики України (Мінсоцполітики) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України, який забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері соціальної політики, загальнообов'язкового державного

соціального та пенсійного страхування, соціального захисту населення, волонтерської діяльності, з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей [3].

Основні завдання Мінсоцполітики в сфері дитячого харчування такі: забезпечення формування та реалізації державної політики з питань сім'ї та дітей, оздоровлення та відпочинку дітей, усиновлення та захисту прав дітей; у сфері здійснення державного контролю за дотриманням вимог законодавства під час надання соціальної підтримки (державна допомога, пільги, житлові субсидії та інші виплати, що проводяться за рахунок державного бюджету, соціальні послуги) та за дотриманням прав дітей [3].

Міністерство фінансів України – це центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України. Мінфін – це головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну фінансову, бюджетну та боргову політику, державну політику у сфері міжбюджетних відносин та місцевих бюджетів, державну політику у сфері державного пробірничого контролю, бухгалтерського обліку та аудиту, а також забезпечує формування та реалізацію державної політики у сфері контролю за дотриманням бюджетного законодавства, державного фінансового контролю, державного внутрішнього фінансового контролю, казначейського обслуговування бюджетних коштів та формує й реалізує єдину державну податкову, митну політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства [4].

Міністерство юстиції України – це головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну правову політику, державну політику з питань банкрутства, у сфері нотаріату, організації примусового виконання рішень судів та інших органів (посадових осіб), державної реєстрації актів цивільного стану, державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень, державної реєстрації обтяжень рухомого майна, державної реєстрації юридичних осіб, громадських формувань, що не мають статусу юридичної особи, та фізичних осіб-підприємців, реєстрації статуту територіальної громади м. Києва, реєстрації статутів Національної академії наук та національних галузевих академій наук, державної реєстрації друкованих засобів масової інформації та інформаційних агентств як суб'єктів інформаційної діяльності, у сфері виконання кримінальних покарань та пробації, з питань утримання військовополонених, у сфері правової освіти населення; забезпечує формування державної політики у сфері архівної справи і діловодства та створення і функціонування державної системи страхового фонду документації [5].

Міністерство аграрної політики та продовольства України – це головний орган у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну аграрну політику, державну політику у сферах сільського господарства та з питань продовольчої безпеки держави [6].

Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (Держпродспоживслужба) – це центральний орган виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Першого віце-прем'єр-міністра України – Міністра економіки, який реалізує державну політику у галузі ветеринарної медицини, сферах безпечності та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, санітарного та епідемічного благополуччя населення (крім виконання функцій з реалізації державної політики у сфері епідеміологічного нагляду (спостереження) та у сфері гігієни праці й функцій щодо здійснення дозиметричного контролю робочих місць і доз опромінення працівників), з контролю за цінами, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва та розсадництва (в частині сертифікації насіння і садивного матеріалу), реєстрації та обліку машин в агропромисловому комплексі, державного нагляду (контролю) у сфері агропромислового комплексу, державного нагляду (контролю) у сферах охорони прав на сорти рослин, насінництва та розсадництва, державного контролю за дотриманням законодавства про захист прав споживачів і рекламу в цій сфері, за якістю зерна та продуктів його переробки, державного нагляду (контролю) за дотриманням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованого організму у відкритих системах на підприємствах, в установах та організаціях агропромислового комплексу незалежно від їх підпорядкування і форми власності, здійснення радіаційного контролю за рівнем радіоактивного забруднення сільськогосподарської продукції і продуктів харчування [7].

Висновки. Дослідивши структуру Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, зазначимо, що відсутній будь-який структурний підрозділ, який окремо займався би питаннями безпечності та якості дитячого харчування, наближення системи управління дитячого харчування до європейських принципів НАССР. Відповідно ми запропонували створити в структурі Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів Комісію з питань розвитку сфери дитячого харчування.

Наступним рівнем є місцеві органи публічної адміністрації, які виконують повноваження на місцевому рівні.

Список використаних джерел

1. Білозерська Т. О. Реформування публічної адміністрації в Україні як крок до європейської інтеграції. Форум права. 2007. № 2. С. 11–19. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07btodei.pdf> (дата звернення: 13.03.2022)
2. Про затвердження Положення про Міністерство охорони здоров'я України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 25 березня 2015 р. № 267. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 13.03.2022)
3. Про затвердження Положення про Міністерство соціальної політики України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 17 червня 2015 р. № 423. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.03.2022)
4. Про затвердження Положення про Міністерство фінансів України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.03.2022)
5. Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 2 липня 2014 р. № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 16.03.2022)
6. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 17 лютого 2021 р. № 124. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.03.2022)
7. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 2 вересня 2015 р. № 667. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 18.03.2022)

References

1. Bilozerska, T. O. (2017). Reformuvannya publichnoi administratsii v Ukraini yak krok do yevropeiskoi intehratsii [Reforming public administration in Ukraine as a step towards European integration.]. *Forum prava – Forum of Law*, 2, 11-19. Retrieved from <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2007-2/07btodei.pdf> [in Ukrainian]
2. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo okhorony zdorovia Ukrainy: zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 25 bereznia 2015 r. № 267* [On the approval of the Regulation on the Ministry of Health of Ukraine: approved. Resolution No. 267 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated March 25, 2015]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/267-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
3. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo sotsialnoi polityky Ukrainy: zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 chervnia 2015 r. № 423* [On the approval of the Regulation on the Ministry of Social Policy of Ukraine: approved. Resolution No. 423 of the Cabinet of Ministers of Ukraine of June 17, 2015.]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
4. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo finansiv Ukrainy: zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 20 serpnia 2014 r. № 375* [On the approval of the Regulation on the Ministry of Finance of Ukraine: approved. Resolution No. 375 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 20, 2014]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/375-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
5. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytisii Ukrainy: zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 lypnia 2014 r. № 228* [On the approval of the Regulation on the Ministry of Justice of Ukraine: approved. Resolution No. 228 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated July 2, 2014]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

6. *Deiaki pytannia diialnosti tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady: zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 17 liutoho 2021 r. № 124 [Some issues of activity of central executive bodies: approval. Resolution No. 124 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated February 17, 2021].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124-2021-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]
7. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan bezpechnosti kharchovykh produktiv ta zakhystu spozhyvachiv: zatv. Postanovoiu Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 veresnia 2015 r. № 667 [On the approval of the Regulation on the State Service of Ukraine on food safety and consumer protection: approved. Resolution No. 667 of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated September 2, 2015].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-%D0%BF#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 06.05.2022.

Наталія Павловська,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3311-0364>

ПРАВОВА ПРИРОДА АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНИХ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН

Досліджено системне вивчення адміністративно-деліктних процесуальних відносин, уточнено їх теоретичну та прикладну правову основу. На підставі наведених наукових точок зору щодо змісту адміністративно-деліктних відносин визначено правову природу та особливості.

Дослідження юридичної природи адміністративно-деліктних процесуальних відносин дало можливість узагальнити накопичені наукові відомості та результати судової практики та запропонувати на їх основі науково-практичні пропозиції й рекомендації щодо вдосконалення їх правового регулювання, усунення наявних прогалин та колізій, а також визначаються напрями їх подальшого розвитку.

Зазначено, що в полемічній формі сучасні вчені-адміністративісти обговорюють окремі норми, що регламентують провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти), зміст яких сприяє виникненню нових питань як у теоретичному плані, так і в правозастосовчій діяльності. У зв'язку з цим об'єктивно існує потреба у більш чіткому регулюванні норм провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти), що не дозволяє допускати довільне тлумачення норм.

У контексті вивчення адміністративного законодавства України вже сформовано та вдосконалено визначення поняття «адміністративно-деліктне право» як сукупність норм, що регулюють відносини, що виникають у зв'язку зі скоєнням адміністративного правопорушення (делікту). Норми адміністративно-деліктного права виконують функцію охорони правопорядку, прав і свобод громадян. До сфери його правового регулювання відносяться, з одного боку, відносини, пов'язані з поведінкою суб'єктів адміністративного права, а з іншого боку, діяльність компетентних органів щодо припинення та розслідування діянь юрисдикційного розгляду справ про адміністративні правопорушення (делікти).

У цьому сенсі виноситься авторське обґрунтування про розвиток самостійної підгалузі адміністративного права та адміністративного процесу у вигляді адміністративно-деліктного права та адміністративно-деліктного процесу, предметом якого є адміністративні правовідносини, що пов'язані з розглядом та відкриттям провадження з адміністративних правопорушень (деліктів).

Ключові слова: адміністративний делікт, склад адміністративного правопорушення (делікту), адміністративно-деліктні процесуальні відносини, адміністративно-деліктний процес, провадження з адміністративних правопорушень (деліктів).

Pavlovska N.

Legal nature of administrative-tort procedural relations

The article examines the systematic study of administrative-tort procedural relations, specifies their theoretical and applied legal basis. On the basis of the given scientific points of view concerning the maintenance of administrative-tort relations the legal nature and features are defined.

The study of the legal nature of administrative-tort procedural relations allowed the author to summarize the accumulated scientific information and results of judicial practice and offer on their basis scientific and practical proposals and recommendations for improving their legal regulation, eliminating existing gaps and conflicts, and identifies areas for further development.

The author notes that in polemical form modern scholars-administrators discuss certain rules governing proceedings in cases of administrative offenses (torts), the content of which contributes to new issues, both in theory and in law enforcement. In this regard, there is an objective need for clearer regulation of the rules of proceedings in cases of administrative offenses (torts), which does not allow arbitrary interpretation of the rules.

In the context of studying the administrative legislation of Ukraine, the definition of «administrative tort law» as a set of rules governing relations arising in connection with the commission of an administrative offense (tort) has

already been formed and improved. Norms of administrative tort law perform the function of protecting law and order, rights and freedoms of citizens. The scope of its legal regulation includes, on the one hand, relations related to the behavior of subjects of administrative law, and on the other hand, the activities of competent authorities to terminate and investigate acts of jurisdictional proceedings on administrative offenses (torts).

In this sense, the author's justification for the development of an independent sub-branch of administrative law and administrative process in the form of administrative tort law and administrative tort law, the subject of which are administrative legal relations related to the consideration and opening of administrative offenses.

Keywords: *administrative tort, composition of an administrative offense (tort), administrative-tort procedural relations, administrative-tort process, proceedings for administrative offenses (torts).*

Постановка проблеми. Тенденції останніх років у контексті внесення змін до адміністративного законодавства України характеризуються значними змінами, пов'язаними насамперед з прийняттям великого масиву нормативно-правових актів, спрямованих, з одного боку, на вдосконалення правового регулювання у сфері державного управління, а з іншого боку, розширенням судового контролю над діяльністю виконавчої влади та її посадових осіб. Сьогодні на підставі адміністративно-правових реформ, що активно проводяться, обговорюється ідея створення модульних адміністративно-правових актів, які регулювали би адміністративно-деліктні правовідносини відповідно до адміністративного права та адміністративного процесу.

У полемічній формі сучасні вчені-адміністративісти обговорюють окремі норми, що регламентують провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти), зміст яких, сприяє виникненню нових питань як у теоретичному плані, так і в правозастосовчій діяльності. У зв'язку з цим об'єктивно існує потреба у більш чіткому регулюванні норм провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти), що не дозволяє допускати довільне тлумачення норм.

Складність вирішення цієї проблеми полягає в недостатній розробленості теоретичних питань провадження у справах про адміністративні правопорушення (делікти) та процедурних питань, пов'язаних із притягненням осіб до адміністративної відповідальності. Позиції вчених та практиків щодо питань тлумачення самого поняття «провадження у справах про адміністративні правопорушення» та його сутності ускладнюють проблему вдосконалення чинних адміністративних норм.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання, пов'язані з науковим дослідженням проваджень з адміністративних правопорушень (деліктів), були предметом дискусій широкого кола вчених, а саме: В. Аверьянова, А. Андрійко, Н. Армаш, К. Афанасьєвой, А. Бандурки, А. Банчука, В. Бевзенко, О. Безпалової, А. Берлач, Ю. Битяк, Л. Білої-Тіунової, А. Васильєвої, В. Галунько, О. Дрозда та ін.

Мета статті – дослідження адміністративно-деліктних процесуальних відносин через призму розгляду справ щодо адміністративних правопорушень (деліктів).

Виклад основного матеріалу дослідження. Вивчення питань, що виникають у процесі застосування норм провадження у справах про адміністративні правопорушення, безпосередньо пов'язане з визначенням його місця в структурі адміністративного процесу, а отже, обумовлено найважливішими положеннями адміністративно-процесуального права.

У сучасній правовій науці міцно склалося уявлення, підкріплене законодавчою практикою, про те, що поняття «процес» і «провадження» співвідносяться між собою як публічне та приватне, при цьому процес – це сума проваджень, провадження – органічна частина процесу [1, с. 56].

Один із основоположників теорії адміністративного процесу та автор одного з наукових досліджень адміністративно-процесуального права О. М. Бандурка зазначає, що провадження у справах про адміністративні правопорушення реально існували ще до того, як сформувалося уявлення про адміністративний процес як юридичну категорію [2, с. 48].

Справедливість цього цієї думки підтверджується тим, що до середини 70-х років минулого століття в літературі не було спеціальних досліджень такого правового явища, як адміністративний процес, і опубліковані на той час праці правознавців містили, як правило, окремі висловлювання авторів, які спеціально не займалися проблемами адміністративного процесу.

На початку вісімдесятих років ХХ ст. адміністративний процес вперше було внесено до підручників з адміністративного права. Останніми роками підвищилась активність щодо пошуку місця адміністративного процесу у правовій системі та визначення місця провадження у справах про адміністративні правопорушення в структурі адміністративного процесу [3, с. 91].

Як зазначає В. П. Тимошук, такий вид проваджень у структурі адміністративного процесу визнають усі вчені-адміністративісти, які по-різному тлумачать поняття та зміст адміністративного процесу. Відмінність, мабуть, полягає лише в тому, до якого виду процесу – «юрисдикційному» чи «управлінському» – віднести таке провадження [4, з. 56].

Прихильники юрисдикційної концепції адміністративно-правової доктрини зазначають, що адміністративний процес – це певна діяльність з вирішення спорів, що випливають з адміністративно-правових відносин, предметом адміністративного процесу є вирішення адміністративними органами спірних питань, що належать до компетенції цих органів, та застосування заходів адміністративного впливу [5, с. 58]. Подібну думку висловлює Т. П. Мінка, яка визначила адміністративний процес як регламентовану законом діяльність щодо вирішення спорів, що виникають між сторонами адміністративних правовідносин, що не перебувають між собою у відносинах службового підпорядкування, а також щодо застосування заходів адміністративного примусу [6, с. 65].

Представники юрисдикційної концепції фактично не проводять різниці між адміністративним, кримінальним та цивільним процесами. Так, Р. А. Куйбіда стверджує, що процес – це спеціальна діяльність, що має на меті в установленому порядку домогтися примусового здійснення норм матеріального права щодо владної їх реалізації, застосування заходів примусу, які є санкціями за невиконання норм матеріального права.

Мета будь-якої процесуальної діяльності – домогтися реалізації прав і обов'язків поза правовідносинами, що вони утворюють без волі його чи хоча б однієї з них. Це правильно як щодо кримінального та цивільного процесів, так і щодо процесу адміністративного [7, с. 73–74].

Інші вчені-адміністративісти висловлюють думку про те, що адміністративний процес має конструюватися на кшталт давно і міцно усталених процесуальних систем – кримінального та цивільного процесів. Рамки адміністративного процесу мають логічно замикатись порядком застосування заходів адміністративних стягнень та інших заходів адміністративного примусу [8, с. 104].

Якщо говорити про управлінську концепцію адміністративного процесу, вона характеризується ширшим підходом до змісту аналізованого правового явища. Так, В. К. Колпаков особливістю адміністративного процесу вважає те, що він регулює як юрисдикційну діяльність, тобто діяльність із розгляду спорів та застосування примусових заходів, так і діяльність із реалізації регулятивних норм, тобто діяльність позитивного характеру [9, с. 78].

Ще раніше деякі вчені стверджували, що виконавчо-розпорядча діяльність здійснюється на підставі певних процесуальних правил, сукупність яких становить адміністративний процес. Подібну думку висловили А. Є. Лунев, на думку якого, адміністративний процес був наявний там, де здійснюється діяльність виконавчих і розпорядчих органів, і навіть О. В. Кузьменко, яка розглядала адміністративний процес як порядок правильного, заснованого на нормах адміністративного права вирішення органами держави всіх індивідуальних справ у галузі виконавчої та розпорядчої діяльності [10, с. 88].

Також деякі автори адміністративно-процесуальних відносин вважають, що адміністративний процес – не лише діяльність державних органів щодо вирішення індивідуальних справ у сфері державного управління, а насамперед порядок реалізації адміністративно-правових норм [11, с. 59].

Суть відмінностей між «управлінською» та «юрисдикційною» концепціями одним із перших позначив Д. М. Бахрах, який написав, що адміністративний процес у сенсі – це процес виконавчої і розпорядчої діяльності органів управління; адміністративний процес у вузькому значенні – це процес діяльності органів державного управління з розгляду індивідуальних справ, що належать до їхньої компетенції [12, с. 85].

Загальновідомо, що адміністративний процес (у широкому розумінні) – сукупність послідовних дій, врегульованих правовою нормою, які забезпечують певний порядок діяльності органу виконавчої влади (посадової особи) щодо застосування та реалізації адміністративно-правових норм, відповідні адміністративно-процесуальні правила щодо порядку підготовки та прийняття актів державного управління, ведення діловодства, порядку проведення контролю, оформлення юридичних документів, а також порядку видачі дозволів та ліцензій на певні види діяльності, порядку реєстрації юридичних осіб тощо.

Адміністративний процес (у вузькому сенсі) – це врегульована законом адміністративно-процесуальна діяльність суб'єкта адміністративної юрисдикції щодо застосування норм матеріального права у процесі вирішення адміністративно-правового спору або розгляд справ про адміністративні правопорушення (делікти). Адміністративно-юрисдикційний процес наявний у процесі застосування заходів дисциплінарної відповідальності. Залежно від характеру та змісту регульованих нормами матеріального ад-

міністративного права відносин можна назвати такі види адміністративно-процесуальних проваджень: за скаргами (адміністративно-правовим суперечкам); у справах про адміністративні правопорушення; дисциплінарне провадження [13, с. 89].

У контексті вивчення адміністративного законодавства України вже сформовано та вдосконалено дефініцію «адміністративно-деліктне право» як сукупність норм, що регулюють відносини, що виникають у зв'язку зі скоєнням адміністративного правопорушення (делікту). Норми адміністративно-деліктного права виконують функцію охорони правопорядку, прав і свобод громадян. До сфери його правового регулювання належать, з одного боку, відносини, пов'язані з поведінкою суб'єктів адміністративного права, а з іншого – діяльність компетентних органів щодо припинення та розслідування діянь юрисдикційного розгляду справ про адміністративні правопорушення (делікти).

У цьому сенсі виноситься авторське обґрунтування про розвиток самостійної підгалузі адміністративного права та адміністративного процесу у вигляді адміністративно-деліктного права та адміністративно-деліктного процесу, предметом якого є адміністративні правовідносини, що пов'язані з розглядом та відкриттям провадження з адміністративних правопорушень (деліктів).

Висновки. На підставі вищевикладеного деталізовано, узагальнено та систематизовано науково-теоретичні та практичні підходи існування та розвитку адміністративно-деліктних процесуальних відносин та запропоновано моделі нормативно-правових актів, що регулюють ці відносини.

Список використаних джерел

1. Комзюк А. Т., Бевзенко В. М., Мельник Р. С. Адміністративний процес України. Київ : Прецедент. 2007. 531 с.
2. Бандурка О. М., Тищенко М. М. Адміністративний процес. Київ : Літера ЛТД, 2002. 288 с.
3. Тимошук В. П. Адміністративна процедура та адміністративні послуги. Зарубіжний досвід і пропозиції для України. Київ : Факт. 2003. 496 с.
4. Адміністративне процесуальне право / за заг. ред. Т. П. Мінки. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 321 с.
5. Куйбіда Р. О. Реформування правосуддя в Україні : стан і перспективи. Київ : Атіка, 2004. 265 с.
6. Колпаков В. К. Адміністративно-правові відносини: поняття і види. Юридичний науковий електронний журнал. 2013. № 1. С. 101–104.
7. Курс адміністративного права України : підручник В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко та ін.; за заг. ред. Колпакова В. К. Київ : Юрінком Інтер, 2013. 864 с.
8. Коломоєць Т. О. Адміністративне право України. Академічний курс: підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 576 с.
9. Бахрах Д. Н. Советское законодательство об административной ответственности. Пермь, 1969. С. 276.
10. Адміністративний процес: загальна частина (Федеративна Республіка Німеччини, Україна) : науково-практичний посібник / Манн Томас, Мельник Роман, Бевзенко Володимир, Комзюк Анатолій ; пер. та адапт. з нім. Мельника Романа ; за заг. ред. Бевзенка Володимира. Київ : Алерта, 2013. 308 с.

References

1. Komziuk, A. T., Bevzenko V. M., Melnyk R. S. (2007). *Administratyvnyi protses Ukrainy [Administrative process of Ukraine]*. Kyiv: Pretsedent [in Ukrainian]
2. Bandurka, O. M., Tyshchenko, M. M. (2002). *Administratyvnyi protses [Administrative process]*: Litera LTD. Kyiv [in Ukrainian]
3. Tymoshchuk, V. P. (2003). *Administratyvna protsedura ta administratyvni posluhy. Zarubizhnyi dosvid i propozyztsii dlia Ukrainy [Administrative procedure and administrative services. Foreign experience and proposals for Ukraine]*. Kyiv: Fakt [in Ukrainian]
4. *Administratyvne protsesualne pravo [Administrative procedural law]* (2017). Za zah. redak. T.P. Minky. Dnipro: Dnipropetrovskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian]
5. Kuybida, R. O. (2004). *Reformuvannia pravosuddia v Ukraini: stan i perspektyvy [Justice reform in Ukraine: state and prospects]*. Kyiv: Atika [in Ukrainian]
6. Kolpakov, V. K. (2013). *Administratyvno-pravovi vidnosyny: poniattia i vydy [Administrative and legal relations: concepts and types]*. *Yurydychnyi naukovyi elektroni zhurnal – Legal scientific electronic journal, 1*, 101-104 [in Ukrainian]

7. *Kurs administratyvnoho prava Ukrainy [Course of administrative law of Ukraine]*: pidruchnyk za zah. red. Kolpakova V. K. (2013) / V. K. Kolpakov, O. V. Kuzmenko, I. D. Pastukh, V. D. Sushchenko ta insh. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian]
8. Kolomoiets, T. O. (2011). *Administratyvne pravo Ukrainy [Administrative law of Ukraine]*. Akademichni kurs: pidruchnyk. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian]
9. Bakhrakh, D. N. (1969). *Sovetskoe zakonodatelstvo ob admynstratyvnoi otvetstvennosti [Soviet legislation on administrative responsibility]*. Perm [in Russian]
10. *Administratyvnyi protses: zahalna chastyna (Federatyvna Respublika Nimechchyny, Ukraina): naukovo-praktychnyi posibnyk [Administrative process: general part (Federal Republic of Germany, Ukraine): scientific and practical guide]* (2013) / Mann T., Melnyk R., Bevzenko V., Komziuk A.; per. ta adapt. z nim. Melnyka Romana ; za zah. red. Bevzenka Volodymyra. Kyiv: Alerta [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 15.05.2022.

Валерій Палій,

здобувач Науково-дослідного інституту
публічного права

ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-1881-2504>

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ У СФЕРІ ГАРАНТУВАННЯ ДОТРИМАННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ У ДІЯЛЬНОСТІ ОРГАНІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ПРИ ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПУБЛІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Проаналізовано проблемні аспекти у сфері гарантування дотримання прав і свобод людини у діяльності органів Національної поліції України в процесі забезпечення публічної безпеки. Окреслено дві групи проблем, з якими зіштовхуються працівники правоохоронних органів, – загальні та специфічні. Запропоновано розробити та впровадити у навчальні плани спеціальний курс «Поняття та підстави застосування обмежувальних заходів працівниками правоохоронних органів» у ЗВО із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських

Ключові слова: права людини, свободи людини, публічна безпека, Національна поліція України, службова підготовка.

Palii V.

Problematic aspects in the field of guaranteeing the observance of human rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine while ensuring public safety

Problematic aspects in the field of guaranteeing the observance of human rights and freedoms in the activities of the National Police of Ukraine while ensuring public safety have been analyzed. Two groups of problems faced by law enforcement officers are outlined – general and specific. It is proposed to develop and introduce into the curricula a special course «Concepts and reasons for the use of restrictive measures by law enforcement officers» at higher educational institutions with specific training conditions that train police officers.

The conclusions indicate that during the exercise of their powers and the performance of assigned tasks in the field of ensuring public order and public safety, the employees of the units of the NPU are faced with separate problems, which can be divided into two groups – general and specific. In order to eliminate them, it is necessary to pay attention, first of all, to the constant study and verification of knowledge by the personnel of international standards of compliance with the rights and freedoms of man and citizen, the norms of the Constitution of Ukraine, current legislation, their professional duties, as well as to focus efforts on acquiring skills in their application to practice.

To do this, it is necessary to develop and introduce into the curricula a special course «Concepts and reasons for the use of restrictive measures by law enforcement officers» in higher educational institutions with specific training conditions that train police officers, as well as separately emphasize this topic during the training of police officers in the system official training, while paying attention not only to theoretical knowledge, but also to the practice of its application – during tactical training, the application of practical skills of self-defense techniques, personal safety and physical impact, solving situational problems, considering positive and negative facts from the practical activities of law enforcement bodies, etc.

It is also considered necessary to take measures for additional identification of the person who takes the tests using the information and telecommunication system «Information portal of the National Police of Ukraine».

Keywords: human rights, human freedoms, public safety, National Police of Ukraine, official training.

Постановка проблеми. Забезпечення та гарантування прав і свобод людини та громадянина – це пріоритетне завдання в діяльності всіх правоохоронних органів нашої держави. Окремим та специфічним суб'єктом цього процесу є підрозділи Національної поліції України, які одночасно є одними із найбільш чисельних. Саме особовий склад НПУ під час виконання своїх посадових обов'язків «порівняно з іншими правоохоронними органами вирішують найширше коло питань, пов'язаних із захистом прав, свобод та законних інтересів людини» [1, с. 143], найбільше взаємодіє з населенням під час надання правоохоронних послуг із забезпечення публічного порядку та публічної безпеки. Вказана діяльність вимагає від працівників поліції не тільки неухильного дотримання чинного законодавства, а й досконалого володіння

теоретичними знаннями та професійними навичками його практичного застосування під час служби. На думку Д. Денисюка, саме «від діяльності працівників Національної поліції України значною мірою залежить успішність реалізації національних інтересів та стабільність суспільного розвитку держави» [3].

Конституція України, крім прав та свобод людини й громадянина, передбачає наявність обов'язків, одним із яких, згідно зі ст. 68, є зобов'язання кожного «неухильно додержуватися Конституції України та законів України, не посягати на права і свободи, честь і гідність інших людей» [2]. У ст. 64 прямо вказано на неприпустимість обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина, крім випадків, передбачених Конституцією України [2]. Одні з таких – адміністративно-правові обмеження прав і свобод людини, що застосовує НПУ для забезпечення публічної безпеки. Під час здійснення своїх повноважень та виконання поставлених завдань у сфері забезпечення публічного порядку та публічної безпеки підрозділи НПУ зіштовхуються із окремими проблемами, які у багатьох випадках мають системний характер.

Діяльність НПУ у сфері забезпечення прав та свобод людини та громадянина неодноразово піддавалася заслуженій критиці з боку суспільства, ЗМІ та окремих міжнародних установ. Водночас у відповідь на нівелювання вказаних проблем та усунення недоліків науковці та практики, представники громадськості та неурядових організацій проводили наукові дослідження відповідної тематики. Цей процес безперервний, але можемо констатувати той факт, що з початком повноцінного інтеграційного руху України у Європейське співтовариство увага до питання гарантування, забезпечення та відновлення основоположних прав людини та громадянина значно підвищилася.

Мета статті – дослідити проблемні аспекти у сфері гарантування дотримання прав і свобод людини під час застосування адміністративно-правових обмежень у процесі забезпечення публічної безпеки у діяльності органів Національної поліції України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У різні часи проблемам та недолікам у діяльності Національної поліції України (раніше – міліції) у сфері забезпечення прав та свобод людини та громадянина, застосуванню адміністративно-обмежувальних заходів були присвячені праці таких вчених, як В. Б. Авер'янова, О. М. Бандурки, Ю. П. Битяка, В. В. Богущького, В. М. Гарашука, В. В. Гордєєва, В. А. Глуховері, Є. О. Гладкова, Д. С. Денисюк, В. В. Зуй, Ю. Д. Ільїна, Т. О. Коломоєць, О. В. Кузьменко, В. К. Колпакова, В. П. Кононця, В. А. Круглова, Т. М. Малиновської, І. М. Сопілко, І. С. Циб, Д. В. Швеця, О. Я. Хольвінської, В. В. Сокурєнка, Ю. С. Разметаєва та ін. Проте зміни в чинному законодавстві, пов'язані насамперед з приведенням його до стандартів країн Європейського Союзу, зміною пріоритетів у діяльності правоохоронних органів дають всі підстави стверджувати, що проблеми застосування адміністративно-правових обмежень прав і свобод людини органами НПУ у процесі гарантування публічної безпеки на сьогодні недостатньо розроблені та вивчені на теоретичному рівні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи проблемні аспекти у сфері обмеження прав і свобод людини у діяльності органів Національної поліції України під час забезпечення публічної безпеки та публічного порядку, варто зазначити, що окремі з них мають спільне підґрунтя і характерні для загальних проблем діяльності НПУ, інші мають лише притаманний та специфічний для неї характер. Тобто їх можна виокремити у дві окремі групи – загальні та специфічні.

Однією з основних проблем, які ми вважаємо за необхідне віднести до першої групи, є питання щодо досконалого знання законодавчої бази працівниками поліції та володіння навичками їх практичного застосування у досліджуваній сфері. Так, Т. Малиновська та Є. Гладкова зазначають, що «саме знання працівниками національної поліції основних прав і свобод громадян та порядку їх реалізації дає їм змогу правильно орієнтуватися в порядку застосування заходів переконання та примусу щодо кожного окремого громадянина» [4, с. 48].

На перших погляд, проблеми не немає або вона мінімальна, оскільки в Україні функціонує розгалужена система відомчої освіти МВС України, яка складається з Національної академії внутрішніх справ, Харківського національного університету внутрішніх справ, Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідорєнка, Донецького державного університету внутрішніх справ, Львівського державного університету внутрішніх справ, Одеського державного університету внутрішніх справ [5]. Вказані навчальні заклади здійснюють підготовку фахівців освітнього кваліфікаційного рівня «бакалавр» та «магістр» для силових структур МВС України. Також на базі вказаних навчальних закладів функціонують центри первинної професійної підготовки працівників поліції, різноманітні курси підвищення кваліфікації та стажування за відповідними спеціальностями.

Крім того, в багатьох державних, комунальних та приватних ЗВО функціонують юридичні факультети, які готують спеціалістів-юристів, які мають змогу працювати у правоохоронних органах. У нашій державі юристів готують заклади фахової передвищої освіти (коледжі). Тобто на ринку праці немає проблем із кваліфікованими кадрами юристів для потреб установ та організацій, і навіть навпаки – у багатьох дослідженнях цієї сфери аналізувалися проблеми, пов'язані з надлишком випускників юридичних професій у нашій державі [6; 7; 8; 10]. Така ситуація триває більше десяти років – наприклад, станом на 2013 р. на обліку в Державній службі зайнятості України було понад 40 тис. осіб з вищою юридичною освітою [7, с. 7]. На жаль, на сьогодні вона кардинально не змінилася.

Подібний стан породжує інші проблемні питання, серед яких – низька якість юридичної освіти, зниження престижу професії юриста, нераціональні витрати державного бюджету тощо. На думку К. Грищенко «престижність юридичної освіти відтак глибоко знецінена навіть попри те, що юридична освіта все ж залишається однією з найдорожчих спеціальностей» [12]. Наприклад, під час роботи поліцейських комісій – постійно діючих колегіальних органів, утворених у кожному центральному органі управління поліцією відповідно до вимог наказу МВС України від 25 грудня 2015 року №1631 «Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських» [11], неодноразово зазначалося про низький рівень знань кандидатів на посаду у підрозділі поліції, які мали диплом про вищу юридичну освіту кваліфікаційного рівня «бакалавр», проте іноді не могли відповісти на елементарні питання з предмета «Правознавство», який передбачено програмою навчання для учнів загальноосвітніх закладів. В. Навроцький у статті «Колізія. Держслужба не потребує кваліфікованих юристів» наводить суб'єктивні ознаки зниження якості підготовки юристів, які загалом можна розкрити таким чином:

- зниження якості законів та нормативно-правових актів, про що свідчить існування колізій у законодавстві, внесення змін у щойно прийняті законодавчі акти або повне скасування їх окремих норм;

- збільшення помилок у правозастосовчій практиці, зокрема й судьями, що призводить до надмірної завантаженості судів апеляційними та касаційними скаргами;

- збільшення звернень громадян України до Європейського суду з прав людини;

- в роз'ясненнях вищих судових органів лєвова частка – нагадування про елементарні речі, а не тлумачення справді складних питань правозастосування;

- значна кількість претендентів на вищі державні посади не можуть скласти спеціальний кваліфікований іспит, незважаючи на те, що мають відповідну освіту, наукові звання та ступені та значний послужний список;

- корупційна складова як квінтесенція недоліків юридичної освіти – від вступу у навчальний заклад до призначення на посади та кар'єрного зростання [13]. Аналіз зазначених ознак свідчить, що їх значну частину можна віднести і до діяльності Національної поліції України у сфері забезпечення основоположних прав людини та громадянина.

Оскільки кожен працівник правоохоронного органу України є представником суспільства, то відповідна ситуація екстраполюється й на ситуацію з якістю відомчої освіти МВС України. Не заглиблюючись у це питання, адже це не основна мета дослідження, зазначимо, що протягом останнього часу на державному рівні окресленій проблемі приділено значну увагу – у 2019 р. Міністерство освіти та науки України прийняло «Концепцію розвитку юридичної освіти» [9], в освітньо-професійні програми внесені зміни, які передбачають значне підвищення якості навчання, зокрема наближення теорії до практики, вимог до критеріїв оцінювання здобувачів вищої освіти, змінено умови проходження практик, самі освітньо-кваліфікаційні програми коригують навчальні заклади відповідно до потреб / замовлень стейкхолдерів (зацікавлених сторін, працедавців) тощо.

Ще однією проблемою з першої групи є питання якісного компоненту особового складу підрозділів НПУ. Насамперед воно полягає в тому, що відповідно до ч. 3 ст. 65 «Переміщення поліцейських» Закону України «Про Національну поліцію» які навчалися на денній формі навчання за державним замовленням ЗВЛ із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, направляються згідно з розподілом, затвердженим центральним органом управління поліції, до органів (закладів, установ) поліції та призначаються на відповідні вакантні посади безпосередньо після закінчення навчання в цих закладах [14]. Водночас відповідно до ч. 1 ст. 49 «Вимоги до кандидатів на службу в поліцію» зазначеного закону «на службу в поліцію можуть бути прийняті громадяни України віком від 18 років, які мають повну загальну середню освіту, незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, які володіють українською мовою відповідно до рівня, визначеного згідно із Законом України «Про забезпечення функціонування української

мови як державної» [14]. Тобто, по-перше, чинне законодавство не передбачає вимог до кандидатів на службу в поліцію наявності юридичної освіти, по друге, переважно після вдалого проходження конкурсу таких кандидатів призначають на посади молодшого складу поліції. Проте саме вони є тими працівниками, які відповідно до своїх посадових обов'язків найбільше спілкуються з населенням, і саме за підсумками такого спілкування формується громадська думка та рівень довіри населення до поліції, що, згідно з чинним законодавством, є основним критерієм оцінювання ефективності діяльності органів і підрозділів поліції. Крім цього, під час проходження первинної професійної підготовки, що в обов'язковому порядку передбачено ст. 73 Закону України «Про національну поліцію» для поліцейських, які вперше прийняті на службу в поліції, використовуються відповідні освітні програми (плани), затверджені МВС України. Як зазначається, це відбувається з «метою набуття спеціальних навичок, необхідних для виконання повноважень поліції» [14]. На сьогодні термін проходження повного курсу такої первинної підготовки становить близько шести місяців. Як свідчить практика, навіть за найбільш сприятливих умов та інтенсивності навчання цього часу не достатньо, щоби повноцінно оволодіти необхідними знаннями та навичками. Надалі це відбувається за рахунок навчання в системі службової підготовки, а також досвіду, який отримує поліцейський у своїй службовій діяльності. Проте все це відображається на якості надання послуг працівниками поліції, негативно впливає на імідж правоохоронного органу, при цьому через некомпетентність та недосвідченість окремих працівників відбуваються порушення прав людини та громадянина з відповідними правовими наслідками.

Також хочемо звернути увагу на той факт, що часто працівник поліції набуває необхідний досвід не за правилом «від теорії до практики», а навпаки, коли під час вирішення службових завдань пізнаються окремі нюанси правозастосування чи таким чином вивчається особливості чинного законодавства.

Отже проблема рівня знань чинного законодавства працівників правоохоронних органів, зокрема поліції, актуальна, а отже, вимагає окремого ґрунтовного дослідження, адже без цього неможливо повноцінно забезпечити права та свободи людини й громадянина. З метою підвищення фахового рівня працівників поліції МВС запроваджено заходи різного рівня, які передбачені у ч. 1 ст. 72 Закону України «Про Національну поліцію», згідно з якою професійне навчання поліцейських складається з:

- 1) первинної професійної підготовки;
- 2) підготовки у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання;
- 3) післядипломної освіти;
- 4) службової підготовки – системи заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції з урахуванням оперативної обстановки, специфіки та профілю його оперативно-службової діяльності [14].

Крім того, перевірку знань особового складу у підрозділах поліції проводять під час проходження атестації (загалом ст. 57 Закону України «Про національну поліцію» передбачено чотири підстави проходження працівниками поліції атестації), при заступанні на службу тощо.

Тривалий час професійна підготовка працівників органів внутрішніх справ здійснювалася відповідно до Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України, затвердженого наказом МВС України від 13.04.2012 № 318 [15]. Вказане положення в багатьох моментах увібрало норми попередніх подібних документів та визначало порядок організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України і навіть для працівників поліції після проведення реформи 2015 р. – майже рік до його скасування, що вказує на непрофесійне ставлення до проведення такої важливої державної реформи.

Крім позитивних аспектів, цей підзаконний нормативно-правовий акт мистив недоліки та проблемні моменти, зокрема стала тематика занять, яка, переважно повторювалася кожного навчального року, була затверджена і навіть журнали обліку друкували з датами та відповідними темами. Так звані «примірні тематичні плани зі службової підготовки» на практиці часто були обов'язкові до виконання, і лише в підрозділах, де керівники повною мірою виконували вказівку п. 6.10.2. та розуміли значення системи службової підготовки для підвищення професійного зростання своїх підлеглих, ці плани узгоджувалися із реальними оперативної обстановки, рівня знань особового складу тощо.

Загалом формальний підхід до організації занять у системі службової підготовки не дозволяв керівникам підрозділів вносити повноцінні корективи у професійну (службову) підготовку своїх підлеглих, звертати увагу на проблеми, виявлені у процесі службової діяльності та нівелювати їх тощо. В окремих випадках керівники були змушені формально підходити до проведення занять у системі службової під-

готовки, а документацію вели тільки для звіту перед перевіркою, що загалом негативно позначалося на діяльності підрозділу.

Подібним чином можна охарактеризувати проведення підсумкової перевірки професійної підготовки працівників – у підрозділах, де вона була організована у суворій відповідності до вимог зазначеного Положення, простежувався вищий рівень знань, дотримання службової дисципліни, високі показники службової діяльності. На жаль, ґрунтовних досліджень у цій сфері проведено не було.

Значним нововведенням у системі службової підготовки працівників поліції характеризується прийняте нове Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, яке було затверджене наказом МВС України від 26.01.2016 №50 [16]. Вказане Положення розроблено з урахуванням потреб та нових підходів до діяльності Національної поліції, зі змінами загальної концепції від репресивно-карального органу до органу з надання послуг із забезпечення публічної безпеки та публічного порядку. Також було враховано позитивний та негативний досвід реформування правоохоронних органів деяких країн, зокрема Грузії.

Загалом Положенням передбачено такі види службової підготовки, як функціональна, загальнопрофільна, тактична, вогнева та фізична, орієнтовні форми службової підготовки такі:

- навчальні заняття в групах за місцем служби;
- навчальні збори;
- дистанційна підготовка;
- самостійна підготовка [16].

У контексті тематики нашого дослідження зазначимо, що відповідно до п. 1 розділу V навчання з функціональної підготовки передбачає вивчення:

- міжнародно-правових актів та законодавства України у сфері дотримання прав і свобод людини та громадянина;
- вимог щодо дотримання поліцейськими дисципліни і законності;
- етичних норм поведінки та толерантності під час виконання поліцейським службових обов'язків, а також у повсякденному житті;
- позитивного досвіду у діяльності Національної поліції України, правоохоронних та поліцейських органів зарубіжних держав; ...» [16]. Тобто можна спостерігати мету законодавця щодо чіткого визначення підходу «до людини» у діяльності Національної поліції України.

Певною новизною цього Положення є переведення системи службової підготовки працівників поліції в електронну площину, зокрема така форма службової підготовки працівників поліції як дистанційна, що згідно з п. 6 є «індивідуалізованим процесом набуття знань, умінь та навичок, який переважно відбувається за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі інформаційно-комунікаційних технологій, яка проводиться з використанням інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» (далі – Освітній портал) [16]. Позитивні зрушення від такого нововведення важко переоцінити, адже крім повноцінного цілодобового доступу до теоретичного матеріалу поліцейській має змогу самостійно оцінити свої знання за допомогою тестування до кожної теми, тематика занять розробляється та оновлюється відповідно до вимог та потреб оперативної обстановки в країні, водночас вона враховує конкретну спеціалізацію поліцейського, відносячи його до певної групи навчання, «комп'ютерна програма тестування генерує індивідуальний набір тестових завдань для кожного поліцейського, результати тестування (кількість набраних балів) зберігаються в електронному вигляді на сервері Національної поліції України та висвітлюються поліцейському на моніторі комп'ютера, телефону, планшета тощо безпосередньо після його завершення» [16]. На нашу думку, система електронного тестування, незважаючи на недоліки, має головну перевагу – відсутність суб'єктивізму під час оцінювання.

Проте, як і будь-яка новела, вказане нововведення мало свої недоліки, які переважно були виявлені у процесі практичного застосування Освітнього порталу. Одним із головних можна зазначити проблему відсутності можливості повноцінного контролю за особою, яка проходить тестування. По-перше, немає гарантії, що саме конкретний працівник поліції, акаунт якого введений у систему, складає тест, а не хтось інших (наприклад, досвідчений колега). По-друге, така форма тестування дає змогу користуватися підказкою сторонньої особи та / або конспектами, матеріалами лекцій або пошуковими системами мережі Інтернет. Зазначимо, що це є суттєвим недоліком, який за певних обставин може нівелювати всі позитивні напрацювання цього Положення.

Аналізуючи специфіку проблемних аспектів другої групи, зазначимо, що вони, згідно з назвою, існують у вузькоспеціалізованій діяльності працівників поліції і стосуються конкретних випадків застосування ними своїх повноважень у тій чи іншій сфері. Зокрема, відповідно до ч. 1 ст. 31 «Превентивні поліцейські заходи» Закону України «Про національну поліцію» передбачена можливість застосування 11 превентивних поліцейських заходів [14]. Під час застосування будь-якого з них певною мірою обмежуються права та свободи людини. Наприклад, під час застосування передбаченого п. 7 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію» проникнення до житла чи іншого володіння особи відбувається обмеження конституційного права людини та громадянина на недоторканність житла, передбаченого ст. 30 Конституції України [2], а під час застосування обмеження пересування особи, транспортного засобу або фактичного володіння річчю, що передбачено п. 6 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Національну поліцію» відбувається обмеження права на свободу пересування (ст. 33 Конституції України) та права на володіння, користування і розпорядження своєю власністю (ст. 41 Конституції України).

Вважаємо, що доречно у такому разі навести думку Ю. Фігеля, який, розглядаючи проблему обмеження прав людини, пропонує «вирізнити два поняття: перше – безпосередньо обмеження прав (як позбавлення власників частини прав або частини певного права), друге – обмеження у здійсненні прав (як повна або часткова неможливість реалізації певних прав)» [17, с. 359]. На його думку, «другий підхід до розуміння обмежень припускає, що усі права у повному обсязі залишаються у людини – носія прав, а припиняється тільки можливість їх реалізації. Такий вид обмеження може бути добровільним (коли людина відмовляється від здійснення права, наприклад, у справах приватного обвинувачення), або ж вимушеним – застосовується залежно від зовнішніх, здебільшого непередбачуваних, обставин» [17, с. 359].

Проблеми другої групи стосуються застосування своїх повноважень щодо обмеження прав і свобод людини та громадянина працівниками поліції в процесі забезпечення публічної безпеки. Виконання поставлених завдань в умовах введення на окремій території або в країні загалом правового режиму надзвичайного стану у зв'язку з масовими порушеннями публічного порядку, у зв'язку із надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру або в умовах правового режиму воєнного стану вимагає від працівників поліції не тільки неухильного дотримання чинного законодавства, а й його обов'язкового застосування у передбачених випадках, адже за іншого результату відбувається порушення чинного законодавства та прав і свобод інших громадян.

Висновки. Отже, під час здійснення своїх повноважень та виконання поставлених завдань у сфері забезпечення публічного порядку та публічної безпеки працівники підрозділів НПУ зіштовхуються із окремими проблемами, які можна виокремити у дві групи – загальні та специфічні. З метою їх усунення необхідно звернути увагу насамперед на постійне вивчення та перевірку знань особовим складом міжнародних стандартів дотримання прав та свобод людини й громадянина, норм Конституції України, чинного законодавства, своїх професійних обов'язків а також зосередити зусилля на набуттю навичок їх застосування на практиці.

Для цього необхідно розробити та впровадити у навчальні плани спеціальний курс «Поняття та підстави застосування обмежувальних заходів працівниками правоохоронних органів» у ЗВО із специфічними умовами навчання, які здійснюють підготовку поліцейських, а також окремо акцентувати на цій темі під час навчання працівників поліції в системі службової підготовки, варто звернути увагу не тільки на теоретичні знання, а й на практику їх застосування – під час тактичних навчань, застосування практичних навичок прийомів самозахисту, особистої безпеки та фізичного впливу, вирішення ситуативних задач, розгляду позитивних та негативних фактів з практичної діяльності правоохоронних органів тощо.

Також необхідно здійснити заходи щодо додаткової ідентифікації особи, яка складає тести з використанням інформаційно-телекомунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України».

Список використаних джерел

1. Семенишин М. О. Механізм захисту прав і свобод людини в діяльності національної поліції України. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 2. С. 143–146.
2. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/> (дата звернення: 15.05.2022).
3. Денисюк Д. Завдання національної поліції України: проблеми законодавчого закріплення. Підприємництво, господарство і право. 2016. № 8. С. 100–104.

4. Малиновська Т. М., Шорохова Г. М. Загальні положення щодо дотримання поліцією України міжнародних стандартів у сфері прав і свобод людини. *Справедливість у юриспруденції: теорія та практика. Збірник матеріалів Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. «Актуальна юриспруденція»*, м. Київ, 23 лют. 2017 р. Київ : Видавничий дім «АртЕк», 2017. С. 46–48.
5. Портал МВС. Заклади вищої освіти. URL: <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/universities> (дата звернення: 12.05.2022).
6. Збродська О. В., Шахраюк-Онофрей Є. В. Проблеми працевлаштування випускників вищих навчальних закладів та їхня кваліфікаційна відповідність вимогам ринку праці. *Науковий вісник Буковинського державного фінансово-економічного університету*. 2014. № 27. С. 303–310.
7. Опришко В. Особливості підготовки юристів у непрофільних вищих навчальних закладах України: сучасний стан і шляхи подальшого розвитку. *Правове регулювання економіки*. 2013. № 13. С. 6–27.
8. Стецюк Л. О. Проблеми вищої юридичної освіти та шляхи їх вирішення. URL: http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv (дата звернення: 12.05.2022).
9. Концепція розвитку юридичної освіти. МОН України, 2019. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/rozvitkuuridichnoiosviti_23052019.docx (дата звернення: 12.05.2022).
10. Орловська І. Правові проблеми працевлаштування випускників за спеціальністю «Право». *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 12. С. 121–125.
11. Про організацію добору (конкурсу) та просування по службі поліцейських: наказ МВС України від 25 грудня 2015 року №1631. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16#Text> (дата звернення: 11.05.2022).
12. Грищенко К. Що не так з підготовкою юристів в Україні? URL: <https://dejure.foundation/library/scho-ne-tak-z-pidhotovkoiu-yurystiv-v-ukraini> (дата звернення: 12.05.2022).
13. Навроцький В. Колізія. Держслужба не потребує кваліфікованих юристів. *Дзеркало тижня. Україна*. 16 вересня 2011. URL: <https://www.kadrovik.ua/content/kol-z-ya-derzhsluzhba-ne-potrebu-kval-f-kovanikh-yurist-v> (дата звернення: 09.05.2022).
14. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 р. № 580-УІІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
15. Про затвердження Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України : наказ МВС України від 13.04.2012 № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-12#Text> (дата звернення: 12.05.2022).
16. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: наказ МВС України від 26.01.2016 № 50. (станом на 10.05.2022). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text> (дата звернення: 10.05.2022).
17. Фігель Ю. О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2016. № 837. С. 357–361.

References

1. Semenishyn, M.O. (2020). Mekhanizm zakhystu prav i svobod liudyny v diialnosti natsionalnoi politsii Ukrainy [The mechanism for the protection of human rights and freedoms in the activities of the national police of Ukraine]. *Porivnialno-analitychne pravo – Comparative and analytical law*, 2, 143-146 [in Ukrainian].
2. *Konstytutsiia Ukrainy. (1996, June 28) [Constitution of Ukraine]*. Retrieved from: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/254k/96-vr> [in Ukrainian].
3. Denysiuk, D. (2016). Zavadannia natsionalnoi politsii Ukrainy: problemy zakonodavchoho zakriplennia [Tasks of the National Police of Ukraine: problems of legislative consolidation]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 8, 100-104 [in Ukrainian].
4. Malynovska, T. M. & Shorokhova, H. M. (2017). Zahalni polozhennia shchodo dotrymanna politsiieiu Ukrainy mizhnarodnykh standartiv u sferi prav i svobod liudyny [General provisions on compliance by the Ukrainian police with international standards in the field of human rights and freedoms]. *Spravedlyvist u yurysprudentsii: teoriia ta praktyka: zbirnyk materialiv Mizhnar. yuryd. nauk.-prakt. konf. «Aktualna yurysprudentsiia»*, Kyiv, 23 liut. 2017 r. Kyiv: Vydavnychiy dim «ArtEk», 46-48 [in Ukrainian].
5. Portal MVS. Zaklady vyshchoi osvity. [Portal of the Ministry of Internal Affairs. Institutions of higher education]. Retrieved from <https://mvs.gov.ua/uk/ministry/universities> [in Ukrainian].
6. Zbrodska, O. V. & Shakhraiuk-Onofrei, Ye. V. (2014). Problemy pratsevlashtuvannia vypusknivkiv vyshchychkh navchalnykh zakladiv ta yikhnia kvalifikatsiina vidpovidnist vymoham rynku pratsi [Problems

- of employment of graduates of higher educational institutions and their qualification compliance with labor market requirements.] *Naukovyi visnyk Bukovynskoho derzhavnoho finansovo-ekonomichnoho universytetu – Scientific Bulletin of the Bukovyna State Financial and Economic University*, 27, 303-310 [in Ukrainian].
7. Opryshko, V. (2013). Osoblyvosti pidhotovky yurystiv u neprofilnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy: suchasnyi stan i shliakhy podalshoho rozvytku [Peculiarities of training lawyers in non-specialized higher educational institutions of Ukraine: current state and ways of further development]. *Pravove rehuliuvannia ekonomiky – Legal regulation of the economy*, 13, 6-27 [in Ukrainian].
 8. Stetsiuk, L. O. *Problemy vyshchoi yurydychnoi osvity ta shliakhy yikh vyrishennia [Problems of higher legal education and ways to solve them]*. Retrieved from http://irbisnbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv [in Ukrainian].
 9. *Kontsepsiia rozvytku yurydychnoi osvity [Concept of development of legal education]*. *MON Ukrainy* (2019). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/rozvitkuyuridichnoiosviti23052019.docx> [in Ukrainian].
 10. Orlovska, I. (2017). Pravovi problemy pratsevlashuvannia vypusnykiv za spetsialnistiu «Pravo» [Legal problems of employment of law graduates]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, economy and law*, 12, 121-125 [in Ukrainian].
 11. Pro orhanizatsiiu doboru (konkursu) ta prosuvannia po sluzhbi politseiskykh (2015, December 25) [On the organization of selection (competition) and promotion in the service of police officers] nakaz MVS Ukrainy №1631. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0049-16#Text> [in Ukrainian].
 12. Hryshchenko, K. (2020). *Shcho ne tak z pidhotovkoiu yurystiv v Ukraini? [What is wrong with the training of lawyers in Ukraine?]*. Retrieved from <https://dejure.foundation/library/scho-ne-tak-z-pidhotovkoiu-yurystiv-v-ukraini> [in Ukrainian].
 13. Navrotskyi, V. (2011, September 11). Koliziia. Dersluzhba ne potrebuie kvalifikovanykh yurystiv [Collision. Dersluzhba does not need qualified lawyers] *Dzerkalo tyzhnia – Weekly Mirror*. Retrieved from <https://www.kadrovik.ua/content/kol-z-ya-derzhsluzhba-ne-potrebu-kval-f-kovanikh-yurist-v> [in Ukrainian].
 14. *Pro Natsionalnu politsiu [On the National Police]*. Zakon Ukrainy vid 2 lypnia 2015 r. No 580-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].
 15. *Pro zatverdzhennia Polozhennia z orhanizatsii profesii noi pidhotovky osib riadovoho i nachalnytskoho skladu orhaniv vnutrishnikh sprav Ukrainy. (2012, April 13) [On the approval of the Regulation on the organization of professional training of the rank and file members of the internal affairs bodies of Ukraine]*. Nakaz MVS Ukrainy № 318. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0728-12#Text> [in Ukrainian].
 16. *Pro zatverdzhennia Polozhennia pro orhanizatsiiu sluzhbovoi pidhotovky pratsivnykiv Natsionalnoi politsii Ukrainy. (2016, August 10) [On the approval of the Regulation on the organization of official training of employees of the National Police of Ukraine]*. Nakaz MVS Ukrainy № 50. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#Text> [in Ukrainian].
 17. Fihel, Yu. O. (2016). Teoretychni aspekty obmezhenia prav liudyny. [Theoretical aspects of the limitation of human rights]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnik» – Bulletin of Lviv National University «Lviv Polytechnic»*, 837, 357-361 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 19.05.2022.

Богдан Стрілець,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри правознавства

Вищого навчального закладу Укоопспілки

«Полтавський університет економіки і

торгівлі»

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7043-7329>

СУЧАСНИЙ СТАН ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ КРИПТОВАЛЮТ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ

Здійснено аналіз правового регулювання відносин, пов'язаних із використанням, емісією, торгівлею та інших операцій з криптовалютами в праві Європейського Союзу. Окреслено основні напрямки регуляторного впливу на ринок криптовалют у деяких державах – членах Європейського Союзу. Висвітлено проблеми системи законодавчих актів Європейського Союзу, що поширюються на правовідносини із криптовалютами. Проаналізовано перспективні напрямки правового регулювання криптовалют згідно з проектом Регламенту Європейського парламенту та Ради про ринки криптоактивів та внесення змін до Директиви (ЄС) 2019/1937, COM/2020/593 final.

Ключові слова: *acquis ЄС, право ЄС, криптовалюти, криптоактиви, відмивання грошей, внутрішній ринок ЄС.*

Strilets B.

Current state and prospects for the legal regulation of cryptocurrencies in the European Union

The author analyzes the existing legal regulation of relations related to the use, issuance, trade and other operations with cryptocurrencies in the European Union law. It was noted that the development of cryptocurrency markets in the EU requires a well-built legal framework clearly defining the regulation regime for all cryptocurrencies that are not subject to current legislation on financial services. The main directions of regulatory influence on the cryptocurrency market in some EU Member States are identified. The problems of the system of legal acts covering legal relations with cryptocurrencies are analyzed. It was stated that creating a high-quality and effective legal framework within the EU internal market is an extremely important though challenging task. Perspective directions of legal regulation of crypto-assets according to the Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937, COM/2020/593 final, are analyzed. When analyzing the draft Regulation, it was found that its adoption would be an important step towards maximum harmonization of cryptocurrency legislation. A number of problems of the future legal act have been revealed. These include ambiguous legal regulation of cryptocurrency market participants' cybersecurity. In addition, the legislative bodies should bear in mind that cryptocurrencies are in the process of constant transformation and transition from one type of token to another. In this case, the rules of the upcoming Regulation should be more flexible to future changes. It was concluded that according to the current draft Regulation, it is extremely unlikely that any types of crypto-assets will remain unregulated in the EU.

Keywords: *EU acquis, EU law, cryptocurrencies, crypto-assets, money laundering, the European single market.*

Постановка проблеми. Обіг криптовалют, інвестиційна та інша господарська діяльність з використанням технології розподіленого реєстру стають невід'ємними складовими сучасної економіки. Капіталізація криптовалют у 2022 р. перевищила 1 трлн дол. США. У Європейському Союзі (далі – ЄС) існує необхідність вироблення спільного підходу з державами-членами ЄС до криптовалют задля максимального використання нових можливостей, які вони створюють. Проте сьогодні емітенти криптоактивів та постачальники послуг не можуть повною мірою скористатися перевагами внутрішнього ринку ЄС через відсутність як правової визначеності щодо регулятивного режиму криптоактивів, так і спеціального узгодженого правового регулювання на наднаціональному рівні. Більшість правовідносин щодо криптовалют не охоплено чинними законодавчими актами ЄС про фінансові послуги, оподаткування та боротьбу із відмиванням грошей.

Держави – члени ЄС в останні роки здійснюють активні, хоча й розрізнені, намагання врегулювати на законодавчому рівні обіг та випуск криптовалют. Фактично формується фрагментована та нерівномірна нормативно-правова база, яка створює значні загрози для функціонування консолідованого внутрішнього ринку ЄС. У зв'язку із цим Європейська Комісія розпочала роботу над розробкою та прийняттям спеціального законодавства, яке зробило би правову систему ЄС готовою до інновацій та впровадження новітніх технологій, а також забезпечило би належну уніфікацію та гармонізацію права у цій сфері.

Криптовалюти дали змогу сформувати новий глобальний фінансовий ринок. Його учасники потребують ясності у перспективах правового регулювання криптовалют у праві ЄС та національному законодавстві держав-членів цього інтеграційного об'єднання. Тому значної актуальності набуває аналіз нормативної бази, майбутніх змін та можливостей подальшої ефективної гармонізації законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Європейські вчені-правники присвятили значну увагу побудові різних моделей правового регулювання криптовалют. Варто виокремити праці таких науковців, як Б. Кьоніг, Е. Нобль, С. Дж. Хьюз. Важливий внесок у формулювання основоположних ідей щодо імплементації інноваційного фінансового ринку в європейську економіку здійснили М. Бочанек, К. Лану, В. Феррарі та ін.

У вітчизняній літературі розкрито лише окремі аспекти правового регулювання криптовалют у державах-членах ЄС. Заслужують на увагу праці О. В. Бігняка, Д. В. Казначасвої, І. І. Ковалевича, В. І. Михайловського. Проте зміщення уваги наукового співтовариства від дослідження правового регулювання криптовалют у національному законодавстві держав-членів ЄС до *acquis* ЄС досі не відбулось. Дослідження так само розрізнені, як і законодавча база, що не сприяє об'єктивному оцінюванню перспектив правового регулювання ринку криптовалют в ЄС.

Мета дослідження – аналіз найбільш вірогідних моделей правового регулювання криптовалют у *acquis* ЄС з урахуванням нормативно-правової бази ЄС та його держав-членів, а також перспектив прийняття актів вторинного права ЄС, що міститимуть уніфіковані правила щодо криптовалют.

Виклад основного матеріалу дослідження. У праві ЄС відсутнє єдине офіційне визначення криптовалют. Технічні підходи до розкриття його змісту не завжди дозволяють оцінити цей актив як об'єкт правовідносин. Проте надзвичайно влучно резюмувала узагальнену позицію правників та економістів В. Феррарі, яка визначила криптовалюти як дефіцитні в цифровому відношенні одиниці вартості (токени), особливості та обіг яких встановлюються за допомогою комп'ютерного коду [1, с. 326].

Основою існування криптовалюти особливий тип розподіленого реєстру – блокчейн. Ця технологія підтримує розподілене, синхронізоване зберігання, обслуговування та перевірку набору даних.

Однією з особливостей технології розподіленого реєстру є її транскордонний характер. Це створює значні проблеми у виборі юрисдикції, в межах якої має гарантуватися безпека учасників та мають вирішуватися можливі спори. Труднощі правозастосування можуть виявитися як у неможливості учасникам ринку криптовалют ефективно захистити свої права та інтереси, так і в конкуренції органів контролю різних держав, що блокує реалізацію їх функцій.

Створені завдяки цій технології цифрові активи можуть виступати платіжним токеном (засіб обміну або платежу), інвестиційним токеном (предмет інвестування для подальшого отримання прибутку) або утилітарним токеном (засіб, що надає власнику доступ до певних продуктів чи послуг). Особливості правового регулювання криптовалюти прямо залежить від того, яка сутність цього цифрового активу виявляється в конкретних правовідносинах. Визначити юридичне ставлення до токена можливо лише, застосувавши запропонований Європейським управлінням з цінних паперів та ринків принцип «сутність важливіша за форму», який розглядає його фактичні функції у конкретних обставинах та часових рамках [2].

Надзвичайно важливим досягненням ЄС є створення внутрішнього ринку – простору без внутрішніх кордонів, у якому забезпечується свобода пересування товарів, осіб, послуг та капіталів (ст. 26 Договору про функціонування ЄС в редакції Лісабонського договору 2007 р.) [3]. Для його функціонування формується єдина правова база, норми якої регулюють створення та функціонування внутрішнього економічного простору в рамках ЄС та забезпечують повну реалізацію чотирьох свобод внутрішнього ринку. Обмежений та фрагментарний регулятивний вплив права ЄС на криптовалюти ставить під загрозу саму сутність економічних свобод, якщо їх реалізація опосередкована використанням криптоактивів.

Уперше в межах ЄС труднощі правового регулювання криптовалют та пошуку єдиного підходу до розуміння їх статусу проявилися в частині справляння податку на додану вартість. У 2015 р. Вищий адміністративний суд Швеції направив звернення до Суду ЄС у порядку преюдиційного запиту із питанням

щодо оподаткування ПДВ операцій з купівлі-продажу біткоїну (справа С-264/14). Застосування п. «д» ст. 135 Директиви ЄС від 28 листопада 2006 р. про загальну систему податку на додану вартість було унеможливлене, оскільки залишалось незрозумілим, який правовий статус має цей платіжний інструмент [4, с. 122–123].

Суд ЄС вирішив, що операції з купівлі-продажу криптовалюти звільняються від оподаткування ПДВ. Суд мотивував своє рішення тим, що біткоїн та інша криптовалюта з точки зору європейського податкового законодавства має розглядатися за аналогією зі звичайною валютою, а не з іншими платіжними інструментами. Таке рішення відобразилось у законодавстві держав-членів. Наприклад, Резолюція Податкової служби Італії 72/Е від 2 вересня 2016 р. «Податковий режим, застосовний до компаній, що надають послуги, пов'язані з віртуальними монетами.» визначила, що прибуток та збитки, що виникли з операцій з обміну криптовалюти на традиційну валюту і навпаки, є об'єктом оподаткування корпоративним податком на прибуток [5]. Наступного року було видано Законодавчий декрет від 25 травня 2017 р. № 90, відповідно до якого провайдери послуг на криптовалютному ринку належать до звичайних операторів щодо обміну валют [6].

09 липня 2018 р. у ЄС набула чинності Директива Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2018/843 від 30 травня 2018 року про внесення змін до Директиви (ЄС) 2015/849 про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму та про внесення змін до директив 2009/138/ЄС і 2013/36/ЄС, також відома як П'ята директива про боротьбу з відмиванням грошей (далі – ДБВГ5). Вона націлена на підвищення прозорості нових платіжних систем і включала положення про обмін віртуальних валют в ЄС. ДБВГ5 визначила криптовалюту як засіб вираження вартості, який не гарантується центральним банком чи державним органом, не є валютою або коштами з юридичної точки зору, але використовується приватними чи корпоративними особами як засіб обміну, може передаватися, зберігатися та продаватися в електронному вигляді [7].

Одним із ключових положень ДБВГ5 було визнання криптовалютних бірж «зобов'язаними особами» та їх підпорядкування тим самим правилам, які застосовуються до фінансових установ відповідно до Директиви Європейського Парламенту і Ради (ЄС) 2015/849 від 20 травня 2015 р. про запобігання використанню фінансової системи для цілей відмивання грошей або фінансування тероризму, про внесення змін до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 648/2012 та про скасування Директиви Європейського Парламенту і Ради 2005/60/ЄС та Директиви Комісії 2006/70/ЄС (так званої «Четвертої» директиви про боротьбу з відмиванням грошей). На практиці це охоплює зобов'язання проводити комплексну перевірку клієнтів і надавати регуляторам звіти про підозрілу діяльність.

Практика правового регулювання криптовалют свідчить про те, що саме нормотворча діяльність ЄС стає тригером до якісної трансформації законодавства держав-членів, які не здатні самостійно дійти до спільних підходів до оцінювання сутності криптовалют. Зокрема, на відміну від вже згаданої вище позиції Італії, Федеральний банк Німеччини (Бундесбанк) висловився, що криптовалюти неможливо віднести до електронних коштів, оскільки вони не виконують функції валюти і не є частиною фінансової системи Федеративної Республіки Німеччина [8]. Виключно процес гармонізації з *acquis* ЄС може усунути відповідні розбіжності. Активна розробка законодавства про регулювання криптовалют в Німеччині зумовлена саме необхідністю впровадити ДБВГ5 у національне законодавство. Міністерство фінансів Німеччини у своєму законопроекті вирішило створити новий регульований вид діяльності – «криптобізнес». Наприклад, ведення криптодепозитарного бізнесу у Німеччині описується як зберігання, адміністрування криптоактивів чи приватних криптоключів третіх осіб [9]. Віртуальні валютні брокери, багатосторонні торгові установи, біржі і майнери мають обов'язково бути авторизовані у Федеральному управлінні фінансового нагляду.

Особливістю нормотворчої діяльності ЄС є направленість на максимальне наближення ринку криптовалют до класичних ринків. Це стосується не тільки питання боротьби з відмиванням грошей, а й ліцензуванням обмінної діяльності, емісією токенів, надання фінансових послуг. Це пов'язано із надто стрімким розвитком криптоіндустрії та зростанням популярності блокчейн-технології. Неспроможність миттєвого реагування на виклики нового ринку спостерігається також на національному рівні, що змушує держави-члени пристосовувати існуючі правила до нових правовідносин.

Так, у Франції у 2019 р. законодавчий орган оприлюднив *Loi PACTE* (*Plan d'Action pour la Croissance et la Transformation des Entreprises*). Закон окреслює режим для криптоактивів і для постачальників криптоактивів, а також покладає на Управління фінансових ринків (*Autorité des marchés financiers*) завдання сформулювати для цього відповідну технічну основу. Останнім були внесені зміни до книги VII Регламенту та підпорядковано усіх криптомайнерів, емітентів і дилерів, біржі та інших постачальників послуг основним

стандартам захисту споживачів і дотримання законодавства про боротьбу з відмиванням грошей. Було створено пільговий режим для авторизованих дилерів криптоактивів. В обмін на згоду на більш високі стандарти захисту споживачів, безпеки та прозорості вони можуть отримати дозвіл від регулятора і вільно рекламувати свою продукцію для широкої громадськості, в т. ч. для роздрібних споживачів [10].

Доцільність підлаштування законодавства про класичні ринки до реалій обігу криптовалют не однозначна. Деякі європейські аналітики визнають, що спроба підвести інвестиції в криптоактиви під існуючі заходи безпеки та схеми захисту інвесторів виправдана конкретними ризиками. Однак вимоги не завжди відповідають особливостям бізнесу в індустрії блокчейну, а саме: їх технічним, операційним процесам, а також властивим їм системам стимулювання.

Наявна ситуація могла привести до активізації роботи над фундаментальним актом, який усунув би можливі суперечності та закрив питання правового регулювання криптовалют. У вересні 2020 р. до Європейського Парламенту був внесений проект Регламенту Європейського парламенту та Ради про ринки криптоактивів та внесення змін до Директиви (ЄС) 2019/1937, COM/2020/593 final [11] (далі – проект Регламенту про ринки криптоактивів). У березні 2022 р. він був проголосований у першому читанні та став предметом міжвідомчих перемовин.

Основою цього проекту була модель повної гармонізації. Усі емітенти (крім тих, хто розміщує невеликі пропозиції) та постачальники послуг підпорядковуватимуться законодавству ЄС та матимуть паспорт ЄС. Індивідуальні національні режими щодо криптоактивів більше не застосовуватимуться. Обрання саме такого підходу є позитивним, оскільки він здатен забезпечити вищий рівень правової визначеності, захист інвесторів, цілісність ринку та фінансову стабільність, а також зменшити фрагментацію ринку на єдиному ринку.

Пропонується, що майбутній Регламент про ринки криптоактивів буде поширювати свою дію на емітентів криптоактивів, а також компанії, що надають послуги, пов'язані з криптоактивами, такі як компанії, що володіють криптоактивами клієнтів, організації, що дозволяють клієнтам купувати або продавати криптоактиви за гроші, та компанії, що функціонують як торгові платформи. У зв'язку із цим передбачаються заходи безпеки, які включають вимоги до капіталу, вимоги до управління та співвідношення прав інвесторів та емітента.

Для більш ефективної інтеграції цього законодавчого акта було обрано модель «Регламентом про ринки криптоактивів врегульовано все, що не врегульовано іншими правовими актами». Фактично визнається, що такий регламент буде поширюватися лише на ті правовідносини, що не були врегульовані до набуття ним чинності. Науковці позитивно оцінюють обрання саме такого підходу, однак варто визнати, що практика правозастосування може проявити деякі колізії та прогалини, які доведеться усувати у майбутньому.

Проект Регламенту про ринки криптоактивів передбачає визначення вимог для всіх постачальників послуг криптоактивів, таких як: зобов'язання діяти чесно, справедливо та професійно; організаційні вимоги; правила забезпечення безпеки клієнтів. Встановлюються вимоги до конкретних послуг: зберігання криптоактивів); торгових платформ для криптоактивів; обмін криптоактивів на фіатну валюту або інші криптоактиви; виконання ордерів; прийом та передача розпоряджень від імені третіх осіб та навіть консультування щодо криптоактивів [11].

Також проектом Регламенту про ринки криптоактивів передбачається, що загальний нагляд за діяльністю, пов'язаною з криптоактивами, здійснюватиметься на національному рівні. Він накладає на держави-члени зобов'язання призначити один або кілька компетентних органів для цілей цього регламенту, у т. ч. один компетентний орган, призначений як єдиний контактний центр. Щоправда, інша модель контролю передбачена для стейблкоїнів. У випадку, коли вони стають дуже великими за масштабом і Європейське банківське управління згідно з вичерпним переліком критеріїв вважатиме це «значним», воно передасть наглядові повноваження собі і пред'явить емітентові цього криптоактиву більш суворі вимоги. Деякі правники критикують проект за занадто вузьке тлумачення стейблкоїнів. Воно не охоплює всі можливі конструкції, особливо «алгоритмічні стейблкоїни», та виводить значний сегмент ринку з-під контролюючого впливу Європейського банківського управління.

Наукове та політичне співтовариство позитивно оцінило майбутній Регламент про ринки криптоактивів. Висновок Європейського економічного і соціального комітету свідчить про абсолютну підтримку необхідності якнайшвидшого введення цього акта в дію. Щоправда він також зазнав критики, зокрема зауважується, що не існує такого рівня стандартизації та функціональної сумісності технології розподіленого реєстру, який міг би безпечно визначати оцінку технологічної надійності та кіберстійкості

інфраструктур, прийнятих операторами. Тому слід приділити увагу забезпеченню високого рівня захисту споживачів та інвесторів. Також зазначено, що після етапу випуску деякі криптоактиви можуть виконувати різні функції, змінюючи свою природу за певних умов. З огляду на це необхідно уточнити систему регулювання, яка буде застосовуватися до цих гібридних інструментів, що розвиваються, оскільки зміна їх характеру може вимагати застосування інших положень регулювання [12]. Наявність зауважень до проекту унеможлиблює прогнозування точних строків прийняття Регламенту.

Висновки. Правове регулювання криптовалют у праві ЄС все ще усічене. Підвищення ефективності правового регулювання досягається за рахунок підлаштування наявних норм до нових моделей ведення господарської чи іншої діяльності. Позитивні зміни мають відбутися із прийняттям проекту Регламенту про ринки криптоактивів. Імовірність скорого його прийняття можна вважати високою, щоправда, після внесення необхідних правок.

Запропонована у проекті Регламенту про ринки криптоактивів модель повної гармонізації доволі послідовна та, як вбачається, дозволить швидко усунути наявні розбіжності правового регулювання криптовалют у державах – членах ЄС. Окрім того, він направлений на максимальне прийняття усіх переваг криптовалют.

Відповідно до поточної редакції проекту цього акта вкрай мало ймовірно, що будь-які криптоактиви не будуть регульовані у ЄС. Завдяки всеосяжному визначенню криптоактивів, кожен криптоактив, який сьогодні не підпадає під дію права ЄС, підпадатиме під сферу застосування Регламенту про ринки криптоактивів. Щоправда без подальшого нормотворення, зокрема у питанні узгодження із законодавством про запобігання відмиванню грошей, а також визначення повноважень Європейського банківського управління в частині нагляду за обігом та емісією криптовалют, реальна ефективність Регламенту про ринки криптоактивів буде значною мірою обмежена.

Із імплементацією Регламенту про ринки криптоактивів перед дослідниками постане завдання оцінити реальну спроможність цього акта забезпечувати якісну регуляцію криптовалют у довгостроковій перспективі. Це пов'язано як із постійними позитивними інноваціями, так і з удосконаленням методів «сірого» використання криптоактивів.

Список використаних джерел

1. Ferrari V. The regulation of crypto-assets in the EU – investment and payment tokens under the radar. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*. 2020. 27(3). P. 325–342. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3947185 (дата звернення: 19.05.2022).
2. Advice on Initial Coin Offerings and Crypto-Assets. European Securities and Markets Authority (2019). URL: https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/esma50-157-1391_crypto_advice.pdf (дата звернення: 19.05.2022).
3. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Charter of Fundamental Rights of the European Union. Luxembourg: *Publications Office of the European Union*, 2010. 403 p. URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3c32722f-0136-4d8f-a03e-bfaf70d16349> (дата звернення: 19.05.2022).
4. Hacker P. & others. *Regulating Blockchain. Techno-Social and Legal Challenges*. First Edition. Edited by P. Hacker, I. Lianos, G. Dimitropoulos & S. Eich. Oxford University Press, 2019. 443 p.
5. Risoluzione Ministeriale 72/E del 2 settembre 2016, Interpello ai sensi dell'art. 11, legge 27 luglio 2000, n. 212, Trattamento Fiscale Applicabile alle Società che Svolgono Attività di Servizi Relativi a Monete Virtuali. URL: https://www.agenziaentrate.gov.it/portale/documents/20143/302984/Risoluzione+n.+72+del+02+settembre+2016_RISOLUZIONE+N.+72+DEL+02+SETTEMBRE+2016E.pdf/8e057611-819f-6c8d-e168-a1fb487468d6 (дата звернення: 17.05.2022).
6. Decreto legislativo 25 maggio 2017, n. 90 “Attuazione della direttiva (UE) 2015/849 relativa alla prevenzione dell'uso del sistema finanziario a scopo di riciclaggio dei proventi di attività criminose e di finanziamento del terrorismo e recante modifica delle direttive 2005/60/CE e 2006/70/CE e attuazione del regolamento (UE) n. 2015/847 riguardante i dati informativi che accompagnano i trasferimenti di fondi e che abroga il regolamento (CE) n. 1781/2006.” (17G00104). URL: <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2017-05-25;90!vig=2018-03-14> (дата звернення: 17.05.2022).
7. Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU (Text with EEA relevance).

- Official Journal of the European Union*. L 156. 19.06.2018. P. 43–74. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018L0843> (дата звернення: 19.05.2022).
8. Hönig M. Initial Coin Offering. Studie zu Kryptowährungen und der Blockchain-Technologie. Frankfurt am Main. Stand Mai 2018. URL: https://www.frankfurt-university.de/fileadmin/standard/Hochschule/Fachbereich_3/Kontakt/Professor_inn_en/Hoenig/20180502_Bitcoin_Studie_fra_uas_Hoenig_V1.0.pdf (дата звернення: 17.05.2022).
 9. New regulatory regime for crypto assets in Germany. Norton Rose Fulbright. URL: <https://nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/5ee1e37e/new-regulatory-regime-for-crypto-assets-in-germany> (дата звернення: 17.05.2022).
 10. Hughes S. J., Kobal S. Cryptoassets and Their Regulation Under UK and EU Law in the Post-Brexit UK. *Indiana Legal Studies Research Paper*. 2021. No. 475 URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4040258 (дата звернення: 18.05.2022).
 11. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937. Brussels, 24.9.2020 COM(2020). 593 final 2020/0265(COD). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0593> (дата звернення: 18.05.2022).
 12. Opinion of the European Economic and Social Committee. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937. Brussels, 2 March 2021, 6627/21. URL: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_6627_2021_INIT&from=EN (дата звернення: 18.05.2022).

References

1. Ferrari, V. (2020). *The regulation of crypto-assets in the EU – investment and payment tokens under the radar*. *Maastricht Journal of European and Comparative Law*, 27 (3), 325–342. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3947185 [in English]
2. *Advice on Initial Coin Offerings and Crypto-Assets*. European Securities and Markets Authority (2019). Retrieved from https://www.esma.europa.eu/sites/default/files/library/esma50-157-1391_crypto_advice.pdf [in English]
3. *Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. Charter of Fundamental Rights of the European Union* (2010). Luxembourg: Publications Office of the European Union. Retrieved from <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3c32722f-0136-4d8f-a03e-bfaf70d16349> [in English]
4. Hacker, P. & others (2019). *Regulating Blockchain. Techno-Social and Legal Challenges*. First Edition. Edited by P. Hacker, I. Lianos, G. Dimitropoulos & S. Eich. Oxford University Press [in English]
5. *Risoluzione Ministeriale 72/E del 2 settembre 2016, Interpello ai sensi dell'art. 11, legge 27 luglio 2000, n. 212, Trattamento Fiscale Applicabile alle Società che Svolgono Attività di Servizi Relativi a Monete Virtuali*. Retrieved from https://www.agenziaentrate.gov.it/portale/documents/20143/302984/Risoluzione+n.72+del+02+settembre+2016_RISOLUZIONE+N.72+DEL+02+SETTEMBRE+2016E.pdf/8e057611-819f-6c8d-e168-a1fb487468d6 [in English]
6. *Decreto legislativo 25 maggio 2017, n. 90 “Attuazione della direttiva (UE) 2015/849 relativa alla prevenzione dell'uso del sistema finanziario a scopo di riciclaggio dei proventi di attività criminose e di finanziamento del terrorismo e recante modifica delle direttive 2005/60/CE e 2006/70/CE e attuazione del regolamento (UE) n. 2015/847 riguardante i dati informativi che accompagnano i trasferimenti di fondi e che abroga il regolamento (CE) n. 1781/2006.” (17G00104)*. Retrieved from <https://www.normattiva.it/uri-res/N2Ls?urn:nir:stato:decreto.legislativo:2017-05-25;90!vig=2018-03-14> [in English]
7. *Directive (EU) 2018/843 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 amending Directive (EU) 2015/849 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, and amending Directives 2009/138/EC and 2013/36/EU (Text with EEA relevance)*. *Official Journal of the European Union*. L 156. 19.06.2018, 43-74. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018L0843> [in English]
8. Hönig, M. (2018). *Initial Coin Offering. Studie zu Kryptowährungen und der Blockchain-Technologie*. Frankfurt am Main. Retrieved from https://www.frankfurt-university.de/fileadmin/standard/Hochschule/Fachbereich_3/Kontakt/Professor_inn_en/Hoenig/20180502_Bitcoin_Studie_fra_uas_Hoenig_V1.0.pdf [in English]

9. *New regulatory regime for crypto assets in Germany. Norton Rose Fulbright.* Retrieved from <https://nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/5ee1e37e/new-regulatory-regime-for-crypto-assets-in-germany> [in English]
10. Hughes, S. J. & Kobal, S. (2021). Cryptoassets and Their Regulation Under UK and EU Law in the Post-Brexit UK. *Indiana Legal Studies Research Paper*, 475. Retrieved from https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4040258 [in English]
11. *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937. Brussels, 24.9.2020 COM(2020), 593 final 2020/0265(COD).* Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0593> [in English]
12. *Opinion of the European Economic and Social Committee. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937. Brussels, 2 March 2021, 6627/21.* Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CONSIL:ST_6627_2021_INIT&from=EN [in English]

Стаття надійшла до редакції 20.05.2022.

Владислав Теремецький,
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України,
професор кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2667-5167>

ПРОБЛЕМИ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ СУДДІВСЬКОГО ВРЯДУВАННЯ

Реалізація судової реформи з часів проголошення незалежності України й до сьогодні зумовлена глобальними тенденціями інтеграції України до ЄС та світового співтовариства, вдосконаленням законодавства відповідно до європейських та міжнародних стандартів, а також побудови ефективної та незалежної судової системи. Обґрунтовано, що в системі стримувань і противаг ключовими засадами є взаємодія, взаємозалежність, взаємний контроль та взаємне проникнення. Підкреслено, що з урахуванням особливого місця і ролі органів суддівського врядування вагомим значення набувають питання їх взаємодії із суб'єктами законодавчої ініціативи. Аналіз чинного законодавства свідчить, що така взаємодія відбувається насамперед у законотворчому процесі. Доведено, що сьогодні найбільш актуальним є питання ефективності застосування обов'язкових для розгляду консультативних висновків Вищої ради правосуддя. Встановлено, що часто парламент не враховує рекомендації Вищої ради правосуддя, які містяться у її висновках, що призводить до довготривалого процесу визнання неконституційними окремих положень законів. Вказано, що для удосконалення механізму взаємодії Верховної Ради України та Вищої ради правосуддя необхідно внести зміни до регламентів цих суб'єктів, в яких потрібно закріпити положення про результати розгляду парламентом обов'язкових консультативних висновків та акти реагування – повідомлення про результати розгляду та причини застосування (чи не застосування), викладені у висновках рекомендації. Крім того, Вища рада правосуддя може ефективно залучатися до експертизи законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судової структури і статусу суддів та створення спеціального органу.

Ключові слова: органи суддівського врядування, суб'єкти законодавчої ініціативи, Вища рада правосуддя, Вища кваліфікаційна комісія суддів, взаємодія, консультативний висновок, експертиза законопроектів, законотворчий процес.

Бібл.: 22.

Teremetskyi V.

Problems of Interaction Between Judicial Authorities

The implementation of the judicial reform from the time of the declaration of Ukraine's independence until present period of time has been determined by the global tendencies of Ukraine's integration into the EU and the world community, by the improvement of legislation in accordance with European and international standards, as well as by the construction of an effective and independent judicial system. It has been substantiated that the key principles in the system of checks and balances are interaction, interdependence, mutual control and mutual penetration. It has been emphasized that issues of the interaction between judicial authorities and subjects of the legislative initiative is of great importance taking into account the special place and role of such authorities. Analysis of the current legislation demonstrates that such interaction primarily takes place in the law-making process. It has been proved that the effectiveness of applying mandatory advisory conclusions of the High Council of Justice is currently the most relevant issue. It has been established that the parliament often does not take into account the recommendations of the High Council of Justice contained in its conclusions, which leads to a long-term process of declaring certain provisions of laws as unconstitutional ones. It has been stated that it is necessary to amend the Regulations of the Verkhovna Rada of Ukraine and the High Council of Justice in order to improve the mechanism of interaction between them. Those Regulations should establish the provisions on the results of the parliament's consideration of mandatory advisory conclusions and acts of response – notification about the results of consideration and the reasons for applying (or not applying) the recommendations outlined in the conclusions. Besides, the High Council of Justice can be effectively involved in the examination of draft laws on the formation, reorganization or liquidation of courts, the judicial system and the status of judges, as well as the creation of a special agency.

Keywords: *judicial authorities, subjects of legislative initiative, High Council of Justice, High Qualification Commission of Judges, interaction, advisory opinion, examination of draft laws, law-making process.*

Постановка проблеми. З моменту проголошення незалежності України реалізація конституційної реформи як основи для проведення судової реформи, удосконалення чинного українського законодавства відповідно до міжнародних та європейських стандартів, створення ефективної моделі незалежності судів і суддів вимагають постійного науково-практичного дослідження вказаних процесів, особливе місце серед яких займають питання взаємодії органів суддівського врядування з іншими гілками влади. Особливе значення проблеми взаємодії набувають у контексті практичної реалізації системи стримувань і противаг, в якій взаємодія, взаємне проникнення і взаємозалежність гілок влади виступають базовими принципами.

Дієвість та ефективність діяльності кожного органу влади чи самоврядування шляхом раціонального поділу їх повноважень, взаємоконтролю та взаємодії суб'єктів визначає спрямованість системи стримувань і противаг, що забезпечує неможливість зловживання владою чи її концентрації в межах певної інституції. Цілісна система взаємодії її елементів через їх єдність забезпечує рівність гілок влади. Протягом існування Української держави ця система поступово збалансовується шляхом вдосконалення законодавства.

Відповідно до національного законодавства органами суддівського врядування є Вища рада правосуддя (далі – ВРП), Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – ВККСУ) та Пленум Верховного Суду (виходячи з аналізу його повноважень, які схожі з повноваженнями ВРП) (ст. 1 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» [1] та ч. 1 ст. 92 Закон України «Про судоустрій і статус суддів» [2]).

Виходячи з сутності правової природи ВРП, в системі стримувань і противаг вона виконує контрольні функції з метою унеможливлення втручання виконавчих і законодавчих органів у суддівську діяльність; є своєрідним буфером між законодавчою і виконавчою владою, з одного боку, і судовою – з другого [3, с. 45]. ВРП має бути «консолідуєчим органом у системі судової влади, повинна об'єднати суди та органи у сфері судової влади, а також Раду суддів України, Національну школу суддів України в єдину систему взаємодії, щоб цей представницький орган не лише виконував контрольні-наглядові функції, а й опікувався питаннями роботи судової системи, а з іншого боку – представляв би судову систему у взаємовідносинах з іншими гілками влади» [4]. Як зазначають експерти Конституційної комісії [5], ВРП повинна «стати центром визначення правової політики в питанні формування суддівського корпусу». Тому за законодавчого реформування підвищується актуальність питання інституційної спроможності ВРП та чіткість розмежування її функцій з функціями ВККСУ [4].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблеми правового статусу ВРП (до створення ВРП – Вищої ради юстиції) були предметом дослідження В. І. Божика, О. А. Боровицького, С. Ф. Василюка, В. К. Грищука, В. В. Долежана, В. О. Євдокимова, Ю. О. Косткіної, Р. А. Крусян, М. І. Мельника, Д. А. Опаленка, В. Ф. Погорілка, С. В. Подкопаєва тощо. Взаємодія цього органу з іншими суб'єктами права висвітлені у працях О. В. Білової, А. З. Георгіци, О. В. Гончаренка, О. М. Іванець, Р. В. Ігоніна, С. В. Ківалова, В. М. Колісниченка, В. М. Лаговського, С. Р. Леськів, І. В. Назарова, М. А. Погорецького, О. І. Потильчака, С. В. Прилуцького та ін.

Метою статті є аналіз проблемних аспектів взаємодії органів державної влади і суддівського самоврядування з іншими органами (зокрема суб'єктами законодавчої ініціативи) як елемента системи стримувань і противаг, а також визначення можливих напрямів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стаття 6 Конституції України встановлює, що державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Органи кожної гілки влади здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України [6]. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент – Верховна Рада України (ч. 1 ст. 75 Основного Закону) [6]. Систему органів виконавчої влади становлять: уряд – Кабінет Міністрів України, центральні та місцеві органи виконавчої влади (розділ VI Конституції України) [6]. Згідно з положеннями розділу VIII Основного Закону [6] правосуддя здійснюють суди, а до органів судової влади, крім судів, окремі науковці відносять ВРП, ВККСУ, Державну судову адміністрацію України (далі – ДСА України) та органи суддівського самоврядування [7, с. 16]. Особливе місце в системі органів державної влади в Україні має Глава держави – Президент України, оскільки не належить до жодної гілки влади.

Аналіз нормативно-правових актів, які регламентують статус органів суддівського врядування свідчить, що особливу роль для характеристики цих суб'єктів в системі стримувань і противаг відіграє взаємодія зазначених органів із суб'єктами законодавчої ініціативи. Згідно зі ст. 93 Конституції України [6] та

ст. 89 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [8] суб'єктами законодавчої ініціативи є Президент України, Уряд України і Парламент України. Пропонуємо детально розглянути напрями і зміст взаємодії органів державної влади та суддівського врядування із суб'єктами законодавчої ініціативи, а також визначити прогалини і проблеми у правовому регулюванні такого співробітництва.

Питання взаємодії доцільно розглядати за галузевою ознакою, що найбільш повно розкриває співпрацю у функціональному аспекті (зокрема, відображає систему стримувань і противаг): у сфері законотворчості, фінансування судової системи і бюджетування, кадрового забезпечення тощо.

Враховуючи зміст та обсяг взаємодії, особливе значення має взаємодія органів державної влади та суддівського врядування у сфері законотворчості, оскільки вона відбувається з усіма суб'єктами (Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, а також органами системи судоустрою і судочинства), з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, у тому числі фінансування судової системи і кадрової політики.

Сьогодні особлива увага науковців і практиків зосереджена на ролі обов'язкових для розгляду парламентом консультативних висновків ВРП. Пунктом 15 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» до її повноважень віднесено надання обов'язкових до розгляду консультативних висновків щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів, узагальнення пропозицій судів, органів та установ системи правосуддя стосовно законодавства щодо їх статусу та функціонування, судоустрою і статусу суддів [1]. Так, за даними Інформаційно-аналітичного звіту про діяльність ВРП у 2019 р. протягом цього року на виконання п. 15 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя» нею затверджено 8 консультативних висновків [9], у 2020 р. – 44 [10], а у 2021 р. – 16 щодо законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів [11].

Аналізуючи практику надання ВРП консультативних висновків до законопроектів, зауважимо, що здебільшого їх не враховував парламент у процесі ухвалення законопроектів. Так, науково-практичний інтерес викликає ситуація, яка виникла в процесі ухвалення законопроекту № 1008 (Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування), який був ухвалений як Закон № 193-IX від 16.10.2019 та набув чинності 07.11.2019. При цьому рішенням Конституційного Суду України від 11.03.2020 № 4-р/2020 окремі положення вказаного Закону були визнані неконституційними [12].

Рішенням ВРП від 05.09.2019 № 2356/0/15-19 було затверджено висновок до законопроекту № 1008 [13], в якому висловлювалося застереження про порушення гарантій незалежності судової влади. Рада суддів України підтримала пропозицію ВРП у зв'язку з невідповідністю запропонованих змін міжнародним стандартам, порушенням гарантій незалежності членів ВРП тощо [14]. Пленум Верховного Суду звертався до Президента України з проханням накласти вето на ухвалений закон [15], а Верховний Суд вніс конституційне подання щодо конституційності окремих норм, які стосуються діяльності органів суддівського врядування [16]. На жаль, ці застереження були залишені поза увагою парламенту, а змінений до другого читання текст законопроекту для надання консультативного висновку ВРП не надходив, законопроект був ухвалений, хоча потім його окремі норми були такі визнані неконституційними [12]. Отже, у разі врахування думки ВРП можна було уникнути гальмування реформи з удосконалення законодавства у сфері судоустрою.

Вважаємо за доцільне внести зміни до Регламенту ВРП та Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» щодо визначення механізму взаємодії цих суб'єктів для забезпечення ефективності консультативних висновків ВРП: закріпити процедуру надання відповіді парламенту на наданий ВРП висновок, причини неврахування зауважень тощо.

Крім того, Закон України «Про Регламент Верховної Ради України» [8] передбачає, що окремою частиною законотворчого процесу є експертиза законопроектів. Так, на розгляд уряду, відповідних міністерств, інших державних органів, установ і організацій або окремих фахівців можуть направлятися окремі законопроекти, тобто їх експертиза має факультативний характер. Аналіз зарубіжного досвіду та міжнародних актів свідчить про доцільність активного залучення ВРП до експертизи законопроектів з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів. Вважаємо, що в Регламенті Верховної Ради України слід передбачити обов'язковість експертизи, наприклад конституційних законів, не лише урядом, а й «профільними» органами держави, місцевого самоврядування. У такому разі законопроекти з питань утворення, реорганізації чи ліквідації судів, судоустрою і статусу суддів будуть проходити обов'язкову експертизу у ВРП.

У сфері законотворчості ВРП також звертається до суб'єктів права законодавчої ініціативи, органів, які уповноважені приймати правові акти, з пропозиціями щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя (п. 5 ч. 1 ст. 73 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [1]. Крім того, лише після консультацій з ВРП Президент України вносить проект закону про утворення, реорганізацію чи ліквідацію судів до Верховної Ради України (ч. 2 ст. 125 Конституції України) [6]. Отже, взаємодія Глави держави і ВРП відбувається на етапі «формування» законодавчої ініціативи – до внесення проекту закону до парламенту. Однак процедура такого консультування чинним законодавством не передбачена. Тому необхідно закріпити на законодавчому рівні процедуру участі ВРП у законодавчому процесі (консультування) на стадії розробки законопроекту; 3) судді, суди, органи та установи системи правосуддя можуть звертатися до ВРП за наданням рекомендацій суб'єктам законодавчої ініціативи, органам, які уповноважені приймати правові акти щодо забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя (ч. 2 ст. 73 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [1]. Проте процедура реалізації цих повноважень детально не регламентована положеннями вказаного Закону. Результатом усунення цієї прогалини стала деталізація ВРП порядку розгляду цього питання в її Регламенті [17].

Участь ВРП у законопроектній роботі забезпечується також її повідомленнями про дотримання положень закону, а при надходженні їх пропозицій щодо підвищення ефективності дії закону, що містяться у справі закону в електронній та паперовій формах, яку веде Апарат Верховної Ради разом з відповідним головним комітетом, після набуття чинності законом [8].

У законотворчому процесі уряд, парламент, ВРП та інші органи системи правосуддя також взаємодіють, зокрема ДСА України, у процесі формування бюджету (щодо фінансування (утримання) судів). Стаття 130 Конституції встановлює, що «у Державному бюджеті України окремо визначаються видатки на утримання судів з урахуванням пропозицій Вищої ради правосуддя» [6]. Розробка проекту закону про Державний бюджет належить до повноважень Кабінету Міністрів України (п. 6 ч. 1 ст. 116 Конституції України [6]), парламент його затверджує, а ВРП є головним розпорядником коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення її діяльності (п. 1 ч. 2 ст. 22 Бюджетного кодексу України) [18]. ВРП бере участь у визначенні видатків Державного бюджету України на утримання судів, органів та установ системи правосуддя відповідно до Бюджетного кодексу України (ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [1]. Згідно з ч. 3 ст. 23 Бюджетного Кодексу України пропозиції про зменшення бюджетних призначень на утримання судів, інших органів і установ системи правосуддя мають бути погоджені Кабінетом Міністрів України з ВРП [18].

Серед повноважень ВРП у сфері бюджетування судів, органів та установ системи правосуддя Бюджетного Кодексу України передбачає: 1) пропозиції про зменшення бюджетних призначень на утримання судів, інших органів і установ системи правосуддя мають бути погоджені Кабінетом Міністрів України з ВРП; 2) перерозподіл видатків між розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня у системі ДСА у межах загального обсягу бюджетних призначень за відповідною бюджетною програмою окремо за загальним та спеціальним фондами державного бюджету здійснюється ДСА України [18]. Перерозподіл видатків, що здійснюється відповідно до абз. 2 п. 41 і призводить до зміни обсягів видатків судів, погоджується ДСА України з ВРП. У період відсутності повноважного складу ВРП такий перерозподіл видатків здійснюється ДСА України без погодження з ВРП (п. 41 розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення») [19]. ВРП погоджує в установленому порядку перерозподіл бюджетних видатків між судами, крім Верховного (п. 18 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [1].

Отже, з питань фінансового забезпечення діяльності судової системи ВРП взаємодіє з ДСА (яка підзвітна ВРП у визначених законом межах). До повноважень останньої належить забезпечення належних умов діяльності судів, ВККСУ, роботи органів суддівського самоврядування згідно зі ст.ст. 134, 151, 152 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», що здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України [2], парламентом і урядом.

Д. А. Опаленко вважає, що удосконалення статусу ВРП вимагає внесення змін до чинного законодавства щодо процедури реалізації права участі ВРП в обговоренні та внесенні поправок до бюджету в частині, яка стосується фінансування судів [20, с. 17].

Аналіз чинного законодавства свідчить про тісний зв'язок питань фінансового забезпечення із кадровими питаннями. Так, ВРП визначає кількість суддів у суді (крім Верховного Суду) в межах видатків, визначених у Державному бюджеті України на утримання судів та оплату праці суддів, з урахуванням консультативного висновку ДСА і судового навантаження (ч. 6 ст. 19 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [2].

Крім того, фонд оплати праці працівників секретаріату ВРП формується за рахунок коштів державного бюджету, а також коштів, які надходять до державного бюджету в рамках програм допомоги Європейського Союзу, урядів іноземних держав, міжнародних організацій, донорських установ. Порядок використання таких коштів, які надходять до державного бюджету, затверджує Уряд України за поданням ВРП (ч. 7 ст. 27 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [1].

Отже, ВРП бере участь у формуванні законопроекту про Державний бюджет України щодо забезпечення функціонування судів і діяльності суддів, органів та установ системи правосуддя, але процедура реалізації цього повноваження не була реалізована на законодавчому рівні.

Щодо кадрової політики і кадрового забезпечення взаємодія ВРП з парламентом і Президентом України реалізується у двох напрямках. По-перше, формування ВРП: кожен із зазначених суб'єктів призначає (обирає) двох членів (ч. 2 ст. 131 Конституції України [6]) і звільнення членів ВРП (ст. 2081 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України» [8]; ч.ч. 18-20 ст. 9, ст. 17 і ч. 1 ст. 5, ч.ч. 10-14, 16, 17 ст. 9, ст. 16 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [1]. По-друге, в межах установчої функції Глави держави щодо призначення суддів він призначає суддю на посаду за поданням ВРП, яка ухвалює рішення щодо внесення такого подання за результатами розгляду рекомендації ВККСУ, до якої обов'язково додається особова справа (дос'є) кандидата на посаду судді [1]. За результатами конкурсного добору ВККСУ надсилає до ВРП відповідно до кількості вакантних посад суддів рекомендації про призначення кандидатів судьями, за якими остання на своєму засіданні розглядає питання про призначення кандидата на посаду судді та у разі ухвалення позитивного рішення вносить подання Президенту України про призначення судді на посаду [2]. Згадка про взаємодію ВРП з Президентом України при призначенні суддів Вищого антикорупційного суду міститься у ч. 8 ст. 8 Закону України «Про Вищий антикорупційний суд» [21].

У здійсненні кадрової політики також бере участь ДСА: кількість суддів в апеляційній палаті вищого спеціалізованого суду визначає у межах загальної кількості суддів вищого спеціалізованого суду ВРП з урахуванням консультативного висновку ДСА (ч. 4 ст. 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [2]. Отже, призначення кандидата на посаду судді здійснюється в межах установчої функції Глави держави щодо призначення суддів за участю ВРП, ВККСУ та ДСА.

У питаннях кадрової політики та дисциплінарних проваджень неоліком системи взаємодії О. А. Боровицький вважає неузгодженість повноважень двох органів суддівського врядування: ВРП і ВККСУ, що призводить до формування дуалізму в адміністративному управлінні судовою системою та підвищує ризик виникнення збігів і конфліктів [22, с. 66].

Інформаційна взаємодія відбувається шляхом: а) витребування та отримання ВККСУ для здійснення своїх повноважень необхідної інформації від суддів, судів, ДСА, органів суддівського самоврядування, інших органів та установ у системі правосуддя, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності та підпорядкування, об'єднань громадян та окремих фізичних осіб (ч. 2 ст. 93 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [2]; б) витребування та отримання ВРП, її органами, членами ВРП та дисциплінарними інспекторами ВРП для здійснення своїх повноважень на їх запит необхідної інформації та документів, зокрема від органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб (п. 2 ч. 1 ст. 31 Закону України «Про Вищу раду правосуддя») [1]; в) участь Голови ВРП під час заслуховування щорічних та позачергових послань Президента України (ст. 168 Закону України «Про Регламент Верховної Ради України») [8].

Висновки. З огляду на викладене, зауважимо, що взаємодія ВРП як органу державної влади та суддівського врядування з такими органами законодавчої ініціативи, як Президент і Верховна Рада України регламентується законодавчими актами і здійснюється у сфері формування суддівського корпусу, непрямої участі у законотворчому процесі, а з Урядом – у сфері фінансування діяльності судової системи і ВРП. Крім того, взаємодія ВРП і ВККСУ з органами державної влади здійснюється у сфері інформаційного забезпечення. Незважаючи на поступове покращення взаємодії досліджуваних суб'єктів, законодавство у цій сфері потребує подальшого удосконалення, зокрема щодо деталізації механізму взаємодії парламенту і ВРП у процесі надання останньою обов'язкових до розгляду консультативних висновків, форми звернення з пропозиціями про забезпечення незалежності суддів та авторитету правосуддя, процесу консультування ВРП Президента України до внесення законопроекту з питань утворення, реорганізації та ліквідації судів.

Перспективи подальших наукових досліджень можуть бути пов'язані зі з'ясуванням проблем взаємодії органів державної влади (ВРП) та суддівського врядування (ВРП, ВККСУ) з іншими державними

органами (зокрема, ДСА України) та установами (наприклад, Національною школою суддів України) системи правосуддя, що мають забезпечувати функціонування судової влади.

Список використаних джерел

1. Про Вищу раду правосуддя : Закон України від 21.12.2016 № 1798-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> (дата звернення: 16.06.2022).
2. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 02.06.2016 № 1402-VIII // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> (дата звернення: 16.05.2022).
3. Мандичев Д. В. Місце Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Вищої ради правосуддя в організації роботи господарських судів. *Право і безпека*. 2017. № 2 (65). С. 43–47.
4. Вища рада юстиції повинна стати консолідуючим органом у системі судової влади та її представником у відносинах з іншими гілками влади. 06.07.2015. Офіційний сайт Територіального управління Державної судової адміністрації в Полтавській області. URL: <https://lva.court.gov.ua/tu17/pres-centr/news/184902/> (дата звернення: 17.05.2022).
5. Про Комісію з питань правової реформи : Указ Президента України від 21.07.2019 № 421/2019. Верховна Рада України. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421/2019#Text> (дата звернення: 17.05.2022).
6. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 15.05.2022).
7. Плакса В. Взаємодія суб'єктів законодавчої ініціативи з органами судової влади: нормативно-правове регулювання. Проблеми та перспективи розвитку сучасної науки а країнах Європи та Азії: матеріали XXXIV Міжнар. наук.-практ. конф. (31 січня 2021 р.). Переяслав, 2021. С. 16–18.
8. Про Регламент Верховної Ради України : Закон України від 10.02.2010 № 1861-VI. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> (дата звернення: 15.05.2022).
9. Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність Вищої ради правосуддя у 2019 році. 02.01.2020. Вища рада правосуддя: сайт. URL: <https://hcj.gov.ua/statistics/informaciyno-analitychnyy-zvit-pro-diyalnist-vyshchoyi-rady-pravosuddya-u-2019-roci> (дата звернення: 16.05.2022).
10. Голова ВРП презентував аналітичний звіт про діяльність Ради у 2020 році. 25.02.2021. Українське право: сайт. URL: <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/golova-vrp-presentuvav-analitychnyy-zvit-pro-diyalnist-rady-u-2020-rotsi/> (дата звернення: 17.05.2022).
11. ВРП оприлюднила Інформаційно-аналітичний звіт про діяльність у 2021 році. Судово-психологічна експертиза. Застосування поліграфа і спеціальних знань в юридичній практиці. 7 лютого 2022 року. URL: <https://expertize-journal.org.ua/zovnishni-novyny/6526-vrp-oprilyudnila-informacijno-analitichnij-zvit-pro-diyalnist-u-2021-roci> (дата звернення: 16.05.2022).
12. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень законів України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII, «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» від 16.10.2019 № 193-IX, «Про Вищу раду правосуддя» від 21.12.2016 № 1798-VIII від 11.03.2020 № 4-р/2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20#Text> (дата звернення: 17.05.2022).
13. Консультативний висновок Вищої Ради Правосуддя щодо законопроекту № 1008: Рішення Вищої ради правосуддя від 05.09.2019 № 2356/0/15-19. Верховний суд : сайт. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/1008/802861/> (дата звернення: 16.05.2022).
14. Відкрите звернення Ради суддів України щодо проекту Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування» № 1008 від 29.08.2019. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/news/rsu1008-571f9278a3.pdf> (дата звернення: 17.05.2022).
15. Звернення Пленуму Верховного Суду до Президента України стосовно прийнятого Верховною Радою України Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких законів України щодо діяльності органів суддівського врядування». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zvernennya_1.pdf (дата звернення: 16.05.2022).
16. Конституційне подання Верховного Суду щодо перевірки відповідності Конституції України (конституційності) частини першої статті 37, частини першої статті 94, пункту 3 частини 3 статті 135 Закону України від 2 червня 2016 р. № 1402-VIII «Про судоустрій і статус суддів» у редакції Закону

- України від 16 жовтня 2019 р. № 193-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких Законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», пунктів 4, 5, 6, 7, 9, 10 розділу II «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України від 16 жовтня 2019 р. № 193-IX «Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» та деяких Законів України щодо діяльності органів суддівського врядування», частини другої, третьої та четвертої статті 24, статті 28¹, частини восьмої статті 31, частини першої статті 42, частини третьої статті 47, частини четвертої статті 48 Закону України «Про Вищу раду правосуддя». URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/02.pdf (дата звернення: 16.05.2022).
17. Регламент Вищої ради правосуддя: затв. рішенням Вищої ради правосуддя від 24.01.2017 № 52/0/15-17. Офіційний сайт Вищої ради правосуддя. Нормативні акти. URL: http://www.vru.gov.ua/legislative_acts/28 (дата звернення: 17.05.2022).
 18. Бюджетний кодекс України від 08.08.2010 № 2456-VI // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 16.05.2022).
 19. Про внесення зміни до пункту 4¹ розділу VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України»: Закон України від 15.03.2022 № 2127-IX. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2127-20#Text> (дата звернення: 15.05.2022).
 20. Опаленко Д. А. Контрольна влада в Україні: від Вищої ради юстиції до Вищої ради правосуддя : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2016. 24 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/6301/Aref_Opalenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення: 16.05.2022).
 21. Про Вищий антикорупційний суд: Закон України від 7 червня 2018 року № 2447-VIII. БД «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> (дата звернення: 17.05.2022).
 22. Боровицький О. А. Конституційно-правові засади діяльності Вищої ради правосуддя: дис. ... д-ра філософії: 08 – Право. Вінниця, 2020. 247 с.

References

1. *Pro Vyshchu radu pravosuddia [On High Council of Justice]* : Zakon Ukrainy vid 21.12.2016 No. 1798-VIII (2016). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-19#Text> [in Ukrainian].
2. *Pro sudoustrii i status suddiv [On the Judiciary and the Status of Judges]* : Zakon Ukrainy vid 02.06.2016 No. 1402-VIII (2016). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text> [in Ukrainian].
3. Mandychev, D. V. (2017). Mistse Vyshchoi kvalifikatsiinoi komisii suddiv ta Vyshchoi rady pravosuddia v orhanizatsii roboty hospodarskykh sudiv [The place of the High Qualifications Commission of Judges and the High Council of Justice in the organization of economic courts' activities]. *Pravo i Bezpeka*, 2, 43-47 [in Ukrainian].
4. *Vyshcha rada yustytsii povynna staty konsoliduiuchym orhanom u systemi sudovoi vlady ta yii predstavnykom u vidnosynakh z inshymy hilkamy vladya [High Council of Justice should become a consolidating agency within the system of judicial power and its representative in relations with other branches of power]*. 06.07.2015. Ofitsiynyi sait Terytorialnoho upravlinnia Derzhavnoi sudovoi administratsii v Poltavskii oblasti. Retrieved from <https://lva.court.gov.ua/tu17/pres-centr/news/184902/> [in Ukrainian].
5. *Pro Komisiuu z pytan pravovoi reformy [On the Committee on Legal Reform Issues]* : Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 21.07.2019 No. 421/2019. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/421/2019#Text> [in Ukrainian].
6. *Konstytutsiia Ukrainy [The Constitution of Ukraine]* : Zakon Ukrainy vid 28.06.1996 No. 254к/96-ВР (1996). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> [in Ukrainian].
7. Plaksa, V. (2021). Vzaiemodiia subiektiv zakonodavchoi initsiatyvy z orhanamy sudovoi vlady: normatyvno-pravove rehuliuвання [Interaction between the subjects of legislative initiative and judicial authorities: normative and legal regulation]. *Problemy ta perspektyvy rozvytku suchasnoi nauky a krainakh Yevropy ta Azii: materialy XXXIV mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 16-18. Pereiaslav [in Ukrainian].
8. *Pro Rehlament Verkhovnoi Rady Ukrainy [On the Rules of Procedure of the Verkhovna Rada of Ukraine]* : Zakon Ukrainy vid 10.02.2010 No. 1861-VI (2010). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1861-17#Text> [in Ukrainian].
9. *Informatsiino-analitychnyi zvit pro diialnist Vyshchoi rady pravosuddia u 2019 rotsi [Information and analytical report on the activities of High Council of Justice in 2019]*. 02.01.2020. Vyshcha rada pravosuddia:

- sait. Retrieved from <https://hcj.gov.ua/statistics/informaciyno-analitychnyy-zvit-pro-diyalnist-vyshchoyi-rady-pravosuddya-u-2019-roci> [in Ukrainian].
10. *Holova VRP prezentuvav analitychnyi zvit pro diialnist Rady u 2020 rotsi* [Head of the High Council of Justice has presented the analytical report about the activities of the Council in 2020]. 25.02.2021. *Ukrainske pravo*: sait. Retrieved from <https://ukrainepravo.com/news/ukraine/golova-vrp-prezentuvav-analitychnyy-zvit-pro-diyalnist-rady-u-2020-rotsi/> [in Ukrainian].
 11. *VRP opryliudnyla Informatsiino-analitychnyi zvit pro diialnist u 2021 rotsi* [The High Council of Justice has published the Information and analytical report on the activities in 2021]. *Sudovo-psykholohichna ekspertyza. Zastosuvannia polihrafa i spetsialnykh znan v yurydychnii praktytsi. 7 liutoho 2022 roku*. Retrieved from <https://expertize-journal.org.ua/zovnishni-novyny/6526-vrp-oprilyudnyla-informacijno-analitchnij-zvit-pro-diyalnist-u-2021-roci> [in Ukrainian].
 12. *Rishennia Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy u spravi za konstytutsiinym podanniam Verkhovnoho Sudu shchodo vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) okremykh polozhen zakoniv Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv»* [The decision of the Constitutional Court of Ukraine in case on the constitutional appeal of the Supreme Court in regard to the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with some provisions of laws of Ukraine «On Judiciary and the Status of Judges»] від 02.06.2016 No. 1402-VIII, «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» ta deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo diialnosti orhaniv suddivskoho vriaduvannia» від 16.10.2019 No. 193-IX, «Pro Vysychu radu pravosuddia» від 21.12.2016 No. 1798-VIII від 11.03.2020 No. 4-p/2020. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-20#Text> [in Ukrainian].
 13. *Konsultatyvnyi vysnovok Vyshchoi Rady Pravosuddia shchodo zakonoproektu No. 1008* [Advisory opinion of the High Council of Justice in regard to draft law No. 1008]: *Rishennia Vyshchoi rady pravosuddia* від 05.09.2019 No. 2356/0/15-19. *Verkhovnyi sud* : sait. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pokazniki-diyalnosti/1008/802861/> [in Ukrainian].
 14. *Vidkryte zvernennia Rady suddiv Ukrainy shchodo proektu Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo diialnosti orhaniv suddivskoho vriaduvannia»* [Open appeal of the Council of Judges of Ukraine in regard to the draft Law of Ukraine «On Amending Some Laws of Ukraine Concerning the Activities of Judicial Authorities»] No. 1008 від 29.08.2019. Retrieved from <http://rsu.gov.ua/uploads/news/rsu1008-571f9278a3.pdf> [in Ukrainian].
 15. *Zvernennia Plenumu Verkhovnoho Sudu do Prezidenta Ukrainy stosovno pryiniatoho Verkhovnoiu Radoiu Ukrainy Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» ta deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo diialnosti orhaniv suddivskoho vriaduvannia»* [Address of the Plenum of the Supreme Court to the President of Ukraine regarding the Law of Ukraine adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine «On Amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» and some laws of Ukraine regarding the activities of judicial authorities»] (2019). Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/Zvernennya_1.pdf [in Ukrainian].
 16. *Konstytutsiine podannia Verkhovnoho Sudu shchodo perevirky vidpovidnosti Konstytutsii Ukrainy (konstytutsiinosti) chastyny pershoi statti 37, chastyny pershoi statti 94, punktu 3 chastyny 3 statti 135 Zakonu Ukrainy від 2 chervnia 2016 r. No. 1402-VIII «Pro sudoustrii i status suddiv» u redaktsii Zakonu Ukrainy від 16 zhovtnia 2019 r. No. 193-IX «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» ta deiakykh Zakoniv Ukrainy shchodo diialnosti orhaniv suddivskoho vriaduvannia», punktiv 4, 5, 6, 7, 9, 10 rozdilii II «Prykintsevi ta perekhidni polozhennia» Zakonu Ukrainy від 16 zhovtnia 2019 r. No. 193-IX «Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro sudoustrii i status suddiv» ta deiakykh Zakoniv Ukrainy shchodo diialnosti orhaniv suddivskoho vriaduvannia», chastyny druhoi, tretoi ta chetvertoi statti 24, statti 281, chastyny vosmoi statti 31, chastyny pershoi statti 42, chastyny tretoi statti 47, chastyny chetvertoi statti 48 Zakonu Ukrainy «Pro Vysychu radu pravosuddia». [Constitutional appeal of the Supreme Court regarding the verification of the compliance of the Constitution of Ukraine (constitutionality) with Part 1 of the Art. 37, Part 1 of the Art. 94, paragraph 3 of Part 3 of the Art. 135 of the Law of Ukraine dated from June 2, 2016 No. 1402-VIII “On the Judiciary and the Status of Judges” in the version of the Law of Ukraine dated from October 16, 2019 No. 193-IX «On Amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» and some Laws of Ukraine on the Activities of Judicial Authorities», paragraphes 4, 5, 6, 7, 9, 10 of the Section II «Final and Transitional Provisions» of the Law of Ukraine dated from October 16, 2019. No. 193-IX «On Amendments to the Law of Ukraine «On the Judiciary and the Status of Judges» and some Laws of Ukraine on the Activities of Judicial Authorities», Parts 2, 3 and 4 of the Art. 24, the Art. 28¹, Part 8 of the*

Art. 31, Part 1 of the Art. 42, Part 3 of the Art. 47, Part 4 of the Art. 48 of the Law of Ukraine «On the High Council of Justice»]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/02.pdf [in Ukrainian].

17. *Rehlament Vyshchoi rady pravosuddia [Regulations of the High Council of Justice]: zatv. rishenniam Vyshchoi rady pravosuddia vid 24.01.2017 No. 52/0/15-17 (2017)*. Ofitsiyni sait Vyshchoi rady pravosuddia. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/vr52_910-17#Text [in Ukrainian].
18. *Biudzhetni kodeks Ukrainy [Budget Code of Ukraine] vid 08.08.2010 No. 2456-VI (2010)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> [in Ukrainian].
19. *Pro vnesennia zminy do punktu 41 rozdlu VI «Prykintsevi ta perekhidni polozhennia» Biudzhethnoho kodeksu Ukrainy» [On amending the paragraph 4¹ of the Section VI of «Final and Transitional Provisions» of the Budgetary Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 15.03.2022 No. 2127-IX (2022)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2127-20#Text> [in Ukrainian].
20. Opalenko, D. A. (2016). *Kontrolna vlada v Ukraini: vid Vyshchoi rady yustytzii do Vyshchoi rady pravosuddia [The control power in Ukraine: from the High Council of Justice to the Supreme Council of Justice]*. Extended abstract of candidate's thesis. Odesa: National University «Odessa Academy of Law» [in Ukrainian].
21. *Pro Vyshchy antykoruptsiyni sud [On the High Anti-Corruption Court]: Zakon Ukrainy vid 07.07.2018 № 2447-VIII (2018)*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2447-19#Text> [in Ukrainian].
22. Borovytskyi, O. A. (2020). *Konstytutsiino-pravovi zasady diialnosti Vyshchoi rady pravosuddia [Constitutional and legal framework for the activities of the High Council of Justice]*. Doctor's thesis. Vinnytsia: Vasyl' Stus Donetsk National University [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 22.05.2022.

Tetiana Drakokhrust,
Professor at the Department of
International Law and Migration Policy, West
Ukrainian National University
ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-4761-7943>

Luo Zhengrong,
Postgraduate student specialty «Law»,
West Ukrainian National University

SECURITY SYSTEM FOR STATELESS PERSONS

Although there are many international treaties on the reduction or elimination of statelessness, national citizenship laws can also help. However, the fact is that the number of stateless people is still rising every year, and there is no effective legal regulation on them, and the living state is chaotic, and the lack of rights has not improved. This paper intends to clarify the urgency and importance of stateless people through the status quo and suggestions of the security system of stateless people, so as to lay the foundation for how to regulate stateless people, and how to solve the lack of rights and difficult life of stateless people, and provide a meager opinion for the solution of international human rights.

The full text is mainly divided into individual and individual parts. The first part is the basic requirements of the legal regulation of stateless people; the second part is the improvement of stateless people. Finally, I conclude my conclusions and wishes for the problem of stateless people.

Keywords: stateless, protection of rights, regulatory advice, security system, international treaties.

Лую Жєнгронг

Система безпеки осіб без громадянства

Незважаючи на те, що існує багато міжнародних договорів щодо скорочення або усунення безгромадянства, національне законодавство про громадянство також може допомогти. Проте кількість осіб без громадянства щороку зростає, а дієвого законодавчого регулювання щодо них немає. Стан життя хаотичний, водночас безправність зростає. Мета статті – прояснити терміновість і важливість осіб без громадянства через статус-кво та надати пропозиції щодо системи безпеки людей без громадянства, щоб закласти основу для регулювання статусу осіб без громадянства, запропонувати вирішення проблем відсутності прав і важко-кого життя осіб без громадянства та надати роз'яснення щодо міжнародних прав людини.

Насамперед важливо визначити кандидатів для механізму перевірки осіб без громадянства. Щодо регулювання проблеми осіб без громадянства, то рівень управління керівників значною мірою визначає, чи можна це питання вирішити точно та вчасно, а також чи зможуть національні правила та політика керувати всією країною та досягати практичних результатів. Тому для більш точної ідентифікації та управління особами без громадянства та забезпечення внутрішнього порядку, крім найважливіших договорів і національного законодавства, також важливо встановити механізм перевірки осіб без громадянства та посилити навчання керівного персоналу. Зокрема, керівники мають вивчити питання безгромадянства, у т. ч. не лише внутрішню політику та нормативні акти, а й міжнародні договори, щоб мати чітке уявлення та потужні знання щодо національного та міжнародного законодавства. По-друге, їм необхідно вдосконалювати свої професійні навички, у т. ч. використання мови, а також правильне розуміння та прийняття правил і політики. Тільки таким чином ми можемо гарантувати, що правоохоронний процес може діяти більш справедливо та розумно, і що він не зможе вплинути на законні права осіб без громадянства через неправильне розуміння чи неправильне тлумачення.

Повний текст переважно поділяється на окремі частини. Перша частина – це основні вимоги правового регулювання осіб без громадянства; друга – покращення стану осіб без громадянства. Насамкінець обґрунтовано висновки та побажання щодо покращення проблем осіб без громадянства.

Ключові слова: особи без громадянства, захист прав, регуляторні консультації, система безпеки, міжнародні договори.

Introduction

The problem of stateless people has become a more serious global problem, and in the process of social development, it will become more and more prominent, and the protection measures and regulatory channels of various countries have relatively great shortcomings. Before making suggestions to improve the legal regulations made by all countries against stateless people, we should first establish a basic requirement of the regulation, or say that all countries should abide by some basic principles. Efforts are made to protect stateless people under these basic requirements [1].

On the one hand, the entire international community should respect the human rights of stateless persons. In the process of protecting stateless people, they have been influenced by various factors, politics, religion, ideology, thought, regime structure and so on. Only by adhering to the principle of human rights and humanitarianism is the basis of overcoming these factors, only under the principle of fairness and neutrality, and avoid these stateless people who are trapped from self-protection. The question of stateless people is ultimately the question of how to protect human rights.

On the other hand, stateless people, as a group that can legally stay in their host country, should naturally abide by the laws and regulations of their host country. This not only reflects the principle of sovereignty and independence shown by the host country, but also provides the basis for the management of its social order.

1. Basic requirements of the legal regulation of stateless people

Human rights are born in every life and cannot be arbitrarily deprived for any reason. Whether international treaties, such as the Universal Declaration of Human Rights, the International Convention on Civil and Political Rights, or regional conventions, such as the European Convention on Human Rights, all reflect the profound impact that human rights cannot be arbitrarily deprived.

Human rights should be a historical human category, contributing to the citizens and justice of the whole society [2]. Therefore, both internationally and both internally, politicians should be deeply aware of the great meaning of human rights, respect the human rights of stateless people, and protect their due rights. Originally, nationality management should be the internal affairs of a country and should not be interfered with. Now that sovereign states can sacrifice or surrender, some of their interests to protect human rights, protected stateless people should return by abiding by the law. This is not a transactional event, but it should be a civilized comity, reflecting a concept of international peace [3].

In fact, the various international treaties undoubtedly confirm the independent legal status of stateless people. That is to say, the legal status of stateless people is recognized internationally, and there are more detailed safeguard measures for the various rights and obligations represented by such legal status. However, international treaties are not enforced domestic laws, and the limited number of accession to the various treaties is limited; and there are no direct special legal provisions governing the code of conduct of stateless persons let alone specific administrative strategies to safeguard their rights. On the one hand, internationally speaking, international organizations such as the United Nations are obligated and should try to push countries forward to existing treaties designed to prevent and reduce statelessness.

The obligation to abide observe the treaty, facing up to and respecting the legal status of stateless persons; on the other hand, at home, the seriousness of the stateless problem should be fully recognized, not just the demographic threat of a numerical surge, More should be considered that they may trigger without protecting their rights, such as drug trafficking, human trafficking and other criminal acts that affect social order [4]. Therefore, in recognition of these adverse consequences, what governments should do more is to face up to the legal status of stateless persons within their borders.

2. Suggestions on Improving the Legal Regulation of Stateless People

2.1. We will further improve relevant laws and regulations

In the international community, in order to fully protect the legitimate rights and interests of stateless persons and to reduce the existence of stateless persons, the United Nations formulated the Convention on the status of stateless persons and the Convention on 20 September 1954 and 30 August 1961, respectively. The two Conventions for the protection of stateless people play a pivotal role, however, with the expansion of war and natural disasters in recent years, the number of refugees is increasing, and evolved into the number of stateless people is amazing, so in order to further promote the protection of stateless personnel, prevent and reduce the occurrence of stateless phenomenon, reasonable legal regulation, intensify legislation, urgent [5]. International treaties provide for them. The existing two international treaties have a limited number of accession countries, thus further promoting the accession of other unjoined countries. More importantly, in response to the development of The Times and the great changes in the world landscape, the United Nations Human Rights Council should

develop more specific international treaties based on the status and consequences of the development of stateless people, including the reduction of the number of stateless persons and to guarantee the rights of stateless people [6].

The signing of new multilateral international treaties is also an effective way to further reduce the existence of stateless people, which will maximize the opportunity of originally stateless people to obtain the corresponding nationality. For example, a person born on a ship may be deemed to have the nationality of the flag country; Similarly, a person born on plane may be considered to have the nationality of the aircraft registration country. If such a similar provision is established by international treaties, it can effectively reduce the occurrence of statelessness in the international community, especially in the contracting states [7].

2.2. Establish a screening mechanism for stateless persons

In order to protect the stateless people without compromising the sovereignty (abuse of protection) of the host country, one premise is that we must have a good mechanism to identify whether they are stateless or not [8].

First of all, it is a very important issue to determine the candidates for the screening mechanism of stateless persons. On the issue of regulating stateless people, the management level of managers greatly determines whether this matter can be handled accurately and timely, and also affects whether the national regulations and policies can run the whole country down-to-earth and achieve practical results [9]. Therefore, in order to more accurately identify and manage stateless people and ensure domestic order, in addition to the most important treaties and domestic legislation, it is also important to establish the screening mechanism of stateless people and strengthen the training and guidance of management personnel. Specifically, these managers are required to learn statelessness, including not only domestic policies and regulations, but also international treaties, so as to be justified in the regulations [10]. Second, they need to improve their professional skills, including the use of language, and the correct understanding and adoption of regulations and policies. Only in this way can we ensure that the law enforcement process can act more fairly and reasonably, and that it will not be able to affect the legal rights of stateless people because of misunderstanding or misinterpretation [11].

Second, determine the reasonable procedures for screening. Procedural justice can guarantee substantive justice. Identifying a reasonable, concise screening procedure is very necessary to accelerate the screening process, reduce costs and provide convenience for stateless persons. In fact, the administrative and judicial structure of different countries differ greatly, so it is impossible to produce a unified screening process. Some countries use specially established procedures for screening, others consider them in the general foreigner inspection procedures, and others may adopt informal procedures, namely, the screening of special or temporary arrangements. Each country can adopt the most suitable procedure on its own according to the specific situation of its own country [12]. However, no matter what procedure is used for screening, there should be a consensus, or a minimum requirement.

Finally, there is a very important question, which is the basis for screening, that is, what to judge whether it is stateless. Then there may be at least three bases, international treaties, domestic law, international treaties and domestic law. First, in countries that have acceded to stateless persons, they can be judged by the content of the treaty; second, in stateless non-treaty countries, they can be judged by their domestic law, and some countries will combine international treaties with their domestic law. Depending on the difference, the results are naturally different. However, countries should have a basic standard, that is, based on the principle of human rights and arbitrary expulsion, try to adopt a fair and reasonable basis to achieve the purpose of discrimination [13].

3. Establish an independent supervisor machine

Judging from the nature, there is an overlap between the management of stateless people and the usual entry and exit (immigration) management business, both of which involve the supervision of the entry, residence and life of foreigners. However, the two are very different. For the general entrants, the country is often concerned more about the national interests and the value pursuit, even if the management of stateless people is more about humanitarian consideration, with the protection of their basic human rights from the system. Therefore, the administrative authority of stateless people should be independent, different from the general entry [14]. At the same time, the problem of law enforcement subjects regulated by stateless people has fallen into a chaotic situation such as the large number of management subjects and cross-management. This is not conducive to the orderly management of governments, nor conducive to the life of stateless people [15]. Therefore, governments should tend to establish «one-train» measures to uniformly manage and regulate stateless people (and other foreigners) people. This measure is somewhat similar to China's «one-window external», «joint management, centralized management» measures in the administrative law.

4. To determine the application of the law

In the case of stateless, it is usually difficult to conduct civil activities in a country, because there is no law to regulate their civil activities, and can only turn to restrict their participation in civil activities. This is a relatively helpless practice of various governments, but it has also caused a great violation of the rights of stateless people. In order to solve the negative conflict of nationality caused by domestic law is not available, usually turn to consider the parties residence, residence, actual residence, court factors is feasible, should also be the parties have nationality and their parents' nationality, residence, residence and other factors into consideration [16]. In terms of specific methods, firstly, check whether the party has the nationality in the past, then applying the law of the past nationality. Secondly, then, the law of the residence of the country where the party has no residence, the nationality of the residence shall be taken. In addition, the more flexible application of the principle of parental nationality or domicile can take a more flexible form. The judge can be allowed to judge the necessity of the application of the principle and then decide whether and how to apply it [17]. When the above factors of the parties and their parents are in blank, the parties can be required to be naturalized as the local nationals of the court state, so that the local law of the court can be applied.

5. Reconstruction of the «Nansen Passport»

As mentioned earlier, despite the series of international conventions to protect the rights of stateless people, the above conventions clearly pale. Therefore, the existing mechanisms that protect stateless people by relying solely on the compliance of States with their obligations clearly cannot provide effective protection for stateless people. In this regard, we should establish a more powerful and effective international mechanism to remedy the rights of stateless people. Can learn from Dr Fernansen to solve the problem of refugees and stateless people and the creation of the «nansen passport» system, establish a similar «UN green card» system, make it illegally deprived of nationality or should obtain nationality without nationality stateless people hold the United Nations granted «id card», and make it in any third country. This does not have to yield to the harsh conditions of the countries, but also to achieve the purpose of protection. There should also be a special international body like the United Nations refugee summer to deal with the problem of stateless persons (also connected with domestic authorities); at the same time, countries should strengthen cooperation to improve the international sanctions mechanism against the basic human rights of stateless persons, and provide direct protection for stateless persons [18].

Conclusions

Although the world situation is not as turbulent as in war times, it is still fighting in some areas such as the Middle East, coupled with the deteriorating world climate, frequent natural disasters and the emergence of refugees, and the number of stateless people will only increase. The seriousness of the problem is also evident through the Stateless Global Action Plan introduced by UNHCR to reduce statelessness.

No matter from the perspective of human rights or social order, all countries and the international community should do their best to strengthen mutual cooperation, fulfill their obligations, conduct reasonable legal regulations on stateless people, and ensure that the basic rights of stateless people can be realized. Although dealing with the stateless phenomenon faces legal, practical and policy challenges, with the active cooperation and cooperation of various sovereign countries and the help and reasonable guidance of international and regional institutions.

References

1. Liu Jiang, Xizi (2015). Negative nationality conflicts and solutions of natural persons under the perspective of private international law [J]. *Legal Expo*, 4, 83–84 [in English].
2. Yanfang, Long (2015). On the Methods of Solving the Negative Conflicts of Natural Persons [J]. *Legal Expo*, 5, 256–256 [in English].
3. Zhang, Lei (2014). On the diplomatic protection of stateless Persons and Refugees – takes the United Nations Draft Foreign Protection Provisions as a clue [J]. *Journal of Shandong University of Science and Technology*, 16 (4), 38–44 [in English].
4. Liu, Jia (2014). The methods and claims of resolving the nationality conflict of natural persons [J]. *Legal Expo*, 2, 96–97 [in English].
5. Cao, Imeng (2013). Study on Stateless Population of China-Myanmar Border [J]. *Bagui Overseas Chinese Magazine*, 3, 27–33 [in English].
6. Gao, Yuanyuan (2013). Protection of stateless states. *China Forum today*, 1, 423–424 [in English].
7. Sun, Lihua (2012). Discussion on nationality conflict and the Improvement of nationality legislation [J]. *Legal Affairs Expo*, 006181-182 [in English].

8. Feng, Xiangwu (2010). On granting foreigners and stateless persons the same legal aid object qualification [J]. *Human Rights*, 1 (1), 41–45 [in English].
9. Sun Xi, Li Feng (2007). On Nationality Conflict and Its Solution [J]. *Anhui Literature, Legal system and society*, 7, 38–39 [in English].
10. Jiang, Huin (1997). Solution to stateless problems in private international law [J]. *extraterritorial law*, 2, 35–37 [in English].
11. Zhang, Qingyuan (2010). *A Study on Nationality Issues in Private International Law* [M]. Beijing: Law Publishing House [in English].
12. Liu, Guofu (2010). *alien act* [M]. Beijing: China Economic Press [in English].
13. Gong, Xiaobing & Zheng, Ziwen (2001). *China* [M]. Beijing: Founder, China, 83–84 [in English].
14. [De] Kant, by Shen Shuping translation (2002). *The Metaphysical Principles of Law The Science of Rights* [M]. Beijing: The Commercial Press [in English].
15. [Mei] Anthony, Smith & Gong, Weibin, Liang, Jing Yu translated (2002). *Nations and Nationalism in the age of globalization* [M]. Beijing: Central Compilation Publishing Press [in English].
16. [De] Habermas, translated by Cao Weidong (2001). *Inclusive of others* [M]. Jinan: Shandong People's Publishing House [in English].
17. Athena S.Leoussi & Steven Grosby (2004). *Nationality and Nationalism (I)*, I. B.Tauris& Co. Ltd [in English].

Стаття надійшла до редакції 17.05.2022.

Oksana Vivchar,

Doctor of Economic Sciences, Professor of the
Department of Security And Law Enforcement,
West Ukrainian National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9246-2226>

Nataliia Chudyk,

Candidate of Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of
constitutional, administrative and financial law,
West Ukrainian National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0649-2715>

ORGANIZATIONAL AND LEGAL CONTEXTS OF DIGITAL- SECURITY TOOLS OF ECONOMIC AGENTS

The article examines the organizational and legal apparatus «digitalization» and the algorithm of the digitalization process of economic agents in the context of security conditions. A practical toolkit of methods and algorithms (SADT, IDEF, UML, BPMN) that provide automation of work flow management using web technologies is substantiated. As a result of scientific research, the main vectors of ensuring the safety of economic agents in modern conditions of digitalization of economic processes have been identified. On the basis of which, the organizational and legal foundations of the implementation of digital processes on the state and development possibilities of strengthening the security of economic agents are characterized. The peculiarities of providing the appropriate security components in the conditions of active processes of digitalization of economic and legal relations have been studied.

Keywords: digitalization, security of economic agents, ensuring the security of economic agents, synergistic effect, digitalization of economic processes.

Вівчар О., Чудик О.

Організаційно-правові контексти діджитал-інструментів безпеки економічних агентів

Досліджено організаційно-правовий апарат «діджиталізація» та алгоритм процесу діджиталізації економічних агентів у контексті безпекознавчих умов. Обґрунтовано практичний інструментарій методик і алгоритмів (SADT, IDEF, UML, BPMN), які забезпечують автоматизацію управління потоками робіт із використання web-технологій. У результаті наукових досліджень ідентифіковано основні вектори гарантування безпеки економічних агентів у сучасних умовах цифровізації економічних процесів. На основі цього охарактеризовано організаційно-правові засади реалізації цифрових процесів на стан та можливості розвитку зміцнення безпеки економічних агентів. Досліджено особливості забезпечення відповідних безпекових компонент в умовах активних процесів цифровізації економіко-правових відносин.

Ключові слова: діджиталізація, безпека економічних агентів, забезпечення безпеки економічних агентів, синергетичний ефект, цифровізації економічних процесів.

Introduction. In modern conditions of turbulent economic processes, the urgency of digitalization in the security system of economic agents is steadily increasing. This topic is becoming especially relevant in the context of the COVID-19 pandemic, when the resources of business structures may change in the focus of applied aspects and focus more on projects to develop internal efficiency and provide a non-knowledge component. Based on research, it has been established that digital tools for strengthening the security of economic agencies create new risks and challenges, including threats to cybersecurity, facilitation of illegal economic activities and more.

In fact, digitalization is a key factor which provides significant benefits for development in this direction. Economic growth and digital transformation are happening due to spread of convenient digital technologies. Thus, rapid changes in the development and competitiveness of economic agents towards the use of digital transformation are inevitable. Research suggests that digitalization is a catalyst of innovative development, technological change has led to different opportunities such as flexibility, reactivity and individualization of products, but at the same

time there are new challenges and threats such as rapid technological transformation, high level of complexity, changing customer preferences and legal requirements.

Analysis of recent research and publications. Researches of current security of economic agents in the context of digitalization are covered by the following leading scholars: B. Andrushkiv, Z. Varnalii, O. Vivchar, A. Baranovskiy, V. Boiko, V. Heiets, O. Hoichuk, B. Hubskeyi, M. Koretskyi, O. Kyrychenko, T. Kovalchuk, O. Korystin, B. Paskhaver, Yu. Pakhomov, P. Sabluk, O. Skydan, V. Shlemko, L. Yaremko, ta zarubizhnykh naukovtsiv: A. Altukhova, K. Barreta, I. Bohdanova, S. Hlaziieva, A. Horodetskoho, Yu. Oduma, H. Stoliarova, N. Fursa ta inshykh.

Objectives. The main objective of the article is to substantiate meaning of «digitalization» term as well as to study the impact of digitalization processes of economic agents and organizational and legal instruments on economic security.

Presentation of the main material of the research. Research points to the fact that digitalization from the standpoint of economic determinant is the formulation of the definition of this concept, which is a set of processes of innovative development, which is reflected in relevant technical and technological innovations focused on digitization of key economic processes and phenomena (their maximum automation and taking the human factor out of the management focus in order to reduce the need for research controllability of such processes and avoid the errors created by this factor), which in their content usually represent a set of repetitive iterations, within which human resources become mechanical, deprived of the intellectual component of the process, creating an additional reserve for productivity growth.

Digitalization creates important benefits for enterprises in terms of implementing the chosen strategy, strengthening their economic security, achieving business transparency [3, c. 71].

It is undeniable that the intensification of digitalization processes has a positive impact on the financial performance of economic agents involved in the use of certain tools and the innovative potential of the nation as a whole. However, equal in importance to the effectiveness of such processes is the issue of ensuring the security aspects of the functioning of both economic entities and state institutional and legal infrastructure in the context of exacerbation of information protection, cyberterrorism, complete uncontrollability of certain information zones of the global network (and illegal activities which are happening within their limits), etc.

Thus, the current state of affairs suggests that this poses a range of challenges related to the need for an analysis of the impact of digitalization processes on the ability of economic agents to maintain a sufficient level of economic security. It should be added that this issue is exacerbated in the context of the general topicality of the safe functionality of economic agents during unstable economic conditions of the post-COVID economy, namely: how these problematic contexts should be reflected in the security of economic agents.

It should be noted that the security system of economic agents, based on its functional purpose, is an organized set of interconnected elements (subjects, objects, functional components, conditions and criteria) of the management infrastructure of the enterprise aimed at achieving the main goal of economic security management business structures, expressed in ensuring the stable and effective development of economic agents, neutralization and elimination of key threats to internal and external sources of origin. It is impossible to ignore the fact that the processes of digitalization have not bypassed this functional area, actively influencing the tools of personnel management and generally increase the economic value of intellectual potential [8].

It is established that the key impacts of digitalization within this improvement of human resources include the following:

- firstly, the emergence of electronic personnel management systems (E-HRM);
- secondly, changes in the labor market situation in the context of intellectualization of requirements for employees and increased competitive interaction, both between employers and employees;
- thirdly, strengthening the influence of relevant social networks and recruitment platforms; transformation of traditional forms of employment towards a combination of offline employment and remote work;
- fourthly, the intensification of intellectual labor, the growth of appropriate forms of workload;
- fifthly, expanding opportunities to use the intellectual potential of the organization;
- sixthly, the actualization of the protection of intellectual property rights [4, p.740].

It is substantiated that the practical toolkit includes methods and algorithms (SADT, IDEF, UML, BPMN), which provide automation of workflow management using web-technologies. It also includes a workflow graphic based on the BPMN specification to visualize models and an automated management software package based on the latest technologies, such as the integration of distributed information systems through web services that enable automation of complex information processes. The use of workflow management systems has helped to

develop the set of software needed to automate complex distributed business processes using human resources and software systems, as well as to ensure interoperability with information-analytical systems and data warehouses.

Researchers note that the introduction of economic agents, which comprehensively carry out all types of accounting, allows for effective administration of operational and strategic management through reliable, objective, complete and timely information. In turn, this opens up the following possibilities: storing accounting information for all processes in one database; creation of any type of reporting in accordance with the needs of management of socio-economic and environmental components of economic activity; optimization of all processes, accounting systems, and increasing the level of control; increasing the efficiency and reducing the cost of administrative and managerial staff; rational use of funds, optimization of operating costs, which in turn ensures the use of financial indicators. The paper provides a sufficient number of facts that confirm: the use of IT, which comprehensively uses all subsystems of accounting, opens to the company innovative and functional prospects. Based on the experience of ERP systems implemented abroad, it is argued that domestic software products are improving every year and increase both the list of their capabilities and the results of their use. This undoubtedly improves the process of managing economic agents at all levels.

It is investigated that in modern conditions the economy of Ukraine has both theoretical, applied, and international basis in order to strengthen its position among the countries of the world. However, its digitalization is still mostly innovative. Therefore, a combination of theoretical research with the current needs and capabilities of stakeholders is a must for the national economy. Thus, in the focus of the challenges of new economic processes, in the face of fierce competition, rapidly aging technologies, professions, ideas, the penetration of the Internet into all parts of the economy, digitalization has reached a new level of importance for business organizations. To maintain the competitiveness of economic agents, it is necessary to use the opportunities of digitalization in all possible areas and forms: customer experience; partnership and collaboration; work with data; introduction of innovations; HR strategy and culture; value management, etc. [7, p. 185].

According to scientific researches, it is established that the concept of digitalization should be considered as a systematic approach to the digital transformation of human resources. It is established that the factors influencing the development of digitalization should be divided into those that are formed under the influence of macro and individual factors. The macro-factors include: improvement of the legal and regulatory framework for the development of digitalization; change in public policy to support and develop certain activities. Particular importance in the formation of a successful trend of digitalization belongs to individual factors, namely: the creation of new values, properties of goods; formation of new needs and demands of consumers (focus on saving time, search and purchase of goods on clear parameters); the emergence of the latest digital technologies. It is proved that the current challenges of human resources in the context of digitalization are formed under the influence of changes in public health, education reform, stagnation of science, social policy, significant impact of migration processes. It is determined that management on the basis of digitalization is based on perfect planning of digital strategy, assessing the feasibility of practical digital initiatives, identifying promising areas of action, choosing an effective model of digitalization, forecasting the expected effect of digitalization, comparing innovative initiatives [2, p. 57].

Thus, from a practical point of view, it is proved that the main directions of development of management systems in digitalization in the context of strengthening the security of economic agents should be: promoting accelerated implementation of innovative initiatives, prognostic monitoring of market environment, priorities and customer experience. At the same time, there should be the formation of human resources, development of culture and competencies of information exchange, modernization of IT systems. These areas become a prerequisite for creating a corporate digital infrastructure and stimulating the company's innovative attractiveness. The development of digitalization in the context of ensuring the security of economic agents requires the application of the experience of foreign countries, focused on optimizing business and ensuring the quality of goods and services. The latest ideas, initiatives and programs should be integrated into the strategy of business structures and increase the innovative attractiveness of business [1, p. 85].

Based on the research, it is worth noting the special emphasis on key aspects of logistics development based on the use of information technology. It is noted that the introduction of modern digital technologies in logistics will change the business models of economic agents and strategic plans; improve interaction between all participants in the logistics process; improve productivity, thereby increasing the competitiveness of logistics companies in the market. It is also noted that the digitalization system in the sphere of logistics should be considered in the form of a community enabled through the use of digital platforms and their applications by the developers, providers and users of logistics services, and agents with experience in logistics who possess certain skills gained

through the use of digital information technologies. The necessity of creating a logistics form that combines logistics principles and modern innovative methods of doing business is substantiated. The basis for these changes should be the introduction of digitalization in the system of financial and economic activities in the context of providing a security component. Thus, based on the introduction of digital processes, the company's quality will improve by automating and optimizing work processes, which will make them more competitive in the logistics services market.

According to scientific research, it is necessary to identify the organizational and legal methodology according to which the project of digitalization of economic agents in the context of security conditions is divided into the following stages:

1) study of current business processes and their transformation. At this stage, the selection of some processes, technologies, which, according to the company's management, are considered relevant for their digitization. Next, the weak points are studied and a list of shortcomings and ways to eliminate them during the transformation of the system is formed;

2) introduction of elements of digitalization in the activities of the organization. First of all, the authors pay due attention to the training of staff who will work in this direction, then intensify business processes in the whole structure, form working groups. In the future, there is a need to launch a pilot implementation in one of the structural units or to invite an experienced specialist who will test new digital technologies and resources. Such actions will allow to open new perspective directions of development that will bring practical experience for the company;

3) strategic stage of digitalization. At this stage, strategic directions of digital transformation of both individual business processes and the organization as a whole are formed. The efficiency and productivity of working groups are evaluated. Investments for digitalization of business processes are allocated and distributed, responsible persons are appointed, deadlines and normative level of results are determined;

4) digital convergence. Within this stage, the formed working groups develop strategies and operational models of digital transformation, taking into account the new infrastructure with its roles, business processes, knowledge and models. Priority technologies and models of behavior in the digital space are selected and approved for use, taking into account the specifics of the company's activities;

5) innovation-adaptive stage. It is designed to set the goal of continuous development of the company's potential for the management of the company, which will lead to the emergence of new technologies, their testing in practice and regular modification and modeling of business processes [5, p. 170].

In our opinion, it should be noted that the main vectors of development of electronic communications of economic agents combine a wide range of communication technologies, including e-mail, fax, electronic EDI data exchange and electronic payments EFT, Internet, intranet (corporate Internet), extranet (electronic exchange of information with the outside world), etc.

That is why, among the global trends in their development should be noted the following:

- translation of business information into digital form;
- sharing usage of business information, computerization of office work on the Internet;
- removal of physical restrictions in connection with the use of electronic networks;
- construction of the entire production infrastructure on the use of computers as information devices;
- displacement of the cash method of payment for goods and services, transfer of information about electronic plastic card numbers via telephone networks or e-mail;
- opening and expanding opportunities for a new type of mediation: electronic communication begins to perform analytical functions, providing customers with information about the nature of markets and trades, changes in supply and demand, the emergence of unique or rare goods [6].

It is established that the digital transformation of security of economic agents has become not only one of the key trends, but also a market necessity in the information society. The speed of implementation of digital tools and the use of an integrated approach in the development of digital strategy of business structures is the key to the success of modern business. And only those companies that risk being the first to implement digital innovations can gain a significant competitive advantage. The actualization of the complexity of digitalization, rather than the fragmentary use of digital marketing tools, is associated with the ability to achieve systematization in the process of digital transformation and can provide a synergistic effect.

Conclusions. Summarizing the above, it should be noted that consideration of the impact of digitalization on the security parameters of economic agents should be implemented in the next areas: potential threats posed by the active development of digital technologies and the opportunities they create at the same time. At the same

time, the security of economic agents can be ensured only by balancing these aspects, which finds its practical implementation in building an effective dynamic information security system (from virtual security to image aspects in the field of PR) together with the formation of digital innovation market monitoring system. on the subject of potential efficiency and opportunities for their implementation in the economic practice of business structures.

It is established that the growth of the digital economy contributes to the emergence of many new economic opportunities. Digital data can be used for development as well as to solve social problems. Thus, they can help improve economic and social performance, innovate and increase productivity. Digital platforms simplify operations, networking and information exchange. From the point of view of economic agents, the transformation of all spheres and markets under the influence of digitalization can help improve the quality of goods and services while reducing costs. In addition, digitalization is transforming the value chain in a variety of ways, opening up new opportunities for added value and broader structural change through the mechanism of economic security. Thus, future research in this area has high scientific value. Given the rapid pace of development of IT technologies, models and methods of digitalization projects in the context of ensuring the security of economic agents require further development.

Список використаних джерел

1. Андрушків Б. М. Економічна та майнова безпека підприємства та підприємництва. Антирейдерство : монографія. Тернопіль : Тернограф. 2012. 456 с.
2. Андрушків Б. М., Вівчар О. І., Гевко В. Л. Проблеми теорії і практики менеджменту : навч.-методич. посіб. Тернопіль : Терно-Граф. 2009. 312 с.
3. Вівчар О. І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти : монографія. Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2018. 515 с.
4. Гуренко А. В., Гашутіна О. Е. Напрями розвитку систем управління в умовах діджиталізації бізнесу в Україні. Економіка і суспільство. 2018. №. 19. С. 739–745.
5. Паршина О. А., Паршин Ю. І., Савченко Ю. В. Економічна безпека в умовах діджиталізації: сучасний стан та перспективи розвитку інформаційного суспільства. Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 2. С. 167–174.
6. Ткачук В. О., Обіход С. В., Зіміна Н. П. Цифровізація бізнес-процесів підприємства в умовах переходу в діджитал-середовище. Інфраструктура ринку. Економіка та управління підприємствами. Випуск 47. 2020. URL: http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/47_2020_ukr/24.pdf (дата звернення: 10.05.2022)
7. Трушлякова, А. Б. Розвиток діджиталізації в Україні: фактори впливу, переваги та виклики сьогодення. Економічні горизонти. 2018. № 4(7). С. 186–191. DOI: 10.31499/2616-5236.4(7).2018.212762
8. Kubinyi N., Marhitich V., Kosovilka T. (2020). Modern Content of Strategic Regional Development Potentialю *Economics and Business*, 1. URL: <http://eb.tsu.ge/?cat=nomer&leng=eng&adgi=945&title=Modern%20Content%20of%20Strategic%20Regional%20Development%20Potential> (дата звернення: 11.05.2022)

References

1. Andrushkiv, B. M. (2012). *Ekonomichna ta mainova bezpeka pidpriemstva ta pidpriemnytstva. Antyreiderstvo* [Economic and property security of enterprise and entrepreneurship. Anti-crap]. Ternopil: Ternohraf [in Ukrainian].
2. Andrushkiv, B. M, Vivchar, O. I. & Gevko, V. L. (2009). *Problemy teorii i praktyky menedzhmentu: navch.-metodych. posibn* [Problems of theory and practice of management textbook]. Ternopil: Terno-Graf LLC [in Ukrainian].
3. Vivchar, O. I. (2018). *Upravlinnia ekonomichnoiu bezpekoiu pidpriemstv: sotsiohumanitarni konteksty* [Management of economic security of enterprises: socio-humanitarian contexts]. Ternopil: FOP Palianytsia V. A. [in Ukrainian].
4. Hurenko, A. V. & Hashutina, O. E. (2018). Napriamy rozvytku system upravlinnia v umovakh didzhytalizatsii biznesu v Ukraini [The directions of the management systems development in the conditions of the digitalization of business in Ukraine]. *Ekonomika i suspilstvo – Economy and society*, 19, 739-745 [in Ukrainian].
5. Parshyna, O. A. Parshyn, Yu. I. & Savchenko, Yu. V. (2019). Ekonomichna bezpeka v umovakh didzhytalizatsii: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku informatsiinoho suspilstva [Economic security in digital conditions: current state and prospects of the information society development]. *Naukovyy visnyk Dnipropetrovs'koho*

- derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav – Scientific Bulletin of Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs*, 2, 167-174 [in Ukrainian].
6. Tkachuk, V. O., Bypass, S. V. & Zimina, N. P. (2020). Tsyfrovizatsiia biznes-protsesiv pidpriemstva v umovakh perekhodu v didzhytal-seredovyshche [Digitization of business processes of the enterprise in the conditions of transition to the digital environment]. *Infrastruktura rynku. Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy – Market infrastructure. Economics and business management*, 47. Retrieved from http://www.market-infr.od.ua/journals/2020/47_2020_ukr/24.pdf [in Ukrainian].
 7. Trushlyakova, A. B. (2018). Rozvytok didzhytalizatsii v Ukraini: faktory vplyvu, perevahy ta vyklyky sohodennia [Development of digitalization in Ukraine: factors of influence, advantages and challenges of the present]. *Economic horizons – Economic horizons*, 4 (7), 186-191. DOI: 10.31499 / 2616-5236.4 (7) .2018.212762 [in Ukrainian].
 8. Kubiniy, N., Marhitich, V. & Kosovilka, T. (2020). *Modern Content of Strategic Regional Development Potential. Economics and Business*. Tbilisi, Georgia, 1. Retrieved from <http://eb.tsu.ge/?cat=nomer&leng=eng&adgi=945&title=Modern%20Content%20of%20Strategic%20Regional%20Development%20Potential> [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.05.2022.

3. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС. СІМЕЙНЕ ПРАВО. ТРУДОВЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО. ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

DOI:10.35774/app2022.02.097

УДК 347.23:347.25

Володимир Ватрас,
доктор юридичних наук, професор,
Заслужений юрист України,
професор кафедри цивільного права та
процесу Хмельницького університету
управління та права імені Леоніда Юзькова
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6822-7442>

ДОКТРИНАЛЬНІ ОСНОВИ КЛАСИФІКАЦІЇ РЕЧОВИХ ПРАВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ

Здійснено наукове дослідження доктринальних та нормативних джерел, якими визначено підходи до класифікації речових прав у цивільному праві та виділення власних пропозицій щодо удосконалення доктринальних підходів до такої класифікації. Визначено, що відомі в цивільно-правовій доктрині класифікації речових прав не повною мірою дають змогу розкрити сутність такого правового інституту і потребують удосконалення. В науці цивільного права точаться дискусії щодо віднесення до речових прав права довірчої власності, права застави, права іпотеки, права господарського відання та права оперативного управління. Зроблено висновок, що речові права слід класифікувати на основі критерію повноти правомочностей, які впливають із факту володіння річчю на: право власності; абсолютні права на чужі речі (право володіння, сервітут, емфітевзис, суперфіцій, право постійного користування земельною ділянкою); обмежені права на чужі речі (право господарського відання, право оперативного управління); забезпечуючі права на чужі речі (право іпотеки, право застави, право довірчої власності); переважні права (права переважної купівлі).

Ключові слова: речові права, право власності, речові права на чуже майно, застава, довірча власність, постійне користування.

Vatras V.

Doctrinal bases of classification of property rights in civil law

In the scientific article the research of doctrinal and normative sources is carried out, which determines the

approaches to the classification of property rights in civil law and the selection of own proposals for improving doctrinal approaches to such classification. In particular, it is determined that the existing classifications of property rights in the civil law doctrine, unfortunately, do not fully reveal the essence of this legal institution and need to be improved. In the scientific literature, the classification of property rights depending on the object of property rights, in connection with the object of property rights that belongs to a particular person; depending on the grounds for property rights; depending on the content of property law; depending on the term of property law; depending on the possibility of the subject of property rights to transfer it to other persons without the permission of the owner; depending on the subjective composition of property relations; depending on payment; depending on the method of occurrence; depending on the grounds for acquiring property rights. In the science of civil law there are discussions on the attribution of property rights of trust property, the right of pledge, the right of mortgage, the right of economic management and the right of operational management. Some of these property rights are classified as mandatory rights by the civil legislation of Ukraine, although the legislation of foreign countries mainly considers them as property rights. Civil law refers to a number of exclusively obligatory rights to property rights: the right of permanent use and the right to lease land; the right to use (rent, lease) a building or other capital structures, their separate parts. The scientific article concludes that property rights should be classified based on the criterion of completeness of powers arising from the fact of possession of a thing on: property rights; absolute rights to other people's things (right of possession, easement, emphyteusis, superficies, the right of permanent use of land); limited rights to other people's things (the right of economic management, the right of operational management); ensuring the rights to other people's things (mortgage, mortgage, trust); preemptive rights (preemptive purchase rights).

Keywords: *property rights, property rights, property rights to someone else's property, pledge, trust property, permanent use.*

Постановка проблеми. Речові права як одні з найдавніших інститутів цивільного права становлять невід'ємний елемент правової системи більшості держав світу, зокрема цивільного права України. Як зазначає Г. Г. Харченко, поділ цивільних прав на види сьогодні є одним із непростих завдань науки цивільного права [10, с. 73]. Дійсно, визначення правильних критеріїв для класифікації речових прав у цивільному праві дозволяє не тільки вирішити теоретичне завдання – проведення класифікації, а й практичне – удосконалити законодавство, згідно з яким здійснюється правове регулювання речових прав, їх зміст та особливості набуття або відчуження. Останнє здійснюється через розкриття змісту кожного із речових прав, проведення їх групування залежно від спільних рис, які мають речові права певної групи, відмежувавшись від речових прав іншої групи, а також від інших майнових прав – зобов'язальних, які, на відміну від речових, виникають не із факту володіння певною річчю, а із факту виникнення, зміни або припинення цивільного зобов'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання правової природи та класифікації речових прав у цивільному праві було предметом окремих досліджень таких науковців, як М. М. Гудима, Н. С. Кузнєцова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, Н. В. Майка, Є. О. Мічурін, С. О. Погрібний, В. Я. Погребняк, З. В. Ромовська, І. Ф. Севрюкова, С. О. Сліпченко, І. В. Спасибо-Фатєєва, М. О. Стефанчук, Є. О. Харитонов, Г. Г. Харченко. Фундаментальне значення для доктрини речових прав мають дисертації В. І. Нагнибиди та О. В. Ільківа, присвячені дослідженню речових прав на чуже майно у порівняльно-правовому контексті та проблемам регулювання речових прав в цивільному законодавстві України. Водночас наявність цих наукових цивілістичних досліджень повною мірою не вирішило проблему наявності різних підходів до класифікації речових прав, передусім прав на чужі речі. На зазначені обставини буде спрямовано наукове дослідження.

Метою наукової статті є наукове дослідження доктринальних та нормативних джерел, якими визначено підходи до класифікації речових прав у цивільному праві та виділення власних пропозицій щодо удосконалення доктринальних підходів до такої класифікації.

Виклад основного матеріалу дослідження. За своїм змістом всі речові права можуть бути виведені від права власності, однак це ще не означає, що вони існують у праві лише у нерозривному зв'язку з правом власності і ним повністю зумовлені. Поєднані між собою в межах однієї групи цивільних прав, кожне з них має свою автономію [9, с. 59].

Великий внесок у визначення критеріїв класифікації речових прав вніс О. В. Ільків, який виокремив такі критерії:

1) залежно від об'єкта права власності, від зв'язку з об'єктом права власності, який належить конкретній особі – речові права поділяються на право власності (речове право на власну річ) та речові права на чуже майно (право володіння або користування чужою річчю);

- 2) залежно від підстав виникнення речових прав – на ті, що виникли на підставі договору з власником, одностороннього правочину власника речі або на підставі закону;
- 3) залежно від змісту речового права – на ті, якими охоплюється правомочність лише володіння, або сукупність кількох правомочностей – володіння, користування та розпорядження (усіх або кількох з них);
- 4) залежно від строку речового права – на постійні, строкові та речові права з прив'язкою до настання певного юридичного факту;
- 5) залежно від можливості суб'єкта речового права передати його іншим особам без дозволу власника – на особисті та відчужувані;
- 6) залежно від суб'єктного складу речових правовідносин – на ті, які належать фізичним особам – громадянам України, юридичним особам, державі, органам місцевого самоврядування, іноземцям та особам без громадянства, іноземним суб'єктам господарської діяльності;
- 7) залежно від оплатності – на ті, які виникають на підставі договорів, що передбачають оплатність за надані правомочності і речові права, реалізація правомочностей за якими здійснюється на безоплатних засадах;
- 8) залежно від способу виникнення – на первинні та похідні;
- 9) залежно від підстави набуття речових прав – на ті, що набуваються на основі дозвільного волевиявлення власника речі та на ті, що набуваються в примусовому порядку згідно з приписами законодавства [3, с. 64–66, 71–77].

Нас передусім цікавить перша класифікація, оскільки її взяв за основу законодавець. Загальна класифікація речових прав, подана у Цивільному кодексі України, передбачає віднесення до них права власності та «інших речових прав» (як вказано у назві Книги третьої Кодексу), тобто речових прав на чуже майно, таких як: право володіння; право користування (сервітут); право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (емфітевзис); право забудови земельної ділянки (суперфіцій); інші права, передбачені законодавством [11]. Як зазначає І. В. Спасибо-Фатеева, вживана в Цивільному кодексі України термінологія недвозначно свідчить про те, що всі інші речові права, крім права власності, є правами на чуже майно, про що прямо зазначається в ч. 2 ст. 395 Кодексу. Виходить, що Цивільний кодекс України орієнтує на можливість передбачати в законі інших прав на чуже майно, крім чотирьох позначених у ч. 1 цієї статті, а не інших речових прав [8, с. 60–62].

Такими правами в літературі, зокрема, визначаються права застави та іпотеки [2, с. 59; 12, с. 200]. Певною мірою це було викликано положеннями Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», яким додатково були визначено такі речові права, як право господарського відання; право оперативного управління; право постійного користування та право оренди земельної ділянки; право користування (найму, оренди) будівлею або іншими капітальними спорудами, їх окремими частинами; іпотека; довірче управління майном. З 2019 р. іпотека розглядається у Законі не як речове право, а як обтяження речового права [6]. З цього самого переліку однозначно можемо вилучити такі права: право оренди земельної ділянки; право користування (найму, оренди) будівлею або іншими капітальними спорудами, їх окремими частинами, які є правами, які виникають тільки з договору і не мають відмінностей порівняно із наймом (орендою) як видом цивільного зобов'язання, врегульованого договором найму (оренди). Щодо права постійного користування земельною ділянкою як права володіння і користування земельною ділянкою, яка перебуває у державній або комунальній власності, без встановлення строку, воно в принципі може вважатися речовим, оскільки виникає із закону, а не з договору, хоча воно є формою сервітуту. Щодо вже згаданих прав застави та іпотеки, з ними ситуація дещо складніша – незважаючи на те, що українське законодавство не визнає їх речовими правами, відносячи до зобов'язальних, в законодавстві інших держав, зокрема в Ізраїлі та Німеччині. Як зазначає В. І. Нагнибіда, такі права визнаються речовими, поряд із правами переважної купівлі на користь власника або іншої особи [5, с. 143–144].

Дещо складніша ситуація із питанням належності до речових прав права господарського відання та права оперативного управління, які не можуть повною мірою бути охоплені поняттям «право володіння» або «право користування (сервітут)» в розумінні Цивільного кодексу України. І. В. Спасибо-Фатеева зазначає, що в речових відносинах, врегульованих цивільним законодавством, відсутня залежність прав суб'єктів, яким вони належать, від власника, який не впливає на здійснення ними прав, не встановлює обов'язків користувачів свого майна – всі вони містяться в законі, а не в договорі. Тому речові права є правами абсолютними, а не відносними. Право оперативного управління та право господарського відання є абсолютними щодо усіх осіб, крім власника речі. Останній навпаки має право перевіряти те, яким чи-

ном він здійснює виконання договору користування майном, власник встановлює обсяг прав користувача (суб'єкта права господарського відання й оперативного управління) не лише в законі, а й у статуті державної організації, за якою це майно закріплюється, в підзаконних нормативно-правових актах, що видаються державними органами щодо управління державним майном. Власник здійснює своє повноваження щодо переданого ним іншій особі (державній організації) майна через управління цією особою шляхом призначення її керівника та укладення з ним контракту. Таким чином, власник залишає за собою повний контроль за своїм майном упродовж усього часу його перебування в стані закріпленості за державною організацією [8, с. 60–62].

О. В. Ільків вказує на виокремлення у правовій доктрині такого виду речових прав, як обмежені речові права, тобто: права, змістом яких є лише обмежене користування річчю власника; права, змістом яких є користування річчю власника і присвоєння отриманих від такого використання доходів; права, змістом яких є користування річчю власника, привласнення як у формі права власності, так і у формі певного обмеженого речового права, отриманих від користування доходів з обмеженістю переходу права власності до іншого суб'єкта. Водночас науковець критикує поняття «обмежені речові права», оскільки ці права похідні від прав власника, який передає частину своїх правомочностей іншій особі [3, с. 103–104]. На нашу думку, категорія «обмежені речові права» могла би підійти для визначення прав оперативного управління та господарського відання, які якраз передбачають володіння та користування майном за збереження усіх правомочностей щодо майна за власником, у тому числі в частині здійснення контролю за збереженням майна, його ефективним користуванням. Цим самим можна було б відмежувати «класичні» права на чужі речі, які передбачають відсутність значних обмежень на володіння та користування річчю та права, в яких таке володіння та користування має здійснювати відповідне підприємство або установа в інтересах держави як власника.

У правовій доктрині триває дискусія щодо правової природи прав, які виникають з довірчої власності. На думку Р. А. Майданика, такі права однозначно не можна віднести ні до речових, ні до зобов'язальних, а інститут довірчого управління майном є змішаним цивільно-правовим інститутом [4, с. 302]. З іншого боку, С. О. Сліпченко розглядає довірчу власність як речове право, яке виникає у довірчого власника в результаті накладених на нього в силу рішення органу влади чи добровільно прийнятих обов'язків щодо добросовісного управління майном номінального власника для досягнення цілей в інтересах вигодонабувача, вказаного установником довірчої власності [7, с. 50]. Останнє визначення дозволяє віднести до довірчої власності права господарського відання та оперативного управління, що не є правильно, оскільки в цивільному законодавстві право довірчої власності є способом забезпечення виконання зобов'язань за кредитним договором (договором позики), залишившись правом власності, яке допускає можливість відчуження речі, однак лише з метою виконання невиконаного зобов'язання. В законодавстві зокрема Великобританії та США, такі права належать до інституту «забезпечуючих речових прав» [1, с. 69].

Висновки. На основі проведеного дослідження дійшли таких висновків.

Відомі в цивільно-правовій доктрині класифікації речових прав не повною мірою дають змогу розкрити сутність вказаного правового інституту і потребують удосконалення. На нашу думку, речові права слід класифікувати на основі критерію повноти правомочностей, які впливають із факту володіння річчю на: право власності; абсолютні права на чужі речі (право володіння, сервітут, емфітевзис, суперфіцій, право постійного користування земельною ділянкою); обмежені права на чужі речі (право господарського відання, право оперативного управління); забезпечуючі права на чужі речі (право іпотеки, право застави, право довірчої власності); переважні права (права переважної купівлі).

Список використаних джерел

1. Зенин И. А. Гражданское и торговое право зарубежных стран: учебное пособие. Москва : Юрайт-Издат, 2009. 238 с.
2. Іванова М. І., Задорожня Ю. О. Нагорна К. Г. Проблематика речового права на чуже майно. Журнал східноєвропейського права. 2018. № 57. С. 57–63. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/jousepr_2018_57_8.pdf (дата звернення: 10.05.2022)
3. Ільків О. В. Проблеми регулювання речових прав в цивільному законодавстві України : дис. ... докт. юрид. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Львів, 2021. 448 с.
4. Майданик Р. А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві: монографія. Київ : Вид-во поліграфічний центр «Київський університет», 2002. 502 с.

5. Нагнибіда В. І. Досвід порівняльно-правового дослідження речових прав на чуже майно. Паневропейська кодифікація приватного права та її вплив на кодифікацію цивільного законодавства України : зб. наук. праць. Київ : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2010 С. 143–151.
6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 1 липня 2004 року. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення: 10.05.2022)
7. Слипченко С. А. Право доверительной собственности : монографія. Харьков : Консум, 2000. 176 с.
8. Спасибо-Фатеева І. Речові права за Цивільним і Господарським кодексами України. Право України. 2015. № 4. С. 60–68.
9. Харченко Г. Основи речового права у Цивільному кодексі України. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 6. С. 57–61.
10. Харченко Г. Поділ речових прав у доктрині цивільного права. Підприємництво, господарство і право. 2019. № 5. С. 73–78.
11. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. Законодавство України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 10.05.2022)
12. Шахназарян К. Загальна характеристика прав на чужі речі під час спадкування за законодавством України. Юридичний вісник. 2016. Вип. 1. С. 199–204.

References

1. Zenin, I. A. (2009). *Grazhdanskoe i torgovoe pravo zarubezhnykh stran: uchebnoe posobie [Civil and commercial law of foreign countries: textbook]*. Moscow: Jurajt-Izdat [in Russian].
2. Ivanova, M. I., Zadorozhnia, Yu. O. & Nahorna, K. H. (2018). Problematyka rechovoho prava na chuzhe maino [Problems of property rights to another's property]. *Zhurnal skhidnoevropeiskoho prava – Journal of European Law*, 57, 57-63. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/j-pdf/jousepr_2018_57_8.pdf [in Ukrainian]
3. Ilkiv, O. V. (2021). Problemy rehuliuвання rechovykh prav v tsyvilnomu zakonodavstvi Ukrainy [Problems of regulation of property rights in the civil legislation of Ukraine]. *Doctor's thesis*. Lviv [in Ukrainian]
4. Maidanyk, R. A. (2002). *Problemy dovirchyykh vidnosyn v tsyvilnomu pravi: monohrafiia [Problems of trust in civil law: a monograph]*. Kyiv: Vyd-vo polihrafichnyi tsentr «Kyivskiyi universytet» [in Ukrainian]
5. Nahnybida, V. I. (2010). Dosvid porivnialno-pravovoho doslidzhennia rechovykh prav na chuzhe maino [Experience of comparative legal research of property rights to another's property]. *Panievropeiska kodyfikatsiia pryvatnoho prava ta yii vplyv na kodyfikatsiiu tsyvilnoho zakonodavstva Ukrainy: zbirnyk naukovykh prats – Pan-European codification of private law and its impact on the codification of civil law of Ukraine: a collection of scientific papers*. Kyiv: Research Institute of Private Law and Entrepreneurship of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, 143-151 [in Ukrainian]
6. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen: Zakon Ukrainy vid 1 lypnia 2004 roku [About the sovereign registration of speech rights on the neruhoma mine and their tightness: Law of Ukraine dated 1 March 2004]. *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> [in Ukrainian]
7. Slypchenko, S. A. (2000). Pravo doverytelnoi sobstvennosti: monohrafiya [The right of trust property: a monograph]. Kharkov: Konsum [in Russian]
8. Spasybo-Fatieieva, I. (2015). Rechovi prava za Tsyvilnym i Hospodarskym kodeksamy Ukrainy [Property rights under the Civil and Commercial Codes of Ukraine]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 4, 60-68 [in Ukrainian]
9. Kharchenko H. (2019) Osnovy rechovoho prava u Tsyvilnomu kodeksi Ukrainy [Fundamentals of property law in the Civil Code of Ukraine]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law*, 6, 57-61 [in Ukrainian]
10. Kharchenko, H. (2019). Podil rechovykh prav u doktryni tsyvilnoho prava [Separation of property rights in the doctrine of civil law]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law*, 5, 73-78 [in Ukrainian]
11. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 roku [Civil Code of Ukraine dated September 16, 2003]. *Zakonodavstvo Ukrainy – Legislation of Ukraine*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian]

12. Shakhnazarian, K. (2016). Zahalna kharakterystyka prav na chuzhi rechi pid chas spadkuvannia za zakonodavstvom Ukrainy [General characteristics of rights to other people's property during inheritance under the laws of Ukraine]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin, 1*, 199-204 [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 18.05.2022.

Ірина Заневська,
аспірантка Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9693-6799>

ЛІКАРСЬКІ ЗАСОБИ ТА ЇХ ПРАВОВА ОХОРОНА ЯК ОБ'ЄКТІВ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Розкрито питання правової охорони лікарських засобів як об'єктів права інтелектуальної власності, а також особливості доступу до їх застосування в умовах пандемії.

Вказано, що в наш час монополія, яку створює інтелектуальна власність, найбільше впливає на ринок інноваційних медичних технологій та лікарських засобів. Доступ до останніх у медичній галузі, насамперед, пов'язаний з правом інтелектуальної власності, що покликане забезпечити збереження та захист нововведень за умов їх застосування в медичній практиці, а також передбачити справедливий розподіл вигоди, отриманої від використання лікарських засобів та інноваційних медичних технологій. Проте в умовах пандемії, загальносвітового значення набула проблема доступу до належного лікування, адже патентна монополія увійшла у суперечність із основоположними правами людини. Світ зіткнувся із проблемою «фармацевтичного націоналізму», коли уряди країн забезпечували першочерговий доступ до відповідного лікування у межах кордонів власних держав та стримували імпорту ліків. Тому тема лікарських засобів, їх правової охорони та особливостей доступу до їх використання в надзвичайних умовах (зокрема, пандемії) є особливо актуальною сьогодні і потребує детального дослідження.

Ключові слова: лікарський засіб, правова охорона лікарських засобів, оригінальний та генеричний лікарський засіб, механізми застосування лікарських засобів в умовах пандемії.

Zanevska I.

Medicines and their legal protection as objects of intellectual property law

Nowadays, the monopoly created by intellectual property has the greatest impact on the market of innovative medical technologies and medicines. Access to the latter in the medical field is primarily related to intellectual property law, which aims to ensure the preservation and protection of innovations when used in medical practice, as well as to ensure fair distribution of benefits from the use of medicines and innovative medical technologies.

However, in the context of the pandemic, the problem of access to appropriate treatment has become global, as the patent monopoly has come into conflict with fundamental human rights. The world has faced the problem of «pharmaceutical nationalism», when governments have provided priority access to appropriate treatment within their own borders and restrained the import of drugs. Therefore, the topic of medicines, their legal protection and features of access to their use in emergency situations (in particular, pandemics) is especially relevant today and requires detailed study. After all, the awareness of the need to strike a balance between intellectual property rights and fundamental human rights, such as the right to life and health, led to a compromise and the development of adequate legal mechanisms in the field of medicines and innovative medical technologies.

The study of the features of the legal protection of a medicinal product is the basis for the functioning of the entire health care sector, in which the subjects are the authorities, manufacturers of medicinal products, research institutions, specialists in this field and consumers.

The article examines the legal protection of medicines as objects of intellectual property rights, as well as the peculiarities of access to their use in a pandemic.

Keywords: drug, legal protection of drugs, original and generic drug, mechanisms of drug use in a pandemic.

Постановка проблеми. На початку XXI ст. набувала світового значення проблема забезпечення належного доступу до лікування, коли монополія інтелектуальної власності увійшла у суперечність з правами людини. Необхідність балансу між майновими правами інтелектуальної власності (далі- ІВ) на лікарські засоби і основними правами людини спонукали до пошуку компромісів та розробки нових правових механізмів, що зрештою призвело до переосмислення ролі права інтелектуальної власності у сфері охорони здоров'я.

Проте проблемним для законодавства України залишається забезпечення визначеності об'єктів ІВ на лікарські засоби. Адже внаслідок неналежного правового регулювання сьогодні ми отримуємо велику кількість корупційних схем та недобросовісної конкуренції у галузі медицини, наявність контрафактної фармацевтичної продукції та випадків фальсифікації ліків тощо. Тому важливим і актуальним є питання належної правової охорони лікарських засобів в Україні та відповідність її міжнародним стандартам.

Аналіз дослідження проблеми. Питанню забезпечення доступу до застосування лікарських засобів присвячені праці таких науковців, як: С. Воглер, О. Кашинцева, С. Кондратюк, Н. Москалюк, О. Орлюк, В. Селіваненко, М. Трофименко та ін. Проте малодослідженим є питання належної правової охорони лікарських засобів та виключні випадки доступу до їх застосування в умовах надзвичайних ситуацій, зокрема пандемії.

Метою даної статті є дослідження проблем правової охорони лікарських засобів як об'єктів права інтелектуальної власності та особливостей доступу до їх застосування в умовах пандемії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання правової охорони, створення, виробництва та застосування лікарських засобів (далі – ЛЗ) в Україні регулюється Конституцією України від 28.06.1996 р., Цивільним кодексом України від 16.01.2003 р., Господарським кодексом України від 16.01.2003 р., Законом України «Про лікарські засоби» № 123/96-ВР від 04.04.1996 р., Законом України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р., підзаконними нормативними актами, а також міжнародно-правовими угодами. Варто зазначити, що узгодження національного законодавства з положеннями міжнародно-правових актів сприяло реформаторським перетворенням в галузі медицини та наблизили національну нормативно-правову базу в сфері ІВ до нормативних стандартів права країн Європейського Співтовариства.

Ст. 2 Закону України «Про лікарські засоби» встановлює: «Лікарський засіб – будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), що має властивості та призначена для лікування або профілактики захворювань у людей, чи будь-яка речовина або комбінація речовин (одного або декількох АФІ та допоміжних речовин), яка може бути призначена для запобігання вагітності, відновлення, корекції чи зміни фізіологічних функцій у людини шляхом здійснення фармакологічної, імунологічної або метаболічної дії або для встановлення медичного діагнозу» [1].

Цивільно-правовий режим ЛЗ визначається з того, що вони належать до речей. Проте їх цінність насамперед полягає у їх призначенні, тобто особливих лікувальних властивостях. Згідно із Законом України «Про лікарські засоби» ЛЗ є результатом творчої праці автора, який може подати заявку щодо отримання патенту на цей ЛЗ. Отож, закон визначає ЛЗ як об'єкт права ІВ, а саме – як об'єкт права промислової власності. Але не всі препарати вважаються інноваційними, мають винахідницький рівень та є придатним до використання. «Не кожен результат творчої діяльності визнається об'єктом права інтелектуальної власності, а лише той, який відповідає вимогам ЦК України, а результати творчої діяльності, які з тих чи інших причин не стали об'єктом охорони прав інтелектуальної власності, можуть бути визначені об'єктами цивільного права, але не права інтелектуальної власності» [2].

Оскільки ЛЗ є особливим об'єктом права ІВ, то, на думку В. А. Комарова, «при здійсненні спеціальної класифікації лікарських засобів до уваги слід брати той факт, що на різних стадіях вони проявляють себе по-різному, адже на етапі створення ліки є результатом наукової діяльності, після – охороноспроможним об'єктом права промислової власності, потім – товаром із власною оборотоздатністю залежно від приналежності до певної лікувальної групи, а після перебігу строків придатності такі об'єкти підлягають утилізації» [3, с. 109–110].

Таким чином, необхідно розмежовувати право власності на ЛЗ і право ІВ. Для введення їх у цивільний оборот закон вимагає проходження процедури державної реєстрації. Проте для того, щоб ЛЗ був визнаний об'єктом права ІВ, потрібно подати заявку для отримання патенту на винахід чи корисну модель. Зазначені процедури незалежні одна від іншої.

Для прикладу, на практиці трапляються випадки порушення права власників патенту через державну реєстрацію ЛЗ. Зокрема, згідно з «ухвалою Господарського суду міста Києва від 19 листопада 2010 року у справі № 54/10917.11.10 позивач є власником патенту на винахід «Кристалічна поліморфна (+)-(S) – форма гідросульфату клопідрогелю, спосіб її отримання та фармацевтична композиція». За відповідалем МОЗ України було зареєстровано лікарський препарат «Клопігрел», а дослідження встановили, що при виготовленні цього засобу використовувався винахід, що охороняється зазначеним вище патентом» [4, с. 14].

Зазначимо, що патент видається особі, що має право на його отримання. За умови, якщо право щодо отримання патенту мають декілька осіб, тоді їм видається один патент. Деклараційний патент видається під відповідальність власника за те, що його винахід відповідає умовам патентоздатності.

«Строк дії патенту України на винахід становить 20 років від дати подання заявки до Установи. Строк дії деклараційного патенту на винахід становить 6 років від дати подання заявки до Установи. Строк дії патенту на винахід, об'єктом якого є лікарський засіб, використання якого потребує дозволу відповідного компетентного органу, може бути продовжено за клопотанням власника цього патенту на строк, що дорівнює періоду між датою подання заявки та датою одержання такого дозволу, але не більше ніж на 5 років. За подання клопотання сплачується збір» [5, с. 64].

Як бачимо, патентований лікарський засіб – це ЛЗ, що випускається під власною назвою заявника чи виробника, право на виготовлення, застосування і реалізацію якого охороняється законодавством України у сфері захисту прав ІВ.

Водночас, як зазначає Н. Б. Москалюк, національний фармацевтичний ринок на 85–90% складається з генеричних лікарських засобів і лише на 10–15% – із оригінальних. Вказана ситуація є складною не лише з позиції захисту прав громадян на якісне медичне обслуговування і доступу до найновітніших розробок у медичній сфері, а й з позиції захисту прав ІВ [6].

Проте Декларація тисячоліття ООН визнає необхідність «генеричної фармацевтичної промисловості для забезпечення життєво необхідних ЛЗ, їх доступності у країнах, які розвиваються» [7]. Зокрема, на ВООЗ покладено основоположну функцію щодо збалансування завдань громадського здоров'я, інтелектуальної власності та інновацій [8].

Як наголошує European Medicines Agency (EMA, організація, яка відповідає за процедуру реєстрації ЛЗ в ЄС), застосування з міркувань гуманності незареєстрованих ЛЗ у процесі лікування COVID-19 не є частиною клінічного дослідження, а тому такі відомості не повинні бути закриті як комерційна таємниця об'єкта права ІВ. Отож всі відомості, що отримані у процесі зазначених досліджень, не повинні бути монополізовані ні як об'єкти патентування, ні як ексклюзивні відомості ЛЗ [9]. До запровадження доступу до інформації щодо лікування COVID-19 закликають: IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions), яка у листі до ВОІВ говорить про необхідність застосування усіх можливих механізмів права ІВ для максимального забезпечення у світі доступу до результатів досліджень щодо лікування COVID-19 [10], а також Міжнародна організація «Médecins Sans Frontières», що закликала уряди країн не патентувати ЛЗ від COVID-19 і поступитися майновими інтересами головної меті – виживанню людства [11].

Як відомо, у світовій практиці існують декілька правових механізмів щодо забезпечення доступу до генеричних та інноваційних ЛЗ, які спроможні пом'якшити щодо них патентну монополію. Варто зазначити, що в Україні законодавчо регламентовано такі механізми:

– примусове ліцензування винаходів, що стосуються ЛЗ з метою забезпечення та захисту здоров'я населення (ст. 30 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі») [12];

– договори керованого доступу, що забезпечують доступ до інноваційних ЛЗ та регулюються ст. 79-1 Основ законодавства України про охорону здоров'я [13];

– використання запатентованого ЛЗ у формі генеричної копії за надзвичайних обставин в інтересах держави (ст. 31 Закону України «Про охорону прав на винаходи та корисні моделі») [14].

30 березня 2020 р. було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення лікування коронавірусної хвороби (COVID-19)» (Закон про боротьбу із COVID-19) [15]. Цим Законом вносяться зміни до Основ законодавств про охорону здоров'я і Закону України «Про лікарські засоби». Ці доповнення важливі, оскільки дозволили розширити вибір способів та методів лікування в умовах пандемії із врахуванням світового досвіду.

Висновки. Отож, лікарський засіб у законодавстві України визначається як речовина чи комбінація речовин, що має властивості й призначена для лікування чи профілактики захворювань. Сьогодні існує значна кількість класифікацій лікарських засобів. Проте для державної реєстрації, а також контролю якості фундаментальною є класифікація на оригінальні та генеричні ЛЗ. Оригінальний – це лікарський засіб, який був зареєстрований уперше в світі на основі реєстраційного досяг (тобто повного комплексу документів, які підтверджують його ефективність, безпеку та якість), має патентний захист його активних компонентів на відповідний період часу. Генеричний – це непатентований ЛЗ, що є копією оригінального препарату, за умов, що на діючі речовини останнього закінчився строк дії патентного захисту.

ЛЗ не є самостійним об'єктом права ІВ. Тому механізм їх охорони можливий різними інститутами, а саме: «вони можуть охоронятись як об'єкти авторського права, винаходи, корисні моделі (устаткування

для виробництва готових ЛЗ), знаки для товарів і послуг (ТМ), промислові зразки (форма таблеток, упаковка, етикетка тощо), фірмове найменування підприємства виробника (його логотип)» [16, с. 20].

Проте найбільш ефективною є охорона лікарських засобів як об'єктів патентного права, тобто як винаходів, що має свої особливості, адже надає можливість власнику цього патенту монопольне право щодо виробництва запатентованого продукту, за умови що це не завдає шкоди суспільним інтересам, зокрема пов'язаним із забезпеченням та захистом здоров'я населення.

Як відомо, сьогодні існують декілька правових механізмів щодо забезпечення доступу до генеричних та інноваційних ЛЗ, які спроможні пом'якшити патентну монополію щодо них. В Україні регламентовано такі механізми: примусове ліцензування винаходів, що стосуються ЛЗ; договори керованого доступу; використання запатентованого ЛЗ у формі генеричної копії за надзвичайних обставин в інтересах держави. Проте усі три правові механізми, незважаючи на пандемію та світовий досвід розвинених країн, наразі практично не застосовуються в Україні.

Список використаних джерел

1. Про лікарські засоби : Закон України від 4 квітня 1996 року № 123/96-ВР в редакції від 13 листопада 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 12.05.2022)
2. Ключко Т. Ю. Цивільно-правовий режим лікарських засобів як об'єктів права інтелектуальної власності : дис. канд. юрид. наук. Київ, 2016. 200с. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/12474/13/dissKlochko.pdf> (дата звернення: 12.05.2022)
3. Комаров В. А. Лікарські засоби як об'єкти цивільних правовідносин. Київ : Ніка-Нова, 2013. 218 с.
4. Куций О. В. Щодо проблеми обмеження цивільного обороту речей. Актуальні проблеми держави і права. 2012. Вип. 66. С. 13–17.
5. Аксютіна А. В., Нестерцова-Собакарь О.В., Тропін В.В. та ін. Інтелектуальна власність: навч. посібн. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2017. 140 с.
6. Москалюк Н. Б. Легітимність обігу генеричних лікарських засобів з позиції охорони прав інтелектуальної власності в Україні та ЄС (2013) URL: http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/3116/1/Microsoft%20Word%20-%20%D0%9C%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BA_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C.pdf (дата звернення: 12.05.2022)
7. United Nations Millennium Development Goals (2000). URL: <https://www.un.org/millenniumgoals/> (дата звернення: 12.05.2022)
8. The Global Strategy and Plan of Action on Public Health, Innovation and Intellectual Property (2021). URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EB148/B148_10-en.pdf (дата звернення: 12.05.2022)
9. Кашинцева О. Ю., Трофименко М. М. Застосування ліків off-label та незареєстрованих лікарських засобів крізь призму права інтелектуальної власності: перспективи для світу та України (2020). URL: <https://medcom.unba.org.ua/publications/publications/print/5427-zastosuvannya-likiv-off-label-ta-nezareestrovanih-likars-kih-zasobiv-kriz-prizmu-prava-intelektual-noi-vlasnosti.html> (дата звернення: 12.05.2022)
10. IFLA Leads Open Letter on Intellectual Property and COVID-19 (2020). URL: <https://www.ifla.org/news/ifla-leads-open-letter-on-intellectual-property-and-covid-19/> (дата звернення: 11.05.2022)
11. MSF calls for no patents or profiteering on COVID-19 drugs and vaccines: Médecins Sans Frontières (2020). URL: <https://www.msf.org/no-profiteering-covid-19-drugs-and-vaccines-says-msf>
12. Про охорону прав на винаходи та корисні моделі: Закону України від 15 грудня 1993 року № 3687-XII в редакції від 14 жовтня 2020 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> (дата звернення: 12.05.2022)
13. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19 листопада 1992 року № 2801-XII в редакції від 12 січня 2022 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 12.05.2022)
14. Кашинцева О. Ю., Трофименко М. М. Правові механізми розширення доступу до лікування за умов пандемії в Україні та світі (2020). URL: http://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/pdf/2_26_kashyntseva.pdf (дата звернення: 12.05.2022)
15. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення лікування коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30 березня 2020 р. № 539-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-20#Text> (дата звернення: 12.05.2022)

16. Запорожець Л. Конфлікт прав інтелектуальної власності у сфері фармацевтики: патентні спори, деякі особливості правозастосування в судовому порядку. Інтелектуальна власність. 2017. № 12. С. 20–24.

References

1. *Pro likarski zasoby: Zakon Ukrainy vid 4 kvitnia 1996 roku № 123/96-VR v redaktsii vid 13 lystopada 2021 roku. [On Medicinal Products: Law of Ukraine of April 4, 1996 № 123/96-VR, as amended on November 13, 2021]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/123/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
2. Klochko, T. Yu. (2016). *Tsyvilno-pravovyi rezhym likarskykh zasobiv yak ob'ektiv prava intelektualnoi vlasnosti [Civil law regime of medicines as objects of intellectual property rights]: diss. ... Cand. jurid. Sciences. Kyiv*. Retrieved from <http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/12474/13/dissKlochko.pdf> [in Ukrainian].
3. Komarov, V. A. (2013). *Likarski zasoby yak ob'ekty tsyvilnykh pravovidnosyn [Medicines as objects of civil law]* Kyiv: Nika-Nova [in Ukrainian].
4. Kutsyi, O. V. (2012). *Shchodo problemy obmezhenia tsyvilnoho oborotu rechei [On the problem of restricting the civil turnover of things]* *Aktualni problemy derzhavy i prava – Current issues of state and law*, 66, 13-17 [in Ukrainian].
5. Aksiutina, A. V., Nestertsova-Sobakar, O. V. & Tropin V. V. (2017). *Intelektualna vlasnist: navch. posibnyk [Intellectual property: a textbook]*. Dnipro: Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs [in Ukrainian].
6. Moskaliuk, N. B. (2013). *Lehitymnist obihu henerychnykh likarskykh zasobiv z pozytsii okhorony prav intelektualnoi vlasnosti v Ukraini ta YeS [Legitimacy of the circulation of generic medicines from the standpoint of protection of intellectual property rights in Ukraine and the EU]*. Retrieved from http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/3116/1/Microsoft%20Word%20-%20%D0%9C%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D1%8E%D0%BA_%D0%B4%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B2%D1%96%D0%B4%D1%8C.pdf [in Ukrainian].
7. *United Nations Millennium Development Goals* (2000). Retrieved from <https://www.un.org/millenniumgoals> [in English].
8. *The Global Strategy and Plan of Action on Public Health, Innovation and Intellectual Property* (2021). Retrieved from https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/EB148/B148_10-en.pdf [in English].
9. Kashyntseva, O. Y. & Trofymenko, M. M. (2020). *Zastosuvannia likiv off-labele ta nezareistrovanykh likarskykh zasobiv kriz pryzmu prava intelektualnoi vlasnosti: perspektyvy dlia svitu ta Ukrainy [The use of off-label drugs and unregistered drugs through the prism of intellectual property law: prospects for the world and Ukraine]*. Retrieved from <https://medcom.unba.org.ua/publications/publications/print/5427-zastosuvannya-likiv-off-label-ta-nezareestrovanih-likars-kih-zasobiv-kriz-prizmu-prava-intelektual-noi-vlasnosti.html> [in Ukrainian].
10. *IFLA Leads Open Letter on Intellectual Property and COVID-19* (2020). Retrieved from <https://www.ifla.org/news/ifla-leads-open-letter-on-intellectual-property-and-covid-19/> [in English].
11. *MSF calls for no patents or profiteering on COVID-19 drugs and vaccines: Médecins Sans Frontières* (2020). Retrieved from <https://www.msf.org/no-profitteering-covid-19-drugs-and-vaccines-says-msf> [in English].
12. *Pro okhoronu prav na vynakhody ta korysni modeli: Zakon Ukrainy vid 15 hrudnia 1993 roku № 3687-XII v redaktsii vid 14 zhovtnia 2020 roku [On protection of rights to inventions and utility models: Law of Ukraine of December 15, 1993 № 3687-XII as amended on October 14, 2020]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3687-12#Text> [in Ukrainian].
13. *Osnovy zakonodavstva Ukrainy pro okhoronu zdorovia: Zakon Ukrainy vid 19 lystopada 1992 roku № 2801-XII v redaktsii vid 12 sichnia 2022 roku [Fundamentals of the legislation of Ukraine on health care: Law of Ukraine of November 19, 1992 № 2801-XII as amended on January 12, 2022]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> [in Ukrainian].
14. Kashyntseva, O. Y. & Trofymenko, M. M. (2020). *Pravovi mekhanizmy rozshyrennia dostupu do likuvannia za umov pandemii v Ukraini ta sviti [Legal mechanisms for expanding access to treatment in the event of a pandemic in Ukraine and around the world]*. Retrieved from http://medicallaw.org.ua/fileadmin/user_upload/pdf/2_26_kashyntseva.pdf [in Ukrainian].
15. *Pro vnesennia zmin do deiakyykh zakoniv Ukrainy shchodo zabezpechennia likuvannia koronavirusnoi khvoroby (COVID-19): Zakon Ukrainy vid 30 bereznia 2020 r. № 539-IX [On Amendments to Certain Laws of Ukraine Concerning the Treatment of Coronavirus Disease (COVID-19): Law of Ukraine of March 30, 2020 № 539-IX]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/539-20#Text> [in Ukrainian].

16. Zaporozhets, L. (2017). Konflikt prav intelektualnoi vlasnosti u sferi farmatsevyky: patentni spory, deiaki osoblyvosti pravozastosuvannia v sudovomu poriadku [Conflict of intellectual property rights in the field of pharmaceuticals: patent disputes, some features of law enforcement in court]. *Intelektualna vlasnist - Intellectual Property*, 12, 20-24 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.05.2022.

Валентина Слома,

доктор юридичних наук, доцент, професор
кафедри цивільного права і процесу
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9582-1236>

Надія Москалюк,

доктор юридичних наук, доцент, в.о.
завідувача кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2972-3352>

МЕЖІ ТА ОБМЕЖЕННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

Проаналізовано доктринальні підходи щодо розуміння меж та обмежень здійснення цивільних прав. Приділено увагу тлумаченню даних категорій, їх змісту та класифікації. Зроблено висновок, що межі здійснення цивільних прав визначають певні нормативно встановлені рамки здійснення суб'єктивних прав, а обмеження суб'єктивних прав полягають у звуженні правомочностей учасника цивільних правовідносин.

Ключові слова: межі, обмеження, здійснення цивільних прав, цивільні правовідносини, учасник правовідносин.

Бібл.: 16

Sloma V., Moscaliuk N.

Limits and Restrictions on the Exercise of Civil Rights

An important place among the issues that arise in the exercise of subjective civil rights is taken by the question of the limits and restrictions on their exercise. In exercising his subjective right, a participant in a civil legal relationship is always in interaction with other persons, he cannot act indefinitely without taking into account the interests of these persons. According to Art. 13 of the Civil Code of Ukraine, a person exercises civil rights within the limits provided by the contract or acts of civil legislation. In exercising his rights, a person is obliged to refrain from actions that could violate the rights of others, harm the environment or cultural heritage. Actions of a person committed with intent to harm another person, as well as abuse of rights in other forms are not allowed.

The article analyzes doctrinal approaches to understanding the limits and limitations of civil rights. Attention is paid to the interpretation of these categories, their content and classification.

It is emphasized that the limits of the exercise of civil rights are a kind of guarantee of proper protection of the rights and legitimate interests of participants in civil relations. It is the limits of the exercise of subjective rights that characterize the process of exercising their powers without violating the rights and legitimate interests of other participants, which indicates the effectiveness of the limits of civil rights, defined by law or contract.

In some cases, restrictions may be imposed on the exercise of certain powers by participants in civil relations in order to enable another party to exercise its powers. In particular, this applies to the procedure for selling a share in the right of joint partial ownership (Article 362 of the Civil Code of Ukraine), the peculiarities of the regulation of servitude relations (Article 403 of the Civil Code of Ukraine), etc.

It has been concluded that the limits of the exercise of civil rights determine certain regulatory frameworks for the exercise of subjective rights, and the limitations of subjective rights are to narrow the powers of the participant in civil relations. Limits are set for all participants of the legal relations, and restrictions are inherent in the exercise of certain subjective rights.

Keywords: limits, restrictions, exercise of civil rights, civil legal relations, participant of legal relations.

Постановка проблеми. Здійснення цивільних прав полягає у реалізації суб'єктом правовідносин тих правомочностей, які становлять зміст його суб'єктивного цивільного права. Здійснення суб'єктивних

цивільних прав і виконання обов'язків розглядається у декількох значеннях: а) як діяння – визначена поведінка суб'єкта (дія чи бездіяльність) у конкретному та визначеному стані суспільних відносин, життєвих реалій, спрямоване на досягнення бажаного юридичного (формального) та фактичного результату; б) як закладений у праві (обов'язку) результат діяльності, тобто досягнення юридичної (правової) мети [1, с. 18].

Питання здійснення суб'єктивного цивільного права безпосередньо пов'язане з реальною наявністю в особи такого права, а не з можливістю набуття його у майбутньому. Суб'єктивне цивільне право особа може здійснювати шляхом вчинення як активних, так і пасивних дій. Прикладом пасивних дій може слугувати, зокрема, поведінка спадкоємця у процесі прийняття спадщини на підставі ч. 3 ст. 1268 ЦК України.

Серед проблем, які виникають, коли особа здійснює свої суб'єктивні права, варто виокремити питання меж та обмежень здійснення цивільних прав.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У науці цивільного права проблематика меж та обмежень здійснення цивільних прав висвітлювалась у працях українських і зарубіжних науковців, серед яких: Д. В. Горбась, В. О. Кожевникова, О. О. Кот, Є. О. Мічурін, М. О. Стефанчук, О. Я. Рогащ та ін.

Мета статті полягає у визначенні співвідношення меж та обмежень здійснення цивільних прав.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для забезпечення соціальної цінності будь-якого суб'єктивного права, в тому числі цивільного, необхідно, щоб його можна було реально здійснити. Здійснення цивільних прав інколи справляє оманливе враження про спрощеність такого процесу. Ініціативність, свобода волі, автономність і варіативність поведінки суб'єктів цивільного права дають змогу зробити висновок, що використання правових можливостей є сферою безмежної самостійності особи. Проте гнучкість правового регулювання взаємодії осіб ще не означає, що активність суб'єктів може бути довільною, що правомірність поведінки є побажанням, а не вимогою права [12, с. 50].

Відповідно до ст. 12 ЦК України особа здійснює свої права вільно, на власний розсуд. Якщо законом встановлені правові наслідки недобросовісного або нерозумного здійснення особою свого права, вважається, що поведінка особи є добросовісною та розумною, якщо інше не встановлено судом.

Водночас свобода здійснення особою цивільних прав не є безмежною. Як зазначає Є. О. Мічурін, «суб'єктивне цивільне право іманентно охоплює поняття межі, яка й окреслює коло повноважень особи, визначає свободу її дій у середині цієї межі. Межі суб'єктивного цивільного права зазнають дію механізму правового регулювання, відповідно до чого для окремих прав визначаються обмеження, які не впливають на можливість здійснення суб'єктивного цивільного права як такої, втім здатні ускладнювати здійснення особою суб'єктивного цивільного права» [10, с. 31].

Відповідно до ст. 13 ЦК України цивільні права особа здійснює у межах, наданих їй договором або актами цивільного законодавства. У процесі здійснення своїх прав особа зобов'язана утримуватися від дій, які могли би порушити права інших осіб, завдати шкоди довкіллю або культурній спадщині. Не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.

Таким чином, саме межі здійснення цивільних прав є своєрідною гарантією належного забезпечення прав та законних інтересів учасників цивільних правовідносин.

М. О. Стефанчук під межами права розуміє передбачені актами цивільного законодавства чи правочинним способом, якими правомочна особа здатна набути ті можливості, що містяться в юридичному закріпленні цих прав [15, с. 11].

Досліджуючи питання меж здійснення та обмеження права власності на тварин, Г. Л. Крушельницька зробила висновок, що свобода волі та можливості здійснення власником своїх повноважень щодо належних йому тварин доволі звужені, оскільки право власника діяти у своїх інтересах не має виходити за межі інтересів держави й суспільства, а також обмежується природними правами тварин [8, с. 72].

Для з'ясування сутності меж здійснення суб'єктивних цивільних прав, окрему увагу варто звернути на ч. 4 ст. 13 ЦК України, яка вказує на те, що особа зобов'язана в процесі здійснення цивільних прав дотримуватися моральних засад суспільства. Категорія «моральні засади суспільства» означає, що поведінка учасників цивільних правовідносин повинна відповідати ідеям добра та справедливості. Варто підтримати позицію О. В. Грицак, яка визначає категорію «моральні засади суспільства» у цивільному праві як певну сукупність імперативів, які можна охарактеризувати як динамічні; мають неписаний характер; виражають ступінь усвідомлення суб'єктами цивільних правовідносин цінностей, суттєвих у процесі реалізації ними майнових та пов'язаних з ними особистих немайнових прав. До них належать: неприпустимість зловживання правом; дотримання майнової самостійності та юридичної рівності тощо [3, с. 43].

На думку О. Я. Рогач, «межі здійснення суб'єктивних прав є різновидом правових обмежень, правовою гарантією забезпечення свободи поведінки індивіда. Їх встановлення відбувається в законодавчому (або в інший юридично значимий спосіб) порядку, а запровадження направлено на звуження сфери розсуду уповноваженого суб'єкта, що полягає у зменшенні кількості варіантів дозволеної правовими нормами поведінки суб'єкта правовідносин або її повної заборони у випадку недотримання таким суб'єктом юридичної свободи інших учасників правовідносин та інших обмежувальних критеріїв здійснення суб'єктивних прав» [13, с. 790].

Межі здійснення суб'єктивних цивільних поділяються за такими критеріями: 1) за змістом – межі здійснення, що полягають: у вимозі про недопустимість під час здійснення свого права вчиняти дії, які могли би порушити права інших осіб; у вимозі про недопустимість у процесі здійснення свого права вчиняти дії, які могли б завдати шкоди довкіллю; у вимозі про недопустимість у процесі здійснення свого права вчиняти дії, які могли би завдати шкоду культурній спадщині, тощо; 2) залежно від джерела встановлення – межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, установлені актами цивільного законодавства та договором; 3) за сферою дії – межі, що стосуються здійснення всіх суб'єктивних цивільних прав, а також ті, що стосуються здійснення певної групи суб'єктивних цивільних прав, та такі, що стосуються лише окремих суб'єктивних цивільних прав; 4) залежно від підгалузі цивільного права, до якої належить суб'єктивне право, для здійснення якого встановлена межа, – межі здійснення речових прав, зобов'язальних прав, спадкових прав, особистих немайнових прав та прав, що виникають у сфері інтелектуальної власності [2, с. 4].

О. О. Кот зазначає, що залежно від юридичної конструкції існують індивідуальні межі здійснення цивільних прав – тобто межі, встановлені самими сторонами на рівні договору; загальні межі – звичайні норми законодавства, які, як правило, є диспозитивними, діють лише за відсутності встановлення індивідуальних меж сторонами договору; надзагальні межі здійснення суб'єктивних цивільних прав, які діють за відсутності будь-яких інших обмежень у договорі або в законі [6, с. 95].

С. Ю. Серьогін поділяє межі здійснення права на три групи: 1) обмеження, пов'язані з наявністю у законодавстві заборонних норм; 2) обмеження, які тим чи іншим чином пов'язані з правами та інтересами третіх осіб; 3) обмеження, що суперечать основним постулатам позитивістської правової теорії [14, с. 141].

Межі здійснення суб'єктивних прав виконують у механізмі правореалізації такі завдання:

- 1) розумно обмежують процес реалізації можливостей, закладених у змісті цивільного права, з метою ефективного задоволення потреб усіх суб'єктів відносин;
- 2) є засобом, який забезпечує здатність здійснення, оскільки стримують антисуспільні та негативні вияви здійснення прав зі сторони контрагентів у правовідношенні;
- 3) стимулюють активну поведінку уповноваженої особи, спрямовуючи її до правомірності;
- 4) є елементом позитивної відповідальності суб'єкта права в його відносинах з державою та окремими учасниками цивільного обороту через обов'язок особи співвідносити свою поведінку з встановленими в нормах межами та орієнтирами [12, с. 51–52].

У цивільному правовідношенні межі здійснення суб'єктивних прав характеризують процес реалізації учасниками своїх правомочностей без порушення прав та законних інтересів інших учасників, що свідчить про дієвість меж здійснення цивільних прав, визначених законом або договором.

Межі є більш загальним поняттям порівняно з обмеженням права, тобто в середині меж устанавлюються правові обмеження. ... Межі здійснення права можуть лише впливати на здійснення права, вказувати на правоздатність. Обмеження визначають неможливість здійснення прав на певному етапі [5, с. 18–18].

Згідно зі ст. 64 Конституції України встановлено, що конституційні права й свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Щодо цивільних прав, то відповідно до ст. 27 ЦК України правочин, що обмежує можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, є нікчемним. Правовий акт Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб не може обмежувати можливість фізичної особи мати не заборонені законом цивільні права та обов'язки, крім випадків, коли таке обмеження передбачено Конституцією України.

В окремих випадках можуть встановлюватись обмеження щодо здійснення певних правомочностей учасниками цивільних правовідносин з метою забезпечення можливості іншому учаснику реалізувати свої правомочності. Зокрема, це стосується порядку продажу частки у праві спільної часткової власності (ст. 362 ЦК України), особливостей регулювання сервітутних відносин (ст. 403 ЦК України) тощо.

Характеризуючи обмеження майнових прав фізичних осіб, Є. О. Мічурін визначає їх як систему цивільно-правових засобів, які втілюються в механізмі позитивного правового регулювання через правові

норми, нормативні акти та акти застосування права і спрямовані на ускладнення здійснення суб'єктивного цивільного права заради суспільних інтересів чи додержання прав інших уповноважених осіб [10, с. 46].

На думку В. Маковецької, «обмеженнями здійснення права є обставини, за наявності чи відсутності яких дозволено чи заборонено реалізувати певні правомочності, що становлять зміст права, зокрема й вільно та автономно» [9, с. 42].

Приватноправовий підхід до правової категорії «обмеження» дає змогу встановити, що правова природа обмежень прав суб'єктів заснована на правових приписах системою засобів: наказів, дозволів, заборон, установлених у нормах актів цивільного законодавства та окремих індивідуальних постанов, виражених через акти встановлення права, спрямовані на ускладнення здійснення суб'єктивних прав осіб з урахуванням прав інших уповноважених осіб та суспільних інтересів. Обмеження за своєю сутністю виражають негативний аспект, а саме: забороняють (звужують або усувають) окремі можливості для здійснення суб'єктивного права [4, с. 80].

Підтримуємо думку Є. О. Мічуріна щодо того, що обмеження майнових прав фізичних осіб виявляється у тих суб'єктивних цивільних правах, що здійснюються в наявних межах, проте з урахуванням особливостей правовідносин відбувається додаткове ускладнення їх здійснення через дію механізму правового регулювання [11, с. 215].

Так, досліджуючи обмеження здійснення права на інформацію про стан здоров'я, Н. В. Ходєєва визначає його як правомірне втручання у це право шляхом збирання, зберігання, обробки та поширення інформації про стан здоров'я, яке передбачено як вітчизняними, так і міжнародними правовими актами [16, с. 77].

Таким чином, у разі обмеження права може бути не тільки повна неможливість здійснити право, а й часткове «утиснення» такої можливості, в т. ч. тоді, коли особі забороняється конкретний спосіб здійснення права [7, с. 132].

Висновки. Оскільки реалізуючи своє суб'єктивне право учасник цивільних правовідносин завжди перебуває у взаємодії з іншими особами, він не може діяти безмежно, не враховуючи інтереси цих осіб. Саме тому необхідно визначити чіткі межі здійснення суб'єктивних прав, а в окремих випадках – обмежень їх здійснення. Таким чином, межі здійснення цивільних прав визначають певні нормативно встановлені рамки здійснення суб'єктивних прав, а обмеження суб'єктивних прав полягають у звуженні правомочностей учасника цивільних правовідносин. Межі встановлюються для всіх учасників правовідносин, а обмеження властиві для реалізації окремих суб'єктивних прав.

Список використаних джерел

1. Вавилин Е. В. Осуществление и защита гражданских прав. Москва : Волтерс Клувер, 2009. 360 с.
2. Горбась Д. В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 18 с.
3. Грицак О. В. Моральні засади суспільства як оціночна категорія українського цивільного права. Адвокат. 2020. № 3 (114). С. 39–43.
4. Кожевникова В. О. Обмеження прав суб'єктів сімейних відносин: проблеми теорії та практики: монографія. Київ : Комп'ютерний дизайн, 2019. 520 с.
5. Кожевникова В. Співвідношення правової категорії «обмеження» з іншими правовими категоріями у праві. Підприємництво, господарство і право. 2018. № 1. С. 18–21.
6. Кот О. О. Здійснення та захист суб'єктивних цивільних прав: проблеми теорії та судової практики : монографія. Київ : Алерта, 2017. 494 с.
7. Кот О. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 4 (87). С. 127–137.
8. Крушельницька Г. Л. Межі здійснення та обмеження права власності на тварин за законодавством України. Право і суспільство. 2015. № 6-2. Ч. 2. С. 67–73.
9. Маковецька В. Межі та обмеження здійснення права на належне батьківське виховання малолітніх осіб. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 7. С. 39–43.
10. Мічурін Є. О. Обмеження майнових прав фізичних осіб (цивільно-правовий аспект) : дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 463 с.
11. Мічурін Є. О. Межі та обмеження цивільних прав. Право і безпека. 2010. № 3 (35). С. 212–215.
12. Поротикова О. А. Проблема злоупотребления субъективным гражданским правом. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Волтерс Клувер, 2008. 280 с.

13. Рогач О. Я. Поняття меж здійснення суб'єктивних прав в контексті дослідження категорії зловживання правом. Форум права. 2011. № 2. С. 786–791. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_127 (дата звернення: 02.05.2022)
14. Серьогін С. Ю. Критерії визначення меж здійснення особою суб'єктивних прав. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2013. Вип. 116 (Ч. 1). С. 136–142.
15. Стефанчук М. О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 21 с.
16. Ходєєва Н. В. Обмеження здійснення права на інформацію про стан свого здоров'я. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2017. Спецвипуск. Ч. 2. С. 77–81.

References

1. Vavilin, Ye. V. (2009). *Osushchestvleniye i zashchita grazhdanskikh prav [Implementation and protection of civil rights]*. Moskva: Volters Kluver [in Russian].
2. Horbas, D. V (2009). *Zdiysnennya sub'yektyvnykh tsyvil'nykh prav fizychnykh osib: ponyattya, sposoby, mezhi [The realization of subjective civil rights of natural persons: essence, modes, limits]*. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
3. Hrytsak, O. V. (2020). *Moralni zasady suspilstva yak otsinochna katehoriya ukrayinskoho tsyvilnoho prava [The society moral principles as general concept of Ukrainian civil law]*. *Advokat – Lawyer*, 3 (114), 39-43 [in Ukrainian].
4. Kozhevnikova, V. O. (2019). *Obmezheniya prav sub'yektiv simeynykh vidnosyn: problemy teorii i ta praktyky [Restrictions of the rights of subjects of family relations: problems of theory and practice]*. Kyiv: Kompyuternyy dizayn [in Ukrainian].
5. Kozhevnykova, V. (2018). *Spivvidnoshennya pravovoyi katehoriyi «obmezheniya» z inshymy pravovymy katehoriyamy u pravi [Correlation of the legal category «restrictions» with other legal categories in law]*. *Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 1, 18-21 [in Ukrainian].
6. Kot, O. O. (2017). *Zdiysnennya ta zakhyst sub'yektyvnykh tsyvilnykh prav: problemy teorii i ta sudovoyi praktyky: monohrafiya [Implementation and protection of subjective civil rights: problems of theory and practice]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
7. Kot, O. O. (2016). *Mezhi zdiysnennya sub'yektyvnykh tsyvilnykh prav [Limits of Exercising of Subjective Civil Rights]*. *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny – Bulletin of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 4 (87), 127-137 [in Ukrainian].
8. Krushelnytska, H. L. (2015). *Mezhi zdiysnennya ta obmezheniya prava vlasnosti na tvaryn za zakonodavstvom Ukrayiny [Limits of exercise and restriction of ownership of animals under the laws of Ukraine]*. *Pravo i suspilstvo – Law and Society*, 6-2, 67-73 [in Ukrainian].
9. Makovetska, V. (2020). *Mezhi ta obmezheniya zdiysnennya prove na nalezhne batkivske vykhovannya malolitnykh osib [Limitations and limitations on exercising the right for proper parental nurturing of children under the age of fourteen]*. *Pidpryyemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, 7, 39-43 [in Ukrainian].
10. Michurin, Ye. O. (2009). *Obmezheniya maynovykh prav fizychnykh osib (tsyvil'no-pravovyy aspekt [Restriction of property rights of individuals (civil law aspect)]*. Doctor's thesis. Kyiv [in Ukrainian].
11. Michurin, Ye. O. (2010). *Mezhi ta obmezheniya tsyvil'nykh prav [Limits and restrictions of civil rights]*. *Pravo i bezpeka – Law and Safety*, 3 (35), 212-215 [in Ukrainian].
12. Porotikova, O. A. (2008). *Problema zloupotrebleniya sub'yektivnym grazhdanskim pravom [The problem of abuse of subjective civil law]*. Moskva: Volters Kluver [in Russian].
13. Rohach, O. Ya. (2011). *Ponyattya mezh zdiysnennya sub'yektyvnykh prav v konteksti doslidzhennya katehoriyi zlovzhyvannya pravom [The Concept of Limits for Subjective Rights Realization in Context of Law Abuse Category Investigation]*. *Forum prava – Forum Prava*, 2, 786-791. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_2_127 [in Ukrainian].
14. Serohin, S. Yu. (2013). *Kryteriyi vyznachennya mezh zdiysnennya osoboyu sub'yektyvnykh prav [Criteria for determining the limits of a person's exercise of subjective rights]*. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn – Actual Problems of International Relations*, 116, 1, 136-142 [in Ukrainian].
15. Stefanchuk, M. O. (2006). *Mezhi zdiysnennya sub'yektyvnykh tsyvil'nykh prav [Limits of subjective civil rights]*. Extended abstract of candidate's thesis. Extended abstract of candidate's thesis. Kyiv [in Ukrainian].

16. Khodyeyeva, N. V. (2017). Obmezhennya zdiysnennya prava na informatsiyu pro stan svoho zdorovya [Limitation of implementation right to information about their health]. *Aktualni problemy vitchyznyanoyi yurysprudentsiyi – Actual problems of native jurisprudence, Spetsvyпуск, 2*, 77-81 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 09.05.2022.

Юлія Труфанова,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
цивільного права і процесу

Західноукраїнського національного
університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4310-3061>

Христина Яценко,

студентка юридичного факультету

Західноукраїнського національного
університету

СПАДКОВИЙ ДОГОВІР: ГАРМОНІЗАЦІЯ З ПРАВОМ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Висвітлено питання недостатньої урегульованості інституту спадкового договору в національному законодавстві. Розкрито правову природу спадкового договору за законодавством країн Європейського Союзу. Розкрито відмінності спадкового договору в українському законодавстві від європейського законодавства.

Ключові слова: спадкування, спадковий договір, набувач, відчужувач, право Європейського Союзу.

Trufanova Yu., Yatsenko Ch.

Inheritance agreement: harmonization with the law of the European Union

At present, work is underway to harmonize the norms of national civil law with the legal norms of European and international law.

In most countries of the European Union the institution of inheritance agreement is quite common, and the procedure for its conclusion and implementation is regulated in detail, in contrast to our country, where the inheritance agreement is still inferior in regulation to established institutions of inheritance law - inheritance by law and inheritance by will. This necessitates a legal analysis of the main provisions of European and national legal regulation of the inheritance agreement.

The implementation of the inheritance agreement is conditioned by the needs of the present and confirmed by the practice of application in the countries of the European Union. Given its legal structure, the lack of a common scientific position on the legal nature of the inheritance agreement, its ambiguity and lack of consistent case law on the application of this institution, the inheritance agreement is an extremely relevant topic for research in scientific terms. This necessitates a legal analysis of the main provisions of European and national legal regulation of the inheritance agreement and identify common and distinctive features of this institution, which will identify gaps in Ukrainian legal regulation and find ways to transform, modernize and bring national standards in line with European and international standards.

Thus, given the European integration aspirations of our country, the harmonization of the institution of the inheritance treaty with the norms of the European Union is a topical issue today.

The model of inheritance agreement under the civil law of Ukraine differs significantly from its counterpart in foreign law, where the inheritance agreement is aimed primarily at appointing an heir and is considered along with inheritance by will and law as the basis of inheritance and, accordingly, creates inheritance

The introduction of European legislation into domestic practice, in particular the harmonization of civil law with the norms of the European Union, is necessary for the effective use of this legal structure and to fill the gaps in national legislation in the field of inheritance contract regulation.

Keywords: inheritance, inheritance contract, acquirer, alienator, European Union law.

Постановка проблеми. На сьогодні триває робота щодо гармонізації норм національного цивільного законодавства до правових норм європейського та міжнародного права.

В більшості країн Європейського Союзу інститут спадкового договору доволі поширений, а порядок його укладення та виконання детально регламентований, на відміну від нашої держави, де спадковий

договір досі поступається в нормативному регулюванні усталеним інститутам спадкового права – спадкуванню за законом і спадкуванню за заповітом.

З огляду на свою специфічну правову конструкцію відсутність єдиної наукової позиції щодо правової природи спадкового договору, його неоднозначність та відсутність сталої вітчизняної судової практики застосування, спадковий договір потребує удосконалення. У зв'язку із цим існує потреба в гармонізації нормативного регулювання вітчизняного інституту спадкового договору відповідно до основних положень законодавства Європейського Союзу, визначення спільних та відмінних рис цього інституту, що дасть змогу встановити прогалини в його правовому регулюванні та знайти шляхи трансформації, модернізації та удосконалення його норм відповідно до європейських та загальноновизнаних міжнародних стандартів.

Таким чином, зважаючи на євроінтеграційні прагнення України, гармонізація інституту договору спадкуванню з нормами Європейського Союзу є актуальною темою сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження інституту спадкового договору здійснювали такі науковці, як: А. Амеліна, В. Антошкіна, О. Бичковський, О. Дутікова, Т. Коваленко, Р. Майданик, І. Орлов, С. Фурса, Н. Шама та інші.

Окремі аспекти спадкового договору, такі як питання правової природи спадкового договору, його суб'єктного складу, виконання та розірвання тощо, залишаються і досі недостатньо вивченими та є дискусійними.

Мета статті. Метою статті є дослідження інституту спадкового договору відповідно до положень права Європейського Союзу та національного законодавства, визначення їх спільних та відмінних рис, необхідності його гармонізації в законодавстві України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Інститут спадкового договору є новим в українській правозастосовній практиці, тому порядок його укладення й виконання недостатньо врегульований. Відповідно до ст. 1302 Цивільного Кодексу України, за спадковим договором одна сторона (набувач) зобов'язується виконувати розпорядження другої сторони (відчужувача) і в разі його смерті набуває право власності на майно відчужувача. Аналізуючи ст. 1302 ЦК України можемо констатувати, що право власності на випадок смерті відчужувача отримує набувач не в порядку наслідування, а на підставі укладеного договору. Сам набувач не розглядається як спадкоємець відчужувача, а сам спадковий договір не впливає на порядок наслідування. Також варто зауважити, що спадковий договір укладають щодо майна відчужувача, а не щодо спадщини [2, с. 83].

У національному законодавстві спадковий договір має певні особливості, що відрізняє його від заповіту і спадкуванню за законом. Так, за таким договором відчужувач надає розпорядження щодо майна на випадок своєї смерті ще за життя, але право власності на це майно виникає у набувача після смерті відчужувача, а сам набувач може бути зобов'язаний вчинити певну дію майнового або немайнового характеру до відкриття спадщини або після її відкриття (стаття 1305 ЦК України).

З огляду на це можна виокремити такі суттєві умови спадкового договору за законодавством України: 1) майно, яке після смерті відчужувача перейде у власність набувача; 2) обов'язки, які зобов'язаний вчинити набувач відповідно до умов договору (характер і зміст цих дій); 3) інші умови, на яких наполягає одна зі сторін такого договору (наприклад, строки виконання обов'язків набувачем).

Варто зазначити, що за цим договором передбачено спеціальне забезпечення його виконання. Так, згідно зі ст. 1307 ЦК України, нотаріус накладає заборону відчуження майна, що є предметом договору. Заповіт, складений на таке майно, визнається нікчемним. Відчужувач має право призначити особу, що буде здійснювати контроль за виконанням спадкового договору після його смерті, а в разі відсутності такого розпорядження контроль здійснює нотаріус за місцем відкриття спадщини [6].

Спадковий договір може бути розірвано судом на вимогу кожної із сторін. Так, на вимогу відчужувача – у разі невиконання набувачем його розпоряджень, а на вимогу набувача – у разі неможливості виконання ним розпоряджень відчужувача.

Відповідно до ст. 1251 і ст. 1252 ЦК України та ст. 37 і ч. 1 ст. 40 Закону України «Про нотаріат» посвідчені нотаріусом, консульськими установами та посадовими службовими особами спадкові договори підлягають державній реєстрації у Спадковому реєстрі.

Досвід застосування спадкового договору в зарубіжних країнах свідчить про те, що такий договір є альтернативою заповіту і є угодою, що містить умови переходу до спадкоємця майна спадкодавця після його смерті.

Спадковий договір характерний для законодавства Європейського Союзу та зумовлений потребою практики. В більшості країн Європи інститут спадкового договору доволі розповсюджений, а порядок

укладення та виконання спадкових договорів детально регламентований законодавством, на відміну від нашої держави, де спадковий договір і досі, незважаючи на його введення в систему майже 14-ть років тому, поступається усталеним інститутам спадкування за законом і заповітом [1, с. 1].

Спадковий договір має різне трактування в країнах Європейського Союзу, зокрема він детально регламентований і використовується як окремий вид спадкування в Німеччині та практично заборонений у Франції, Польщі чи Іспанії [5, с. 55].

Модель спадкового договору, за цивільним законодавством України, суттєво відрізняється від свого аналогу в зарубіжних правопорядках, де спадковий договір спрямований передусім на призначення спадкоємця і розглядається поряд із спадкуванням за заповітом та законом як підстава спадкування та, відповідно, породжує відносини спадкування (наприклад, §§2274–2302 Німецького цивільного уложення, §§ 1582–1593 ЦК Чехії, §§ 95–103 Закону Естонії «Про спадкування»). Очевидно, що в національній правовій системі спадковий договір – це договір на випадок смерті, а не договір про спадкування [3, с. 237].

Спадковий договір насамперед має німецьке походження, а наявність його в спадково правових системах Австрії, Швейцарії, Угорщини, Латвії та деяких інших країн пояснюється рецепцією німецького права в кінці XIX – початку XX ст. [7, с. 152]. У наведених європейських країнах спадковий договір відіграє роль третьої підстави спадкування нарівні зі спадкуванням за законом і спадкуванням за заповітом і в певною мірою дозволяє розширити вибір спадкодавця щодо способу оформлення спадкового правонаступництва. Законодавці зазначених держав визначають під спадковим договором угоду спадкодавця і спадкоємця, за якою після смерті спадкодавця все спадкове майно або його частина переходять до спадкоємця, який підписав цей договір [1, с. 1].

Сьогодні спадковий договір найбільше застосовують у праві Німеччини, Австрії, Угорщини, Швеції, Латвії. У вищезазначених європейських країнах спадковий договір відіграє роль третьої підстави спадкування нарівні зі спадкуванням за законом і спадкуванням за заповітом і певною мірою дозволяє розширити вибір спадкодавця щодо способу спадкового правонаступництва [1, с. 668].

Саме досвід Німеччини має важливе значення для розуміння і застосування інституту спадкового договору, оскільки він розвивався та набував становлення в межах німецького права. Історично німецька модель спадкового договору склалася першою в Європі.

Вважаємо, що саме право Німеччини має велике значення для врегулювання дискусійних моментів щодо розуміння і застосування спадкового договору, які виникають серед вітчизняних науковців. §1941 Німецького цивільного уложення (далі НЦУ) визначає, що спадковим договором є правочин на випадок смерті особи, в якому обидві сторони договору або лише одна сторона, але з силою договірного зобов'язання, приймають розпорядження щодо спадщини. За законодавством Німеччини, спадковий договір має містити розпорядження щодо призначення спадкоємців (§ 1941 НЦУ), встановлення заповідальної відмови або покладення (§ 2278 НЦУ). В односторонньому порядку кожна сторона без погодження з другою може здійснювати інші розпорядження на випадок смерті. Мається на увазі, що такі розпорядження не мають зобов'язальних ознак договірного характеру і можуть бути скасовані способом складання заповіту (§ 2254 НЦУ) [2, с. 85].

Порівнюючи законодавче регулювання інституту спадкового договору України та Німеччини, можна виокремити такі основні аспекти. За законодавством Німеччини (§ 2286 НЦУ) спадкодавець має право на власний розсуд розпоряджатися власним майном, а за законодавством України – ст. 1307 ЦК України ставить заборону на відчуження майна визначеного у спадковому договорі. Обов'язком відчужувача є збереження цього майна не відчужуючи та не заповідаючи його [4, с. 83]. За законодавством України, правові наслідки вчиненого спадкового договору виникають з моменту укладення договору, а за законодавством Німеччини вони виникають з відкриттям спадщини. Для українського і німецького законодавства характерно те, що спадковий договір має зобов'язальний характер, на відміну від заповіту, і не може бути змінений, скасований чи розірваний в односторонньому порядку. Підсумовуючи вищенаведене, можна сказати, що німецьке законодавство захищає юридично обидві сторони договору від негативних наслідків та порушення зобов'язальних прав.

Правове регулювання укладення спадкового договору в інших країнах Європейського Союзу, наприклад в Австрії, Угорщині, Швейцарії, ґрунтується на німецькій правовій системі. Так, австрійське право допускає спадкування за договором окремого майна, а спадкування за спадковим договором усього майна можливе лише подружжям чи нареченими [7, с. 154].

ЦК Франції забороняє договори про майбутній спадок, тобто договори про спадкування, договори зі спадщиною і відмову від спадщини; спадковий договір визнається як виняток із загального правила в до-

волі обмеженому виді (як акт дарування) тільки на користь подружжя й усередині сім'ї [5]. Законодавствами зазначених держав щодо спадкового договору не встановлено правило про обов'язковість збереження таємниці вчинення такої угоди, як щодо таємниці заповіту.

Спадковий договір як інститут цивільного права також закріплено в законодавстві Австрії. Відповідно до ст. 602 Австрійського цивільного уложення договори про спадщину можуть бути дійсні лише між подружжям, зареєстрованими партнерами та особами, які заручились або пообіцяли зареєстроване партнерство.

Латвійська модель спадкового договору більшою мірою, ніж німецька, захищає інтереси спадкоємця, оскільки забороняє будь-яке відчуження спадкодавцем нерухомого майна, на яке після смерті останнього спадкоємець може придбати права [1, с. 669].

Цивільний кодекс Швейцарії розглядає спадковий договір як один з видів розпоряджень на випадок смерті. Спадкодавець може зробити розпорядження у спадковому договорі щодо свого майна загалом або в певній частині; зобов'язатися залишити третій особі спадщину чи відказ; укласти з одним із спадкоємців угоду про відмову від спадщини або її викуп.

Вважаємо, що в цивільному законодавстві України найбільш захищені інтереси спадкоємця, який уклав з спадкодавцем спадковий договір, на відміну від розглянутих вище німецької, австрійської та латвійської моделі спадкового договору.

Розглядаючи відмінність спадкового договору в українському законодавстві від законодавства країн Європи, варто вказати, що, на відміну від європейського законодавства, право власності на випадок смерті відчужувача набувач отримує на підставі укладення договору, а не в порядку спадкування. Тобто існування чинного спадкового договору не впливає на порядок спадкування, відповідно, набувач за спадковим договором не може розглядатися як спадкоємець відчужувача [4, с. 394]. Він лише стає власником визначеного у договорі майна відчужувача у разі його смерті. Положення європейського та українського права щодо інституту спадкового договору відрізняються також за відношенням до зобов'язальної сили цього правочину. Так, якщо, наприклад у Німеччині, спадкодавець після укладення спадкового договору має право вільно розпоряджатися своїм майном (§ 2286 НЦУ), то українське законодавство (абз. 1 ст. 1307 ЦК України) забороняє відчужувати визначене в угоді майно. Тобто обов'язком відчужувача у спадковому договорі є збереження визначеного в угоді майна, не відчужуючи та не заповідаючи його. Зобов'язання набувача у спадковому договорі врегульовані у ст. 1305 ЦК України, згідно з якою він може бути зобов'язаний до вчинення дії матеріального чи нематеріального характеру як за життя відчужувача, так і після його смерті. Таким чином, з укладенням спадкового договору відчужувач отримує право вимагати від набувача належне виконання своїх розпоряджень, а набувач – вимагати дотримання зобов'язання не відчужувати майно, щодо якого було вчинено договір. Це означає, що правові наслідки вчинення спадкового договору в Україні (а не як у німецькому чи латвійському праві – тільки з відкриттям спадщини) виникають уже в момент укладення договору.

Закріплена в цивільному законодавстві України конструкція нагадує скоріше так званий правочин серед живих у європейському праві, коли одна сторона договору на випадок своєї смерті, але з негайною зобов'язальною юридичною силою вчиняє розпорядження або бере на себе певні зобов'язання. Дійсність такого розпорядження або, відповідно, юридична сила зобов'язання обумовлена відкриттям спадщини (як відкладальною чи скасувальною умовою) чи лише виконанням зобов'язання, тобто речовий виконавчий правочин відкладається до моменту відкриття спадщини [4, с. 99].

В європейському законодавстві наразі спадковий договір визначається як підстава спадкування, на відміну від українського цивільного законодавства, де він за правовою природою є зобов'язальним відношенням. Отже, моделі спадкового договору в українському та європейському законодавстві мають свої відмінні та спільні риси. Досвід країн Європейського Союзу має велике значення для вирішення дискусійних питань розвитку цього правового інституту в Україні.

Висновки. Спадковий договір не набув значного поширення у вітчизняній нотаріальній практиці, на відміну від країн Європейського Союзу. Мабуть, це зумовлено неоднозначністю розуміння його правової природи, оскільки його правова конструкція недостатньо зрозуміла, а сам механізм застосування в Україні на сьогодні є не достатньо напрацьованим.

У країнах Європейського Союзу спадковий договір частіше виступає як третя підстава спадкування нарівні зі спадкуванням за законом і спадкуванням за заповітом, що дає спадкоємцю можливість зробити вибір під час оформлення спадкового правонаступництва.

Таким чином, впровадження європейського законодавства у вітчизняну практику, зокрема гармонізація цивільного законодавства з нормами Європейського Союзу, необхідні для ефективного використання цієї правової конструкції та заповнення прогалин національного законодавства у сфері регулювання спадкового договору.

Список використаних джерел

1. Дутікова О. О., Гончарова А. В. Порівняльна характеристика інституту спадкового договору в європейському та національному законодавстві. Молодий вчений, 2018. № 4 (56). С. 668–672.
2. Кравчик М., Тур О. Особливості укладення спадкового договору за законодавством України та законодавством країн Європейського Союзу. Вісник Львівського національного університету. Серія: Юридична, 2021. Випуск 72. С. 80–86.
3. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві: монографія. Київ : Алерта, 2019. 498 с.
4. Резворович К. Р (кер.), Юнін О. С., Круглова О. О. та ін. Реформування цивільного права в умовах євроінтеграції: навч. посіб. Дніпро : Видавець Біла К. О., 2019. 180 с.
5. Самойлова І. Спадковий договір : правова природа за законодавством України та країн Європи. Підприємництво, господарство і право : науково-практичний господарсько-правовий журнал, 2021. № 3. С. 54–59.
6. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16 січня 2003 року, № 435-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 40. Ст. 356.
7. Чепис І. В., Писарева Е. А. Особливості правового регулювання спадкового договору в Україні та зарубіжних країнах. Вісник студентського наукового товариства ДонНУ імені Василя Стуса. Том 1. № 13, 2021. С. 151–155.
8. Шама Н. П. Спадковий договір в цивільному праві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. Львів, 2008. 27 с.

References

1. Dutikova, O. O. & Goncharova, A. V. (2018). Porivnyalna charakteristika institutu spadkovogo dogovoru v Evropeyskomu ta natsionalnomu zakonodavstvi. [Comparative characteristics of the institution of inheritance contract in European and national legislation]. *Molodiy vcheniy – Young scientist*, 4 (56), 668-672 [in Ukrainian].
2. Kravchik, M. & Tur, O. (2021). Osoblyvosti ukladennia spadkovogo dogovoru za zakonodavstvom Ukrainy ta zakonodavstvom krain Evropeiskogo Soiuzu. [Peculiarities of concluding an inheritance agreement under the legislation of Ukraine and the legislation of the European Union]. *Visnyk Lvivskogo universytetu – Visnyk of Lviv University. Legal Series*, 72, 80-86 [in Ukrainian].
3. Kukhariev, O. Ye. (2019). *Teoretychni ta praktychni problemy dyspozytyvnosti v spadkovomu pravi: monografiia [Theoretical and practical problems of dispositiveness in inheritance law: monograph]*. Kyiv: Alerta [in Ukrainian].
4. Rezvorovych, K. R (ker.), Yunin, O. S. & Kruhlova, O. O. ta in. (2019). *Reformuvannya civilnogo prava v umovah yevrointegraciyi: navch. posib. [Reforming civil law in the context of European integration]*. Dnipro: Vidavec Bila K. O. [in Ukrainian].
5. Samojlova, I. (2021). Spadkovuj dogovir: pravova priroda za zakonodavstvom Ukrayini ta krayin Evropi [Inheritance agreement: legal nature according to the legislation of Ukraine and European countries]. *Pidpriyemnicтво, gospodarstvo i pravo: naukovopraktychnuj, gospodarсько-pravovij zhurnal – Entrepreneurship, economy and law: scientific and practical, economic and legal journal*, 3, 54-59 [in Ukrainian].
6. *Civilnij kodeks Ukrayini [Civil Code of Ukraine]: Kodeks Ukrayiny vid 16 sichnya 2003 roku, № 435-IV*. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003, 40, 356 [in Ukrainian].
7. Chepis, I. V. & Pisaryeva, E. A. (2021). Osoblyvosti pravovogo regulyuvannya spadkovogo dogovoru v Ukrayini ta zarubizhnih krayinah. [Peculiarities of legal regulation of inheritance agreement in Ukraine and foreign countries]. *Visnyk studentskogo naukovoogo tovaristva DonNU imeni Vasilya Stusa – Bulletin of the Vasyl Stus Student Scientific Society of DonNU*, 1 (13), 151-155 [in Ukrainian].

8. Shama, N.P. (2008). *Spadkovuj dogovir v civilnomu pravi Ukrainu [Inheritance agreement in civil law of Ukraine]: avtoreferat disertacii na zdobuttya naukovogo stupenya kandidata yuridichnih nauk: 12.00.03. Lviv [in Ukrainian]*.

Стаття надійшла до редакції 17.05.2022.

DOI:10.35774/app2022.02.121
УДК 340

Міла Хмара,

кандидат філософських наук, доцент ПВНЗ
«Міжнародний економіко-гуманітарний
університет імені академіка Степана
Дем'янчука», м. Рівне, Україна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2228-0069>

ОСОБЛИВОСТІ ПРИПИНЕННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

У статті досліджено особливості припинення трудових відносин в умовах воєнного стану в Україні. Окреслено сучасний стан правового регулювання припинення трудових відносин. Зазначено, що запровадження певних обмежень прав працівників суб'єктів господарської діяльності, а також підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності є виправданими, оскільки направлені на максимально ефективну організацію праці під час війни, однак в окремих випадках призводять до порушення прав працівників.

Ключові слова: трудові правовідносини, трудовий договір, працівник, роботодавець, воєнний стан, припинення трудових правовідносин, припинення трудового договору.

Бібл.: 16.

Хмара М.

Features of the Termination of Employment Relations Under the Conditions of Martial State in Ukraine

The article deals with the peculiarities of the termination of labour relations in the conditions of martial law in Ukraine.

The war, the imposition of martial law, the mobilization of workers, temporary occupation, and the destruction of various enterprises in Ukraine affected the activities of all subjects of economic activity, institutions and organizations throughout the territory of our country and led to changes in the legal regulation of various spheres of the state's life, including including labour relations. With the adoption of the Law of Ukraine of 15.03.2022 № 2136-IX "on Organization of labour relations in the conditions of military condition" in Ukraine certain peculiarities of passing of civil service and service in local self-government bodies, peculiarities of labour relations of employees of economic entities are defined. This law introduced significant changes to labour legislation, including changes to the termination of labour laws and labour contracts.

The current state of legal regulation of termination of labour relations is outlined.

The two types of termination of the labour contract, which are valid during the military condition, are analyzed: the complete termination of the labour contract and suspension of the employment contract, which can be initiated by both the employee and the employer.

It is noted that the suspension of the employment contract is a new effective legislation, the essence of which is to temporarily stop the employer providing the employee with work and temporarily stop the employee performing work under the concluded labour contract in connection with the armed aggression against Ukraine, which excludes the possibility of both parties of labour relations to fulfill the obligations stipulated by the labour contract.

It is noted that the introduction of certain restrictions on the rights of employees of economic entities, as well as enterprises, institutions, organizations, regardless of the form of ownership, are justified, as they are aimed at the most efficient organization of work during the war, but in some cases lead to the violation of the rights of employees.

Keywords: labor legal relations, labor contract, employee, employer, military status, termination of labor legal relations, termination of employment contract.

Постановка проблеми. Війна, введення воєнного стану, мобілізація працівників, тимчасова окупація, руйнування різних підприємств в Україні вплинула на діяльність всіх суб'єктів господарської діяльності, установ та організацій по всій території нашої держави і призвели до внесення змін до правового регулювання різних сфер життєдіяльності держави, в тому числі і трудових відносин. 24 березня 2022 року набрав чинність Закон України від 15.03.2022 № 2136-IX "Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану", яким внесено зміни до чинного законодавства та визначено особливості трудових відносин у таких складний час, в тому числі і щодо порядку припинення трудових відносин [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання сутності, підстав та умов припинення трудових правовідносин були предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців. Зокрема, Глазько С.М. розглянув теоретичні аспекти правового регулювання припинення трудового договору [2], Костишева Т.І. визначила підстави та умови виникнення та припинення відносин у сфері контролю дотримання законодавства про працю [3], Шишлюк В.Р. здійснила порівняльний аналіз припинення трудового договору за законодавством України і Польщі [4], Бабенко Е.В. сформульовано цілісну доктрину захисту трудових прав працівників при припиненні трудових правовідносин [5].

Поряд з цим ведення в дію воєнного стану в Україні призвели до змін в правовому регулюванні трудових правовідносин, в тому числі і припинення таких відносин під час війни.

Мета статті – розглянути особливості припинення трудових правовідносин в умовах воєнного стану, визначити актуальні проблеми їх правового регулювання в цей період і перспективи удосконалення чинного законодавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Основне місце у системі трудових правовідносин належить правовідносинам між роботодавцем і працівником, що за своєю суттю є певними стосунками, що виникають на добровільній основі у результаті укладання трудового договору [6]. Тому саме змістом та межами трудового договору визначаються такі трудові правовідносини [7, с. 102]. Під час укладення трудового договору про роботу працівники реалізують своє конституційне право на працю, право на належні, безпечні і здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від визначеної законом, право на своєчасне одержання винагороди (стаття 43 Конституції України), право на страйк для захисту своїх економічних і соціальних інтересів (стаття 44 Конституції України), право на відпочинок (стаття 45 Конституції України), право на соціальний захист (стаття 46 Конституції України), право на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів (стаття 36 Конституції України) [8].

Кодексом законів про працю (далі – КзпП) урегульовані трудові відносини між роботодавцем і працівником, визначено гарантії при укладенні, зміні та припиненні трудового договору (стаття 22), визначені підстави припинення трудового договору (стаття 36)[9].

З прийняттям Закону України від 15.03.2022 № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» в Україні визначено певні особливості проходження державної служби та служби в органах місцевого самоврядування, особливості трудових відносин працівників суб'єктів господарської діяльності. Цим законом законодавець вніс суттєві зміни до трудового законодавства, в тому числі зміни щодо припинення трудових правовідносин і трудового договору [1].

Припинення трудового договору – це закінчення дії трудових правовідносин за угодою (згодою) сторін, волевиявленням сторін чи третіх осіб, які не є їх стороною, а також з підстав, що не залежать від волі сторін, у порядку, визначеному законодавством [4, с.25]. При цьому припинення трудового договору є правомірним за одночасної наявності таких умов, як: 1) передбаченої законодавством підстави припинення трудового договору; 2) дотримання порядку звільнення; 3) юридичного факту припинення трудового договору (наказу чи розпорядження роботодавця, заяви працівника, відповідного документа особи, уповноваженої вимагати розірвання договору) [10, с. 137-138].

Законодавець визначив два види припинення трудового договору: повністю припинення трудового договору і призупинення дії трудового договору, що може бути ініційоване як працівником, так і роботодавцем. Зупинимося на цьому більш детальноше.

Відповідно до статті 4 Закону України від 15.03.2022 № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» працівник може припинити трудові відносини з роботодавцем у бажаний для себе строк, що визначений у заяві без відпрацювання двотижневого строку з моменту написання заяви про звільнення, однак з дотриманням певних умов [1]. До таких умов віднесено:

1) підприємство, установа, організація, де працює такий працівник, має бути розташоване у районах, де ведуться бойові дії [1]. Відповідно до наказу Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25.04.2022 № 75 «Про затвердження Переліку територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 11 червня 2022 року» до районів, де ведуться бойові дії віднесено Криворізький і Синельниківський райони Дніпропетровської області, Бахмутський, Волноваський, Горлівський, Донецький, Кальміуський, Краматорський, Маріупольський, Покровський райони Донецької області, Бердянський, Василівський, Запорізький, Мелітопольський, Пологівський райони Запорізької області, Алчевський, Довжанський, Луганський, Ровеньківський, Сватівський, Северодонецький, Старобільський, Щастинський райони Запорізької області, Баштанський, Вознесенський, Миколаївський райони Миколаївської області, Конопотський, Охтирський, Сумський, Шосткинський райони Сумської області, Богодухівський,

Ізюмський, Красноградський, Куп'янський, Лозівський, Харківський, Чугуївський райони Харківської області, Бериславський, Генічеський, Каховський, Скадовський, Херсонський райони Херсонської області [11];

2) існує загроза для життя і здоров'я працівника, крім випадків примусового залучення до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, залучення до виконання робіт на об'єктах критичної інфраструктури) [1]. Відповідно до статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» одними із заходів правового режиму воєнного стану є запровадження трудової повинності для працездатних осіб, не залучених до роботи в оборонній сфері та захисту критичної інфраструктури, залучення до суспільно корисних робіт [12].

Порядку залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану, що затверджені постановою Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 № 753 суспільно корисні роботи – це види тимчасової трудової діяльності працездатних осіб в умовах воєнного стану, які провадяться для виконання роботи, що мають оборонний характер, ліквідації надзвичайних ситуацій техногенного, природного та воєнного характеру, що виникли в період воєнного стану, та їх наслідків, задоволення потреб Збройних сил, інших військових формувань і сил цивільного захисту [13]. До таких робіт можна віднести: ремонтно-відновлювальні роботи, розбір завалів, ремонтні роботи житлових приміщень, роботи з підтримки громадського порядку тощо.

Відповідно до Закону України від 16.11.2021 № 1882-IX «Про критичну інфраструктуру» критична інфраструктура – це об'єкти інфраструктури, системи, їх частини та їх сукупність, які є важливими для економіки, національної безпеки та оборони, порушення функціонування яких може завдати шкоди життєво важливим національним інтересам, зокрема це підприємства, установи та організації, що здійснюють урядування та надання найважливіших публічних (адміністративних) послуг, енергозабезпечення, водопостачання та водовідведення; продовольче забезпечення; транспортне забезпечення, охорону здоров'я, оборону, державну безпеку, правопорядок, здійснення правосуддя, тримання під вартою, цивільний захист населення тощо [14].

Стаття 5 Закону України від 15.03.2022 № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» містить положення щодо особливостей розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця. Зокрема, законодавець надав право роботодавцю звільняти працівника у період його тимчасової непрацездатності, у період перебування працівника у відпустці. При цьому датою звільнення є перший робочий день, що настає за днем закінчення тимчасової непрацездатності, зазначений у документі про тимчасову непрацездатність або перший робочий день після закінчення відпустки. Однак працівника, що перебуває у відпустці у зв'язку з вагітністю та пологами та відпустки для догляду за дитиною до досягнення нею трирічного віку звільняти заборонено [1].

Втім, підставами звільнення працівника з ініціативи роботодавця у воєнний час є ті ж самі підстави, що діють і у мирний час, що передбачені у статтях 40-41 КзпП [9]. Наприклад, зміна в організації виробництва і праці, систематичного невиконання працівником без поважних причин обов'язків, покладених на нього трудовим договором або правилами внутрішнього трудового розпорядку, прогул тощо.

До того ж, відповідно до статті 47-49 КзпП роботодавець зобов'язаний провести розрахунок з працівником у день звільнення, видати копію наказу (розпорядження) про звільнення, письмове повідомлення про нараховані та виплачені йому суми при звільненні, внести належні записи про звільнення до трудової книжки, видати на вимогу працівника довідку про його роботу на даному підприємстві, установі, організації із зазначенням спеціальності, кваліфікації, посади, часу роботи і розміру заробітної плати [9].

Новелою чинного законодавства є призупинення дії трудового договору. Відповідно до статті 13 Закону України від 15.03.2022 № 2136-IX «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» призупинення дії трудового договору – це тимчасове припинення роботодавцем забезпечення працівника роботою і тимчасове припинення працівником виконання роботи за укладеним трудовим договором у зв'язку із збройною агресією проти України, що виключає можливість обох сторін трудових відносин виконувати обов'язки, передбачені трудовим договором [1]. Призупинення дії трудового договору не тягне за собою припинення трудових відносин.

Таке призупинення трудових відносин оформляється наказом (розпорядженням) роботодавця, де мають бути відображено інформацію про причини призупинення, строк призупинення, умови відновлення дії трудового договору.

У разі прийняття рішення про скасування призупинення дії трудового договору до припинення або скасування воєнного стану роботодавець повинен за 10 календарних днів до відновлення дії трудового договору повідомити працівника про необхідність стати до роботи [1].

На період дії воєнного стану розірвання трудового договору з ініціативи роботодавця здійснюється без попередньої згоди виборного органу первинної профспілкової організації чи профспілкового представника, за винятком звільнення працівників обраних до таких організацій.

Варто теж звернути увагу на те, що сьогодні відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» проведення планових та позапланових заходів державного нагляду (контролю) припинено [16]. Тому фактично діяльність Державної служби з питань праці, що реалізує державну політику у сфері охорони праці, а також з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, зводиться до консультивання [17]. Така ситуація також створює відчуття безкарності для роботодавців, що можуть порушувати права працівника. Наприклад, суб'єкт підприємницької діяльності здійснює свою діяльність, є робота, однак з окремими працівниками призупинено дію трудового договору.

Висновки. Аналіз положень про припинення трудового договору, що передбачено Законом України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» дає можливість зробити висновок, про запровадження певних обмежень прав працівників суб'єктів господарської діяльності, а також підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності. Такі обмеження в умовах воєнного стану є виправданими, оскільки направлені на максимально ефективну організацію праці під час війни, однак в окремих випадках призводять до порушення прав працівників.

Список використаних джерел

1. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: *Закон України* від 15.03.2022 № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> (дата звернення: 20.04.2022)
2. Глазько С.М. Правове регулювання припинення трудового договору: теоретичний аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Національний університет внутрішніх справ. Харків. 2005, 177 с.
3. Костишева Т.І. Підстави та умови виникнення та припинення правовідносин у сфері контролю дотримання законодавства про працю: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Східноукраїнський національний університет ім. Володимира Даля. Луганськ, 2012, 190 с.
4. Шишлюк В.Р. Припинення трудового договору за законодавством України і Польщі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05. Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2017. 259 с.
5. Бабенко Е.В. Доктрина захисту трудових прав працівників при припиненні трудових правовідносин: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.05. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.05. Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля. Київ, 2019. 435 с.
6. Юровська В.В. Поняття та ознаки трудових правовідносин. *Право та інновації*. 2016. № 1(13). С. 67-72.
7. Трудове право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2017. 564 с.
8. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 22.04.2022)
9. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/ed20220617#Text> (дата звернення: 20.04.2022)
10. Трудове право України: підручник (за ред. проф. О. М. Ярошенко). Харків: Вид-во 2022. 376 с.
11. Про затвердження Переліку територіальних громад, які розташовані в районі проведення воєнних (бойових) дій або які перебувають в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) станом на 11 червня 2022 року»: наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 25.04.2022 № 75. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0453-22/ed20220617#Text> (дата звернення: 20.04.2022)
12. Про правовий режим воєнного стану: *Закон України* від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/ed20220615#Text> (дата звернення: 22.04.2022)
13. Порядок залучення працездатних осіб до суспільно корисних робіт в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 13.07.2011 № 753. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF/ed20190417#Text> (дата звернення: 20.04.2022)
14. Про критичну інфраструктуру: *Закон України* від 16.11.2021 № 1882-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> (дата звернення: 20.04.2022)
15. Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 13.03.2022 № 303. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF/ed20220517#Text> (дата звернення: 21.04.2022)

16. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань праці : *постанова Кабінету Міністрів України* від 11.02.2015 № 96. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.04.2022)

References

1. *Pro orhanizaciyu trudovykh vidnosyn v umovax voyennoho stanu: Zakon Ukrainy [On the organization of labor relations under martial law: Law of Ukraine]* (2022 March 15) № 2136-IX. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text> [in Ukrainian].
2. Hlazko, S. M. (2005). *Pravove rehulyuvannya pryypynennya trudovoho dohovoru: teoretychnyj aspekt [Legal regulation of termination of the employment contract: theoretical aspect]*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05. Kharkiv [in Ukrainian].
3. Kostylyeva, T. I. (2012). *Pidstavy ta umovy vynyknennya ta pryypynennya pravovidnosyn u sferi kontrolyu dotrymannya zakonodavstva pro pracyu [Grounds and conditions for the emergence and termination of legal relations in the field of monitoring compliance with labor legislation]*: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.05. Luhansk. [in Ukrainian].
4. Shyshlyuk, V. R. (2017). *Pryypynennya trudovoho dohovoru za zakonodavstvom Ukrainy i Polshhi [Employment contract termination procedure under Ukrainian and Polish law]*: dys. ...kand.yuryd. nauk: 12.00.05. Odesa. [in Ukrainian].
5. Babenko, E. V. (2019). *Doktryna zaxystu trudovykh prav pracivnykiv pry pryypynenni trudovykh pravovidnosyn [Doctrine of protecting the labour rights of employees in termination labour legal relationship]*: dys. ... dokt. yuryd. nauk: 12.00.05. Dysertaciya na zdobuttya naukovoho stupenya doktora yurydychnykh nauk za specialnistyu 12.00.05. Kyiv [in Ukrainian].
6. Yurovska, V. V. (2016). *Ponyattya ta oznaky trudovykh pravovidnosyn [Concept and features of labor relations]. Pravo ta innovacii – Law and innovation, 1(13)*. [in Ukrainian]
7. *Trudove pravo Ukrainy [Labor Law of Ukraine]: navchalnyj posibnyk / kol. avtoriv; za red. V. O. Kuchera*. viv. 2017. [in Ukrainian].
8. *Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]* (1996 June 28) № 254k/96-VR. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
9. *Kodeks zakoniv pro pracyu Ukrainy [The Labour Code]: Zakon Ukrainy* (1971 Dec. 10) № 322-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08/ed20220617#Text> [in Ukrainian].
10. *Trudove pravo Ukrainy [The labor Law of Ukraine]: pidruchnyk (za red. prof. O. M. Yaroshenko)*. Kharkiv. [in Ukrainian].
11. «*Pro zatverdzhennya Pereliku terytorialnykh hromad, yaki roztashovani v rajoni provedennya voyennykh (bojovykh) dij abo yaki perebuvaivut» v tymchasovij okupaciyi, otochenni (blokuvanni) stanom na 11 chervnya 2022 roku*» [On the approval of the List of territorial communities that are located in the area of military (combat) operations or that are under temporary occupation, encirclement (blockade) as of June 11, 2022]: nakaz Ministerstva z pytan reintehracyi tymchasovo okupovanykh terytorij Ukrainy (2022 April 25) № 75. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0453-22/ed20220617#Text> [in Ukrainian].
12. *Pro pravovyj rezhym voyennoho stanu [On the legal regime of martial law]: Zakon Ukrainy* (2015 May 12) № 389-VIII. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19/ed20220615#Text> [in Ukrainian].
13. *Poryadok zaluchennya pracezdatnykh osib do suspil'no korysnykh robit v umovax voyennoho stanu [The procedure for involving able-bodied persons in socially useful works under martial law]*: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (2011 July 13) № 753. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/753-2011-%D0%BF/ed20190417#Text> [in Ukrainian].
14. *Pro krytychnu infrastrukturu [On critical infrastructure]: Zakon Ukrainy* (2021 Nov. 16) № 1882-IX. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1882-20#Text> [in Ukrainian].
15. *Pro pryypynennya zaxodiv derzhavnoho nahlyadu (kontrolyu) i derzhavnoho rynkovoho nahlyadu v umovax voyennoho stanu [On the termination of measures of state supervision (control) and state market supervision under martial law]*: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (2022 March 13) №303. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/303-2022-%D0%BF/ed20220517#Text> [in Ukrainian].
16. *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro Derzhavnu sluzhbu Ukrainy z pytan praci [On the approval of the Regulations on the State Service of Ukraine on labor issues]*: postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy (2015 Feb.11) № 96. Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.04.2022) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.05.2022.

Liudmyla Savanets,

PhD in Juridical Sciences,
Docent, Associate Professor at the Department
of International Law and Migration Policy,
West Ukrainian National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0051-8905>

Hanna Poperechna,

PhD in Juridical Sciences,
Associate Professor at the Department of
International Law and Migration Policy,
West Ukrainian National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6978-4892>

THE DOCTRINE OF HARDSHIP IN CONTRACT LAW: COMPARATIVE STUDY

Проведено порівняльне дослідження доктрини істотної зміни обставин у договірному праві України, Франції, Німеччини, Англії. Проаналізовано підстави зміни або розірвання договору у зв'язку зі значною зміною обставин. Здійснено компаративістський аналіз повноважень суду щодо зміни договору у зв'язку з істотною зміною обставин.

У французькому цивільному праві доктрина *l'imprévision* охоплює усі випадки неможливості виконання договірних зобов'язань боржником у результаті настання непередбачуваної події після укладення договору.

Поняття «істотної зміни обставин» було введено до Цивільного кодексу України у 2004 р. з метою надання можливості сторонам договору подолати негативний вплив зміни обставин, які були непередбачуваними на момент укладення договору та зумовили обтяжливість виконання зобов'язання для однієї з них. Такий правовий інститут має на меті, з одного боку, відновити баланс інтересів у договірних відносинах та зменшити ризики, а з іншого – зберегти договірні відносини, надавши перевагу його майбутній модифікації над розірванням.

В англійській правовій системі доктрину істотної зміни обставин сформульовано поняттям *frustration*, відповідно до якого єдиним правовим засобом виступає розірвання договору, з неможливістю часткової або тимчасової зміни договірних зобов'язань.

У Німецькому договірному праві доктрина істотної зміни обставин концептуалізована у таких аспектах: сторони не уклали б договір, якщо вони знали би про настання такої зміни, і для однієї сторони було б несправедливим відмовляти іншій стороні в будь-якій зміні договору. Німецький підхід був прийнятий у багатьох проектах гармонізації договірних прав на міжнародному рівні, зокрема в Принципах європейського договірних прав, Проекті загальної системи координат (DCFR), Принципах міжнародних комерційних договорів УНІДРУА.

У французькому, англійському та німецькому цивільному законодавстві встановлено три різні підходи до випадків неможливості виконання договірних зобов'язань як виняток із засади *pacta sunt servanda*: сторони не звільняються від обов'язку виконати зобов'язання, якщо воно не стало неможливим; як виняток через неможливість у деяких випадках; або як окремий виняток.

Основною проблемою сьогодення є відсутність визначення поняття «істотна зміна обставин» в українському законодавстві та судовій практиці, що посилює правову невизначеність. З огляду на нечіткість її критеріїв у більшості випадків суди не визнають зміну обставин, на які посилається сторона, істотною.

Законодавство багатьох держав і міжнародне м'яке право надають судам повноваження змінювати або розривати договір у разі істотної зміни обставин.

Ключові слова: істотна зміна обставин, зміна договору, розірвання договору, договір, цивільне право.

Savanets L., Poperechna H.

The doctrine of hardship in contract law: comparative study

The article analyzes the doctrine of hardship in the contract law of Ukraine, France, Germany, England.

*The grounds for modifying or terminating the contract due to a hardship are analyzed. A comparative analysis of the court's powers to modify the contract in connection with a hardship is carried out. In French civil law the doctrine of *l'imprévision* covers all situations in which a party's contractual obligations have become harder and more onerous to perform because of an unforeseen event posterior to the conclusion of the contract. The conception of hardship was introduced to Ukrainian Civil Code in 2004 for provide the contractual parties to overcome the negative impact of a change of circumstances that was unforeseeable at the time of the conclusion of the contract and renders performance excessively onerous for one of them. This provision is aimed, on the one hand, to restore the balance of interests in contractual relations and to reduce risks, and on the other hand, to keep the contract, as far as possible, preference given to the adaptation of the contract over its termination. Unfortunately, the case law indicates difficulty in implementing the provision of hardship.*

In English law doctrine is formed the concept of frustration. The only remedy for frustration in common law is termination of the contract; and termination is permanent – English law does not recognize partial frustration nor temporary frustration.

German doctrine of hardship has been conceptualized into three aspects requiring a change of circumstances, the parties would not have concluded the contract if they had been aware of this change, and it would not be equitable for one party to deny the other party any amendment of the contract. German approach has been adopted in many harmonization projects and international instruments of contract law, in particular Principles on European Contract Law, Draft Common Frame of Reference, UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts.

*In French, English and Germany law is established three different approaches to cases of contractual impossibility as an exception to *pacta sunt servanda*: contractual parties are not discharge unless performance has become impossible; as exception for impossibility to some cases; or as separate exception.*

The main problem nowadays is the lack of definition of “significant change of circumstances” in Ukrainian legislation and case law. Such a rule seems to increase legal uncertainty as the criteria of its implementation are vague and have not yet been firmly and precisely defined by case law. In most cases, the courts do not recognize the change of circumstances referred to by the party as significant.

Ukrainian civil law doctrine defines “significant change of circumstances” as change of circumstances that did not depend on the will of parties and was the result of certain actions from the outside; and contains four features: was unforeseeable at the time of the conclusion of the contract, its duration and inevitability, arise without fault of the parties.

The law of many states and international soft law gives courts power to modify or terminate the contract in case of change in circumstances. French Civil Code not contains certain grounds in the event of change in circumstances to modify or terminate the contract. They are the same as in case of contract modification or termination by parties. In contrast, Ukrainian legislator decreases significantly judicial intervention in contractual relations. The power of Ukrainian courts to modify the contract is based on the general principles of contractual freedom, if parties in contractual terms lay down modification the contract in case of change in circumstances that was unforeseeable at the time of the conclusion of the contract renders performance excessively onerous for a party.

Keywords: *hardship, modify of contract, termination of contract, contract, civil law.*

Formulation of the problem. The doctrine of hardship in Ukrainian and foreign civil laws constitutes an exception to the general principle of contract law *pacta sunt servanda*. It covers situations harder and onerous to perform contractual obligations by the party owing to an unforeseen event posterior to the conclusion of the contract. The legal consequences for hardship, the court's powers to modify and terminate the contract in different legal systems in the word are divers. The comparative analyses the doctrine of hardship in the contract law of Ukraine, France, Germany, England allows to find them and to improve contract law in this area.

Analysis of resent research and publications. In the article authors are taking into account the works of E. Boursican, B. Fauvarque-Cosson, G. Wicker, A. Downe, T. Lutzi, R. Cabrillac, J. Dewez, R. Momberg, E. McKendrick, H. Rösler, J. C. Dastis, D. Philippe, V. Honcharenko, T. O. Rodoman, V. Prymak, Ph. Ridder, M.-Ph. Weller, and others.

The purpose of the article is to comparative study of the doctrine of hardship in Ukraine and French, Germany, England contract law.

Presentation of the main research material. The doctrine of *l'imprévision* as exception to the principle *pacta sunt servanda*, well known for French administrative law was introduced in French civil law by the new article 1195 French Civil Code. It is one of the main innovations of the Ordinance o. 2016-131 on the reform of contract law, the general regime and the proof of obligations [1], which allows the renegotiation or termination of a private-law contract in case of hardship. In the absence of legal provisions, judicial case-law had up until now rejected this principle [2, p.75; 3, p.33]. *L'imprévision* is usually seen as encompassing all situations in which

a party's contractual obligations have become harder and more onerous to perform – although not impossible – because of an unforeseen event posterior to the conclusion of the contract [4, p.53]. Reforming this area of law required the French legislator to strike a new balance between, on the one hand, the principle of *pacta sunt servanda* and the legal certainty that is usually ascribed to it and, on the other hand, the idea of contractual solidarity and fairness that lies at the foundation of every exception for *imprévision* admitted elsewhere [5, p.90]. The conception of hardship is new for Ukraine civil law too. It was introduced in legislation in 2004 by Ukrainian Civil Code to provide the contractual parties to overcome the negative impact of a change of circumstances that was unforeseeable at the time of the conclusion of the contract and renders performance excessively onerous for one of them. This provision is aimed, on the one hand, to restore the balance of interests in contractual relations and to reduce risks, and on the other hand, to keep the contract, as far as possible, preference given to the adaptation of the contract over its termination. Unfortunately, the court practice in Ukraine indicates difficulty in implementing the provision of hardship. Practically, cases about adaptation or termination the contract by the court in the event of change of circumstances are absent.

Legal systems that already allow an exception to *pacta sunt servanda* for cases of impossibility may take one of three different approaches to cases of *imprévision*: they may not discharge the parties unless performance has become actually impossible; they may extend the existing exception for impossibility to (some of) these cases; or they may develop of separate exception. These different approaches have been taken in French, English and Germany law, respectively [5, p.94; 6, p.326; 7, p.287; 8, p.197].

The rules of English law governing changes of circumstances during the lifetime of the contract are in some respects more limited than those in many civil law systems. In consequence, parties are generally advised to make specific provisions in their contract for possible future events which might affect the balance of the bargain – often under the name of «*force majeure*» or «hardship» clauses – and negotiated commercial contract to very commonly contain such provisions in order to avoid the operation of the general legal rules. However, there can be some difficulties with the operation of such clauses. From the second half of the nineteenth century the courts developed the doctrine of «*frustration*» [9, p.252]. English doctrine of frustration was developed in a case involving impossibility, English judges did not see much of a problem to extend it to cases where performance had not become literally impossible but would not serve the intended purpose or otherwise be something entirely different from what the parties had in mind when concluding the contract. Based on that reasoning, the English courts have applied the doctrine of frustration where supervening circumstance had rendered performance more burdensome to a degree that it would be fundamentally different from what was originally agreed [5, p.98].

Under English common law, the term frustration of contract includes at least three different situations: the case where performance has become physically or legally impossible, the case where performance has become impracticable (i.e. extremely onerous or difficult), and the case where a counter-performance has lost its value to the creditor (frustration of purpose) [10, p.123]. Frustration operates automatically irrespective of the wishes of the parties [11, p.38], and must be outside the parties' control: it must have occurred «without default of either party» [12, p.256]. Otherwise, in particular change of circumstances that was foreseeable at the time of the conclusion of the contract or if change of circumstances was caused by one of the parties, it will mean as a breach of contract by that party, and not as frustration.

The only remedy for frustration in common law is termination of the contract [13, p.158]; and termination is permanent – English law does not recognize partial frustration (termination of any part of the contract) nor temporary frustration (suspension, rather than permanent termination). The court has no power to adjust the terms of the contract to reflect the changed circumstances [14, p.506]; and, unless it is possible to resolve the difficulties which arise following the changed circumstances by interpretation of the contract or by implication of a term on the facts, the court can give no relief where there is a change of circumstances which falls short of frustration [12, p.259]. Frustration terminates the contract which effect from the time of the frustrating event: if a contract is frustrated, each party is released from any further obligation to perform [15, p.487; 16, p.81-83]. Rather, the parties will often negotiate a new contract with different terms and conditions [17, p.191].

The German approach to *l'imprévision* is based on a doctrine of disappearance of the basis of the transaction which is entirely separate from the doctrine of impossibility. German courts had started to regularly apply this doctrine and after the reform of German law of obligation in 2002 it was codified and introduced into BGB (§ 313). Although they were aware of the concept of the *clausula rebus sic stantibus*, the legislator of the BGB decided not to incorporate a general provision dealing with changing circumstances in an effort not to undermine the principle of *pacta sunt servanda* [5, p.99-100]. The principle of good faith was the basis for the

case law on change of circumstances [18, p.98; 14, p.489-491] before its codification into BGB after the reform of German law of obligations.

German doctrine of hardship has been conceptualized into a three-prong test, requiring a factual element (i.e. a change of circumstances), a hypothetical element (i.e. the parties would not have concluded the contract if they had been aware of this change), and an equitable element (i.e. it would not be equitable for one party to deny the other party any amendment of the contract). When these elements had been established, one party could demand from the other what the parties would have agreed if they had been aware of the risk and the contract had been amendment accordingly; (only) if the other party refused this or an amendment where not possible, the party for which performance had become more onerous could terminate the contract [5, p.101-102]. German approach has been adopted in many harmonization projects and international instruments of contract law. Art.6:111 PECL, III.-1:110 DCFR, 6.2.3. UNIDROIT Principles all allow the courts to amend or terminate a contract if performance become so onerous because of an expectation change of circumstances that it would be manifestly unjust to hold the debtor to the obligation with preference given towards the amendment of the contract [19]. Yet, unlike the German case law, they all require an attempt to renegotiate the contract before the courts may intervene [5, p.103]. The UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods (hereafter CISG) does not include a provision for a change of circumstances or the adjustment of contracts. But art.79 (1) CISG provides a narrow exception to the no-fault principle of the CISG [20, p.293-337].

The traditional French approach to *imprévision* is notorious for its uncompromising adherence to *pacta sunt servanda*. It is perfectly illustrated by the *Cour de cassation's* leading decision in *Canal de Craponne*, where the owner of a channel asked the courts to increase the charges that were due to them by the adjoining owners in exchange for their obligation to maintain the channel under contracts concluded in 1560 and 1567, which had become entirely derisory in 1876. While the lower courts allowed the claim and modified the contract, expressly admitting an exception to the principle of *pacta sunt servanda* for contracts that are executed over a certain period of time, the *Cour de cassation* overruled the decision, pointing out that Article 1134 reproduced a general and *absolute* principle that applies to *all* contracts, including those entered into before the *Code civil* was enacted. Thus, it was not the task of the courts, however fair they thought their decision to be, to modify a contract and replace freely negotiated terms [5, p.94-95; 21].

French courts based on the general principle of good faith [14, p.501; 5, p.108] imposed in case of *l'imprévision* to renegotiate contracts to rebalance disproportionate contractual duties where both parties had agreed on it, or termination of the contract. The concept of *l'imprévision* applies if new circumstances that are beyond the control of the parties and that were unforeseeable arise, rendering the contract substantially more burdensome or substantially altering the economic balance between the obligations. The same approach is in the Belgian legal discourse [22, p.101; 10, p.123].

The application of hardship is strictly restricted as in French Civil Code as in Ukrainian Civil Code. According to art.1195 French Civil Code it involves the presence of four conditions:

- 1) change of circumstances;
- 2) that was unforeseeable at the time of the conclusion of the contract;
- 3) which renders performance excessively onerous for one party of a contract;
- 4) such party had not accepted the risk of change of circumstances.

Only the combination of all these conditions give party right to ask the other contracting party to renegotiate the contract. The first party must continue to perform his obligations during renegotiation.

Ukrainian Civil Code also gives preference for parties independently solve to modify or terminate the contract in the event of a significant change of circumstances which the parties were guided at the conclusion of contract. Such variant of parties' behavior rooted in the principle of good faith, and allows solving the problems associated with change of circumstance by parties agree. It means as special way to protect property interest of the party violated not by another contractual party, but due to unforeseeable change of circumstances [23, p.313; 24, p.118].

The main problem nowadays is the lack of definition of 'significant change of circumstances' in legislation and case law. Such a rule seems to increase legal uncertainty as the criteria of its implementation are vague and have not yet been firmly and precisely defined by case law. In most cases, the courts do not recognize the change of circumstances referred to by the party as significant. Juridical practice in Ukraine shows that such change of circumstances as global financial crisis [25, p.28; 26, p.65], effect of drop in value of currency, business failure, business (commercial) risks, termination of marital relations means by the court as not significant. The notion of 'significant change of circumstances' is an evaluative category [27; 28, p.101; 29; 30, p.46]. Article 652 (1) lays

down rule to determine the significant change of circumstances as circumstances have changed so much that if the parties could provide it, they would not have concluded the contract or have concluded the contract on other terms. Civil law doctrine defines 'significant change of circumstances' as change of circumstances that did not depend on the will of parties and was the result of certain actions from the outside [31, p.706-716]; and contains four features: was unforeseeable at the time of the conclusion of the contract, its duration and inevitability, arise without fault of the parties [32, p.46].

Sometimes one equates hardship to impossibility [33, p.564-565], intrinsically these clauses tend to deal with similar situations [34, p.456], but the difference between them lies in diverse consequences, in particular legal and factual. The hardship suggests that the performances of contract may still be possible, although excessively onerous for the debtor, whereas in the situation covered by impossibility the circumstance has caused an insurmountable obstacle to performance. The consequences of impossibility will stress suspension of the obligations lead to the end of the contract and relief the defaulter of liability (art.617 Ukrainian Civil Code). The hardship clauses will be focused on re-negotiation, gives to court the choice of revising the terms regulating the obligation or put an end to it.

Of course, there is sometimes a very fine line between a performance which is only possible by totally unreasonable efforts, and a performance which is only very difficult even if it may drive the debtor into bankruptcy. It is up to the court to decide which situation is before it [19].

Ukrainian Civil Code in art.652 (1) establishes two types of limits to modify or terminate the contract by parties in case of hardship. One of them is contractual terms. Parties can provide for those in the contract using hardship clauses. In the light of freedom of contract, their construction and application take precedence over codified objections dealing with impossibility and unforeseen circumstances [35, p.373-374]. There is a subjective limitation. Another, objective limitation is connected with certain type of contract and obligation. For instance, according to nature of insurance contract, occurrence of insurance events cannot be considered as bases for modification or termination the contract at the request of the insurer in hardship.

In the case of refusal or the failure of renegotiations or termination the contract Ukrainian law and French law move in the same direction. To both lawmakers allow the judge to either amend or terminate a contract if an unforeseeable change of circumstance has made performance considerably more onerous. However, the judge power in the case of hardship is not the same.

It should be noted that law of many states, in particular: Italian, Dutch codified power the court amend or terminate a contract; Australian and Swiss courts seem to apply a similar rule, without the legislators having codified it; German, Austrian, Greek, Portuguese, Italian, Danish, Finnish and Swedish courts have the power to modify the contract; and international soft law (PECL (art. 6:111), UNIDROIT Principles (art.6.2.1 to 6.2.3), DCFR (art. III.- 3:502)) gives courts power to modify or terminate the contract in case of change in circumstances. In Europe, it seems that only Belgium, Luxembourg, United Kingdom do not fully recognize the judicial power to modify or terminate the contract when there has been an exceptional change of circumstances [36, p.68; 37, p.74-75].

From analysis of art.652 (2) Ukrainian Civil Code and art.1195 French Civil Code follows that court have a power to revise the contract or put an end to it only if negotiations failed. In Ukrainian Civil Code same kind of provision conditioned by general rule that modify or terminate the contract can be allowed only by the parties' consent (art.651 (1) Ukrainian Civil Code) and binding force of contract for parties (art.629 Ukrainian Civil Code). In decision of Supreme Court of Ukraine speaks that court have a power to modify or terminate the contract only if negotiations failed [38]. This provision imposed an obligation on contracting parties to enter into negotiations with a view to modify the contract or its termination: damages could be awarded for loss caused by a refusal to negotiate or by breaking off negotiation's contrary to good faith and fair dealing. This technique, at first view, might seem as being undesirably complicated and heavy. Yet, this provision will protect the courts from excessive congestion.

French Civil Code not contains certain grounds in the event of change in circumstances to modify or terminate the contract. They are the same as in case of contract modification or termination by parties. In contrast, Ukrainian legislator decreases significantly judicial intervention in contractual relations. Moreover, courts modify the contract in strictly defined cases. We agree with *Andreeva* that priority of termination under modification of contract rooted in dispositive of civil law and the principle of contractual freedom [32; p.48]. Indeed, if the parties agreed to modify the contract, they would not have asked the court to set about contract adaptation. The modification of contractual terms by court necessitates to perform the obligations by parties, which have not been freely concerted.

The art.652 (2, 4) Ukrainian Civil Code places strict limits on the powers of the court to modify or terminate a contract owing to change of circumstances [39]. We dare to suggest that Ukrainian lawmaker proceeded on the bases that if the changes of circumstances are not strictly controlled, undermine fundamental principles of the law of contract and the stability of contractual relations.

According to art.652 (2) Ukrainian Civil Code court have a power to terminate the contract if plaintiff will prove the presence simultaneous the following conditions:

- 1) while concluding the contract parties thought that such change of circumstances would not occur;
- 2) change of circumstances is due to the conditions which the concerned party failed to remove after their emergence in spite of all its diligence and prudence;
- 3) performance of the contract would disturb the balance of the parties' property interests and would deprive the concerned party of everything it expected to get while concluding the contract;
- 4) the essence of the contract or customary business practices do not result in the risk of the circumstances' change to be rely by the concerned party.

There are few court decisions in favor of the plaintiff in court practice, seeing impossibility for party, whom ask court to determine the contract to prove all of the above.

In keeping with French and Ukraine law the court will not be limited to end the contract, but may also modify the contract at the request of one of the parties. The modification must be aimed at making the obligation reasonable and equitable in the new circumstances. Any modification must only be such, however, as will make the obligation reasonable and equitable in the new circumstances. It would not be reasonable and equitable if the effect of the court's order were to introduce a new hardship or injustice [19]. While, the French Civil Code not determined exceptions for court power to modify the contract, the Ukrainian Civil Code contains it. The modification of the contract by the court due to significant change of circumstances shall be allowed upon in unique cases when (1) termination the contract contradicts the public interests or (2) entails the parties' losses substantially exceeding the expenses for performance the contract under terms changed by the court. However, the question remains how to identify and agree on those terms even in court [40, p.117].

An interesting issue is a power of Ukrainian courts to modify the contract outside of the above cases. It appears to be based on the general principles of contractual freedom, if parties in contractual terms lay down modification the contract in case of change in circumstances that was unforeseeable at the time of the conclusion of the contract renders performance excessively onerous for a party.

Based on the above the practical impact would be have issue of interpretation by courts the powers conferred upon French Civil Code in the case of refusal or the failure of renegotiations by parties in change of circumstances. The feasibility of assessment the French Civil Code new provision as rule increments significantly judicial intervention in contractual relations only time and case law will show.

The art. 652 (3) Ukrainian Civil Code sets out the exception of general rule upon consequences for contractual parties in the case of termination, according to which parties have no right to claim the return of what has been performed by them under an obligation prior to the moment of termination the contract. If the contract was terminated by the court due the significant change of circumstances the court upon the request of any party shall determine the consequences of the contractual termination based on the necessity to fairly distribute the expenses between the parties incurred in connection with performance of the contract.

Conclusions. Comparative study of the doctrine of hardship in French, English, Germany and Ukraine contract law allows to form the following conclusions. In French civil law the doctrine of *l'imprévision* covers all situations in which a party's contractual obligations have become harder and more onerous to perform because of an unforeseen event posterior to the conclusion of the contract. The conception of hardship was introduced to Ukrainian Civil Code in 2004 for provide the contractual parties to overcome the negative impact of a change of circumstances that was unforeseeable at the time of the conclusion of the contract and renders performance excessively onerous for one of them. This provision is aimed, on the one hand, to restore the balance of interests in contractual relations and to reduce risks, and on the other hand, to keep the contract, as far as possible, preference given to the adaptation of the contract over its termination. Unfortunately, the case law indicates difficulty in implementing the provision of hardship.

In English law doctrine is formed the concept of frustration. The only remedy for frustration in common law is termination of the contract; and termination is permanent – English law does not recognize partial frustration nor temporary frustration.

German doctrine of hardship has been conceptualized into three aspects requiring a change of circumstances, the parties would not have concluded the contract if they had been aware of this change, and it would not be

equitable for one party to deny the other party any amendment of the contract. German approach has been adopted in many harmonization projects and international instruments of contract law, in particular Principles on European Contract Law, Draft Common Frame of Reference, UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts.

In French, English and Germany law is established three different approaches to cases of contractual impossibility as an exception to *pacta sunt servanda*: contractual parties are not discharge unless performance has become impossible; as exception for impossibility to some cases; or as separate exception.

The main problem nowadays is the lack of definition of ‘significant change of circumstances’ in legislation and case law. Such a rule seems to increase legal uncertainty as the criteria of its implementation are vague and have not yet been firmly and precisely defined by case law. In most cases, the courts do not recognize the change of circumstances referred to by the party as significant.

Civil law doctrine defines ‘significant change of circumstances’ as change of circumstances that did not depend on the will of parties and was the result of certain actions from the outside; and contains four features: was unforeseeable at the time of the conclusion of the contract, its duration and inevitability, arise without fault of the parties.

The law of many states and international soft law gives courts power to modify or terminate the contract in case of change in circumstances. French Civil Code not contains certain grounds in the event of change in circumstances to modify or terminate the contract. They are the same as in case of contract modification or termination by parties. In contrast, Ukrainian legislator decreases significantly judicial intervention in contractual relations. The power of Ukrainian courts to modify the contract is based on the general principles of contractual freedom, if parties in contractual terms lay down modification the contract in case of change in circumstances that was unforeseeable at the time of the conclusion of the contract renders performance excessively onerous for a party.

References

1. *The Ordinance no. 2016-131 on the reform of contract law, the general regime and the proof of obligations dated 10 February 2016* (Ordonnance n° 2016-131 du 10 février 2016 portant réforme du droit des contrats, du régime général et de la preuve des obligations JORF n°0035 du 11 février 2016 texte n° 26. Retrieved from <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000032004939&categorieLien=id> [in English].
2. Marraud des Grottes, A. & Boursican, E. (2016). *Le droit des contrats réformé. L'essentiel des points clés. The new French contract law. An overview of the key points*. Paris. [in English].
3. Fauvarque-Cosson, B. & Wicker, G. (Eds.) (2019). *La réforme du droit français des contrats / edited by = The reform of French contract law*. Paris : Société de législation comparée. [in English].
4. Downe, A. (2016). *The reform of French contract law: a critical overview*. *Revista da Faculdade de Direito – UFPR, Curitiba*, 61(1), 43–68. [in English].
5. Lutzi, T. (2016). Introducing imprévision into French contract law – a paradigm shift in comparative perspective. *French contract law reform: a source of inspiration?* (pp.89–112). Cambridge. [in English].
6. Kadner Graziano, Th. (2019). *Comparative contract law: cases, materials and exercises*. Cheltenham, UK : Edward Elgar Publishing. [in English].
7. Monateri, P. G. (Ed.) (2018). *Comparative contract law*. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing [in English].
8. Grundmann, S. & Grochowski, M. (2021). *European contract law and the creation of norms*. Intersentia. [in English].
9. Cartwright, J. (2013). *Contract law: an introduction to the English law of contract for the civil lawyer*. Oxford [in English].
10. Cabrillac, R., Dewez, J., Momberg, R. & Pradera Miguel, L. P. S. (2011). The duty to renegotiate an international sales contract under CISG in case of hardship Comparative contract law: cases, materials and exercises and the use of the Unidroit Principles. *European review of private law*, 19 (1), 101–154 [in English].
11. McKendrick, E. (Ed.). (1991). *Force majeure and frustration of contract*. London [in English].
12. Cartwright, J. (2013). *Contract law: an introduction to the English law of contract for the civil lawyer*. Oxford [in English].
13. Morgan, J. (2015). *Great debates in contract law*. Basingstoke. [in English].
14. Rösler, H. (2007). Hardship in German codified private law-in comparative perspective to English, French and International contract law. *European review of private law*, 15 (4), 483–513 [in English].

15. Beale, H. G., & Bishop, W. D. & Furmston, M. P. (2011). *Contract, cases and materials*. London [in English].
16. Bix, B. (2012). *Contract law: rules, theory, and context*. Cambridge. [in English].
17. Smith, S. A. (2005). *Atiyah's introduction to the law of contract*. Oxford [in English].
18. Dastis, J. C. (2015). Change of circumstances (section 313 BGB) trigger for the next financial crisis? *European review of private law*, 23 (1), 85–99.
19. Bar von, Ch., & Clive, E., & Schulte-Nölke, H. (Eds.) (2009). *Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law Draft Common Frame of Reference (DCFR)*. Retrieved from http://www.transformacje.pl/wp-content/uploads/2012/12/european-private-law_en.pdf [in English].
20. Gillette, C. P. & Walt, S. D. (2016). *The UN Convention on Contracts for the International Sale of Goods: theory and practice*. New York. [in English].
21. *Commentaire d'arrêt Canal de Craponne Cass. Civ. 6 mars 1876*. Retrieved from <http://playmendroit.free.fr/arrets/CA06031876.pdf> [in French]
22. Philippe, D. (2015). Unforeseen circumstances in Belgian law. *European review of private law*, 23 (1), 101–108 [in English].
23. Rozhkova, M. (2006). *Sredstva i sposoby pravovoi zashchity storon kommercheskogo spora [Means and methods of legal protection of the parties to a commercial dispute]*. Moskva [in Russian].
24. Bodnar, T. (2007). Deiaki problemy zahystu tsyvilnykh prav u dohovirnykh zoboviazanniach [Some problems of protection of civil rights in contractual obligations]. *Universytetski naukovy zapysky – University scientific notes*, 2 (22), 113–118 [in Ukraine]
25. Informatsiynyi lyst Vyshchogo spetsializovanogo sudu Ukrainy z rozgliadu tsyvilnykh i kryminalnykh sprav pro praktyku zastosuvannya sudamy zakonodavstva pry vyrishenni sporiv iz zoboviazan, shcho vynykaiut iz dogovoriv ta inshykh pravochyniv vid 27 veresnia 2012 [Information letter of the Supreme Specialized Court of Ukraine for civil and criminal cases on the practice of applying legislation by courts in resolving disputes from obligations arising from contracts and other transactions from 27 September 2012] No. 10-1390/04-12. (2013). *Chasopys tsyvilnogo i kryminalnogo sudochynstva – Journal of Civil and Criminal Procedure*, 1(10), 25–35 [in Ukraine].
26. Postanova Plenumu Vyshchogo gospodarskogo sudu Ukrainy vid 24 lystopada 2014 No.1 Pro deiaki pytannia praktyky vyrishennia sporiv, shcho vynykaiut z kredytnykh dogovoriv [Resolution of the Plenum of the Supreme Economic Court of Ukraine of November 24, 2014 No. 1 On some issues of dispute resolution practice arising from credit agreements] (2015). *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 2, 63–67 [in Ukraine].
27. Uzahalnennia sudovoi praktyky rozgliadu tsyvilnykh sprav, shcho vynykaiut z kredytnykh pravovidnosyn [Generalization of judicial practice in civil cases arising from credit relations]. Retrieved from <http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/3adf2d0e52f68d76c2256c080037bac9/f7b77ddb0b200007c22577f200512993?OpenDocument> [in Ukraine].
28. Honcharenko, V. (2020). Zmina abo rozirvannia dohovoru u zviazku z istotnoiu zminoioi obstavyn [Change or termination of the contract due to a significant change of circumstances]. *Yurydychnyi visnyk – Legal Bulletin*, 2, 100–107 [in Ukraine].
29. Rodoman, T. O. (2017). Do pytannia sudovoi praktyky zastosuvannya polozhen statti 652 Tsyvilnogo kodeksu Ukrainy shchodo zminy umov dogovoru u zviazku z istotnoiu zminoioi obstavyn [To the question of judicial practice of application of provisions of article 652 of the Civil code of Ukraine concerning change of conditions of the contract in connection with essential change of circumstances]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 5.1 (45.1), 104–110. Retrieved from <http://molodyvchenyi.in.ua/files/journal/2017/5.1/27.pdf> [in Ukraine].
30. Prymak, V. (2020). Rozirvannia dohovoru iak sposib tsyvilno-pravovoho zakhystu v kryzovykh umovakh [Termination of the contract as a way of civil protection in crisis conditions]. *Pidpriemnytstvo, hospodarstvo i parvo – Entrepreneurship, economy and law*, 5, 43–49 [in Ukraine].
31. Kanzafarova, I. (2012). *Naukovo-praktychnyi komentar do st.652 TsK [Scientific and practical commentary on Art. 652 CC]. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar (poiasnennia, tлумachennia, rekomendacii z vykorystanniam pozytsii vyshchykh sudovykh instantsii, Ministerstva iustyttsii, naukovtsiv, fakhivtsiv) [Civil Code of Ukraine: Scientific and practical commentary (explanations, interpretations, recommendations using the positions of higher courts, the Ministry of Justice, scientists, experts)*, Spasybo-Fatieieva, I.V. (ed.), 706-716. Kharkiv [in Ukraine].
32. Andreeva, O. (2014). Tsyvilno-pravova kharakterystyka ryzyku istotnoi zminy obstavyn za dohovorom: poniattia ta praktychne znachennia [Civil law characteristics of the risk of significant change of circumstances

- under the contract: the concept and practical significance]. *Yurydychna Ukraina – Legal Ukraine*, 3, 44–50 [in Ukraine].
33. Bohatyr, V. (Ed.). (2012). *Naukovo-praktychnyi komentar Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Civil Code of Ukraine]*. Kyiv [in Ukraine].
 34. Fontaine, M. (2009). *Drafting international contracts: an analysis of contract clauses*. Leiden. [in English].
 35. Ridder, Ph., & Weller, M.-Ph. (2014). Unforeseen circumstances, hardship, impossibility and force majeure under German contract law. *European review of private law*, 22 (3), 373–374 [in English].
 36. Fauvarque-Cosson, B. (2014). *The French contract law reform in a European context*. *ELTE Law Journal*, 1, 59–71 [in English].
 37. Fauvarque-Cosson, B. (2015). Towards an important reform of the French Civil Code. *Montesquieu law review*, 3, 74–75 [in English].
 38. Rishennia Kolehii suddiv Sudovoi palaty u tsyvilnykh spravakh Verhovnogo Sudu Ukrainy vid 26 travnia 2010 No 6-3821св10 [Decision of the Board of Judges of the Judicial Chamber for Civil Cases of the Supreme Court of Ukraine of May 26, 2010 № 6-3821св10]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua> [in Ukraine].
 39. *Postanova Verkhovnogo Sudu vid 28 kvitnia 2021 u spravi No. 335/7306/19 (provadzhennia No. 61-6430св20) [Judgment of the Supreme Court of 28 April 2021 in case № 335/7306/19 (proceedings № 61-6430св20)]*. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua> [in Ukraine].
 40. Drishliuk, O. (2009). Zmina ta rozirvannia dohovoru iak sposib zakhystu tsyvilnykh prav ta zakonnykh interesiv uchasnykiv dohovirnykh vidnosyn [Modification and termination of the contract as a way to protect the civil rights and legitimte interests of the contractual parties]. *Universytetski naukovi zapysky – Univ ersity scientific notes*, 3 (31), 111–120 [in Ukraine].

Стаття надійшла до редакції 10.05.2022

4. КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ. КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА. СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА. ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ. СУДОУСТРІЙ. ПРОКУРАТУРА ТА АДВОКАТУРА

DOI: 10.35774/app2022.02.135
УДК 351.741

Іван Мельник,

старший викладач кафедри безпеки та
правоохоронної діяльності Західноукраїн-
ського національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6292-9198>

Валерій Канюка,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
безпеки та правоохоронної діяльності
Західноукраїнського національного
університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1573-9137>

Володимир Богайчук,

завідувач сектору досліджень зброї відділу
криміналістичних досліджень Тернопільсько-
го НДЕКЦ МВС України

ВОГНЕВА ПІДГОТОВКА СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ «ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ» З ВИКОРИСТАННЯМ ЕЛЕМЕНТІВ МЕТОДИКИ БОЙОВОГО ХОРТИНГУ

*Досліджено питання методики формування в студентів спеціальності «Правоохоронна діяльність»
умінь та навичок володіння вогнепальною зброєю. Обґрунтовано, що вивчення основ стрільби тісно пов'язане
з вивченням матеріальної частини зброї, прийомів та правил стрільби. Акцентовано увагу на використанні*

© Іван Мельник, Валерій Канюка, Володимир Богайчук, 2022

елементів методики бойового хортингу на різних етапах навчання вогневої підготовки як складової частини підготовки майбутніх співробітників правоохоронних органів. Зроблено висновок, що вогневу підготовку необхідно побудувати на основі знань та практичних навичок щодо порядку і правил використання та застосування вогнепальної зброї, заходів безпеки під час поводження зі зброєю. І якщо майбутній поліцейський не буде знати та володіти хоч однією з тем курсу, то в цьому буде виявлятися його непрофесіоналізм та недосконалість знань з вогневої підготовки.

Ключові слова: поліцейський, вогнева підготовка, вогнепальна зброя, постріл, табельна зброя, формування умінь, навичок, методика навчання, бойовий хортинг, службова підготовка, психологічна готовність.

Melnyk I., Kanyuka V., Bohaychuk V.

Fire training of students specialty «Law Enforcement Activity» with the use of elements of combat horting methods

The issues of methods of forming students' specialties "Law Enforcement Activity" skills and abilities to possess firearms are investigated in the article. It is justified that the study of the basics of shooting is closely related to the study of the material part of the weapon, techniques and rules of shooting. Emphasis is placed on the use of elements of combat horting techniques at different stages of fire training, as part of the training of future law enforcement officers. It is concluded that fire training should be built on the basis of knowledge and practical skills on the procedure and rules of use and application of firearms, safety measures when handling weapons, the material part of the weapon. If the future police officer will not know and master at least one of the topics of the course, it will appear his unprofessionalism and imperfect knowledge of fire training. Due to the increased danger of law enforcement officers, the threat to their lives and health, the police of foreign countries have long been conducting special training to ensure personal safety («security management»). The need to study a separate topic on security management with students has been identified. It is substantiated that the proposed and generalized recommendations on fire training of future law enforcement officers are not exhaustive. If there is a training program taking into account the individual characteristics of future law enforcement officers who are trained in fire training, these recommendations may be changed. At the same time, the law enforcement officer must be psychologically ready to use firearms against the offender, and he must be confident in the legitimacy of the use of firearms in such a situation.

Keywords: policeman, fire training, firearms, shot, service weapon, formation of abilities, skills, training methods, combat horting, service training, psychological readiness.

Постановка проблеми. В сучасних умовах в Україні простежується значне зростання кількості тяжких злочинів, пов'язаних із використанням вогнепальної зброї. На загальну криміногенну ситуацію в суспільстві впливає неконтрольоване поширення зброї, боєприпасів, вибухових речовин і вибухових пристроїв. Відповідно до офіційних статистичних даних кількість правопорушень із застосуванням вогнепальної зброї та вибухівки протягом останнього року збільшилася майже в три рази [1]. За оцінками експертів, ми підтримуємо таку думку, причиною такого стану справ є недосконалий контроль за переміщенням зброї на території України [2, с. 126]. В цих умовах виникає необхідність у підвищенні рівня вогневої підготовки майбутніх спеціалістів правоохоронних органів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти підвищення рівня вогневої підготовки досліджувалися у працях М. І. Ануфрієва, С. В. Банаха, О. А. Бухтіярова, В. Л. Гришука, В. Р. Булачека, Г. Н. Будаг'янц, І. С. Винярчука, Ю. Р. Єрмоєнко, Е. А. Йосипіва, Ю. А. Лапутіної, М. А. Чміля та ін. Однак у сучасних умовах необхідно вдосконалити рівень такої підготовки з використанням елементів методики бойового хортингу.

Метою статті є дослідження методики вогневої підготовки майбутніх спеціалістів правоохоронних органів та обґрунтування необхідності використання елементів бойового хортингу як складової професійної компетентності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Вогнева підготовка як складова професійної компетентності майбутніх спеціалістів правоохоронних органів, повинна розвивати: навички блискавичної підготовки до стрільби; вміння влучно вражати ціль; впевненість у собі, врівноваженість, витримку, вміння стримувати емоційну напруженість, вольові якості (цілеспрямованість, рішучість); швидкість (адекватність) реакції на поведінку оточуючих та окремих правопорушників; вміння приймати правильні рішення в напружених ситуаціях та правомірно застосовувати вогнепальну зброю. Така підготовка має бути системою певних знань та навичок, які необхідні для виконання професійної правоохоронної діяльності.

Враховуючи величезну відповідальність, яку покладає на поліцейського право на зберігання, носіння, застосування і використання вогнепальної зброї, держава забезпечує належну підготовку поліцей-

ських щодо вправного та безпечного поведіння з нею, а також правомірного її застосування [4]. Таку підготовку проводять на заняттях з дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка» відповідно до вимог законодавства України, а також Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України.

Мета викладання навчальної дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка» така: забезпечення підготовки фахівців з правоохоронної діяльності, здатних ефективно, максимально безпечно для себе та громадян поводитись з вогнепальною зброєю, а також ефективно застосовувати та використовувати її у випадках, коли для цього виникають правові підстави.

Основні завдання вивчення дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка» такі:

– сформуванню у студентів стійкі навички влучної стрільби зі стрілецької зброї за умовами вправ курсу стрільби;

– навчити студентів безпечному поведінню з вогнепальною зброєю;

– сформуванню у студентів теоретичні знання з матеріальної частини й тактико-технічних характеристик стрілецької зброї, а також особливостей техніки і тактики стрільби в різних умовах;

– навчити студентів прийомам догляду за зброєю, приведення її до нормального бою.

Найменування та опис компетентностей, формування котрих забезпечує вивчення дисципліни.

– здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.

– здатність у передбачених законом випадках застосовувати засоби фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю, тактичні прийоми під час службової діяльності в разі отримання інформації чи безпосереднього виявлення ознак правопорушення перебуваючи на місці події та в інших службових ситуаціях, а також здатність надавати домедичну допомогу;

– здатність здійснювати контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами спеціальних правил та порядку зберігання і використання зброї, спеціальних засобів індивідуального захисту та активної оборони, боєприпасів, вибухових речовин і матеріалів, інших предметів, матеріалів і речовин, на які поширюється дозвільна система.

Освітня компонента «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка» тісно пов'язана із освітніми компонентами «Поліцейська діяльність», «Тактико-спеціальна підготовка», «Професійно-психологічна підготовка правоохоронців».

За результатами підготовки з дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка» студенти повинні вміти:

– застосовувати заходи, спрямовані на усунення загрози життю та здоров'ю фізичних осіб і публічній безпеці, що виникли внаслідок кримінального злочину чи адміністративного правопорушення;

– застосовувати штатне озброєння підрозділу (вогнепальну зброю, спеціальні засоби, засоби фізичної сили); інформаційні системи, інформаційні технології, технології захисту даних, методи обробки, накопичення та оцінювання інформації, інформаційно-аналітичної роботи, бази даних (у т. ч. міжвідомчі та міжнародні), оперативні та оперативно-технічні засоби, здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Згідно з програмою, предметом вивчення навчальної дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка» є матеріальна частина вогнепальної зброї, що знаходиться на озброєнні в ОВС, загальні правила та особливості її ефективного застосування працівниками поліції при виконанні службових обов'язків, а також заходи безпеки при поведінні з нею [5].

В програмі підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів з дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка» доцільно виокремити таку тематику (рис 1).

Курс стрільби зі стрілецької зброї для рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України, затверджений наказом МВС України №334 від 36.04.2019 р. Положення цього наказу необхідно використовувати для послідовного навчання здобувачів вищої освіти влучній стрільбі з пістолета, штурмової рушниці (автомата), по нерухомих цілях. Навчальні стрільби проводяться вдень, після фізичного навантаження [6]. Курс стрільби охоплює 7 розділів: I. Загальні положення. II. Організаційна складова проведення стрільби та обов'язки їх учасників. III. Гарантування безпеки під час стрільби. IV. Матеріально-технічна складова стрільби. V. Вимоги до виконання вправ зі стрільби, кидання ручних гранат. VI. Умови і порядок виконання вправ зі стрільби, кидання ручних гранат та порядок їх оцінювання. VII. Умови і порядок виконання нормативів з вогневої підготовки та їх оцінювання.

Рис. 1. Тематика підготовки майбутніх працівників правоохоронних органів з дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка»

Згідно з чинним Курсом стрільб та Програмою навчальної дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка» передбачено виконання студентами початкових вправ з пневматичного пістолета та пневматичної гвинтівки згідно з Методичними рекомендаціями з PRS (стрільба з нестандартних положень) Федерації високоточної стрільби України та спортивно-стрілецького клубу «Альфа-Браво», а також рекомендацій Національної Федерації Бойового Хортингу України.

Вивчення основ стрільби тісно пов'язане з вивченням матеріальної частини зброї, прийомів та правил стрільби. Цим забезпечується глибоке розуміння складу зброї та явищ, що відбуваються під час пострілу. Заняття з основ стрільби проводяться методом усної розповіді, яка супроводжується поясненням та показом на макетах, схемах, плакатах, підкріплюється прикладами з практики стрільб. Вивчення правил стрільби завжди проводиться перед практичними заняттями з використанням зброї відповідно до вимог курсу стрільб ОВС. Правила стрільби викладаються відповідно до способів ведення вогню, обґрунтовуються, закріплюються на практичних заняттях.

У контексті досліджуваного питання варто зазначити, що нормативне забезпечення передбачене наказом МВС України №50 від 26 січня 2016 року «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України», в якому визначено порядок планування, проведення та обліку занять, здійснення контролю знань, умінь та навичок осіб молодшого, середнього та вищого складу Національної поліції України. Відповідно до п. 6 зазначеного підзаконного нормативно-правового акту різновидами службової підготовки, серед іншого, є вогнева підготовка, яка передбачає комплекс заходів, спрямованих на вивчення основ стрільби з вогнепальної зброї, правомірного її застосування (використання) та вдосконалення навичок безпечного поводження з нею, швидкісної та влучної стрільби по нерухомих і рухомих цілях, з різних положень, в обмежений час, в русі тощо [7].

Вважаємо, що майбутнім працівникам правоохоронних органів треба вміти стріляти і в індивідуальних засобах захисту (бронежилетах), користуватися придатними захисними спорудами, змінювати певну тактику дій, використовувати прийоми ухилення від ураження. На нашу думку, студентів треба навчити використовувати зброю під час переслідування, на вулицях, у приміщеннях, у місцях великого скупчення людей, з транспортного засобу та ін. Тому в системі формування вогневої майстерності з використанням

елементів методики бойового хортингу варто акцентувати увагу навчання стрільби з пневматичної зброї: стоячи з вихідного положення, коли пістолет знаходиться в кобурі; з близьких відстаней, від стегна, з коліна, з колін, лежачи, з укриття, утримуючи зброю двома руками (по-македонськи); методом швидкісної стрілянини, з перенесенням вогню по фронту.

Важливою особливістю навчання на початковому етапі є те, що в процесі виконання підготовчих вправ у майбутніх фахівців з правоохоронної діяльності формуються базові навички у відпрацюванні елементів здійснення пострілу. Водночас є частина стрільців, яка потребує подолання психологічного бар'єру, що впливає на правильність їх дій (очікування пострілу, почуття страху перед зброєю, звук пострілу, віддача зброї після пострілу).

Для майбутніх спеціалістів з правоохоронної діяльності, які розпочинають навчання з вогневої підготовки, на нашу думку, доречно виконання таких рекомендацій.

По-перше, стрілку не варто поспішати під час відпрацювання пострілу з різних положень.

По-друге, на перших заняттях після ознайомлення із різними вправами зі стрільби не варто прагнути виконувати їх за мінімальний час. Це може призвести до закріплення помилкових способів виконання. Як висновок, якщо навіть стрілець і буде швидко стріляти, то в бойовій ситуації такий спосіб не забезпечить належного ступеня надійності і високої результативності.

Водночас важливим моментом є постійне доповнення процесу навчання новим видам складних стрілецьких вправ, прикладами з практики дій досвідчених професіоналів, із обов'язковим поясненням, які моменти привели до успіху, що призвело до невдачі, постійно вказувати на значущість тренування, сприяючи формуванню у стрільців упевненості в собі.

Важливо не тільки навчити, а й постійно підтримувати професійну тренуваність на практичних заняттях.

У зв'язку з підвищеною небезпекою діяльності працівників правоохоронних органів, наявністю загрози їх життю та здоров'ю, в поліції зарубіжних країн вже давно проводиться спеціальна підготовка для особистої безпеки («менеджмент безпеки»). Вважаємо за необхідне вивчати зі студентами окрему тему з менеджменту безпеки. З огляду на вищевказане в практичній роботі з студентами спеціальності «Правоохоронна діяльність» потрібно вивчати елементи бойового хортингу у процесі вивчення дисципліни «Основи володіння зброєю та вогнева підготовка».

Висновки. Вогнева підготовка – традиційний вид підготовки спеціалістів правоохоронних органів, що зазнає останнім часом значних змін під впливом загального зростання екстремальності їх діяльності, розповсюдження зброї серед населення, різкого збільшення використання зброї кримінальним світом.

Професійна готовність до застосування та використання вогнепальної зброї передбачає різносторонню підготовку – інтелектуальну, технічну, фізичну, спеціальну, психологічну.

Вогневу підготовку необхідно побудувати на основі знань та практичних навичок щодо порядку і правил використання та застосування вогнепальної зброї, заходів безпеки під час поводження зі зброєю, матеріальної частини зброї. І якщо майбутній поліцейський не буде знати та володіти хоч однією з тем курсу, то в цьому буде виявлятися його непрофесіоналізм та недосконалість знань з вогневої підготовки.

В системі формування бойової майстерності доцільно використовувати елементи методики бойового хортингу.

Запропоновані та узагальнені рекомендації щодо вогневої підготовки майбутніх правоохоронців не є вичерпними. За наявності навчальної програми з урахуванням індивідуальних особливостей майбутніх працівників правоохоронних органів, які навчаються вогневій підготовці, зазначені рекомендації можуть бути змінені. Водночас правоохоронець повинен бути психологічно готовий застосувати вогнепальну зброю щодо злочинця, а також він повинен бути впевненим у правомірності застосування вогнепальної зброї у такій ситуації.

Список використаних джерел

1. Біла В. Р., Єрмоєнко Е. А., Чмелюк В. В. Військово-патріотичне виховання школярів і студентів у процесі занять бойовим хортингом. Бойовий хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 14–15 липня 2020 р., м. Ірпінь / Мін-во фінансів України, Університет ДФС України [та ін.]. Ірпінь, 2020. Ч. 2. С. 242–254.
2. Бухтіяров О. А., Єрмоєнко Е. А., Гришук В. Л. Бойовий хортинг як система підготовки українського професійного воїна-патріота. Бойовий хортинг та діяльність правоохоронних органів України : матері-

- али Міжнар. наук.-практ. конф., 14–15 липня 2020 р., м. Ірпінь / Мін-во фінансів України, Університет ДФС України [та ін.]. Ірпінь, 2020. Ч. 2. С. 126–139.
3. Гришук В. Л., Єрмоменко Е. А. Бойовий хортинг як засіб професійно-прикладної, функціональної підготовки студентів, курсантів і слухачів спеціалізованих закладів вищої освіти та співробітників правоохоронних органів. Шляхи удосконалення професійних компетентностей фахівців в умовах сьогодення : матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 28-29 травня 2020 р. / Мін-во освіти і науки України, Держ. наук. установа «Інститут модернізації змісту освіти», [та ін.]. Київ, 2020. С. 537–544.
 4. Єрмоменко Е. А. Бойовий хортинг як засіб професійно-психологічної підготовки співробітників правоохоронних органів України : монографія. Київ : ГС «НФБХУ», 2020. 138 с.
 5. Єрмоменко Е. А. Комплексне використання потенціалу бойового хортингу для забезпечення національної безпеки України в умовах зовнішньої агресії. Актуальні проблеми забезпечення національної безпеки та спрощення процедур міжнародної торгівлі : зб. тез IV наук.-практ. інтернет-конф., 25-31 травня 2020 р., м. Ірпінь – м. Хмельницький / Мін-во фінансів України, Ун-т ДФС України [та ін.]. Хмельницький: Науково-дослідний центр митної справи, 2020. С. 18-23.
 6. Про затвердження курсу стрільб для поліцейських та Норм витрат боєприпасів, пострілів, вибухових пакетів і гранат поліцейськими під час проведення практичних стрільб. Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 334 від 26. 04.2016. URL: <http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/Наказ%20МВС%20334%20-%2026042019%20курс%20стрільб%20та%20норми%20витрат.pdf>
 7. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України : Наказ Міністерства внутрішніх справ України № 50 від 26 січня 2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#n17>.

References

1. Bila, V. R., Yer'omenko E. A. & Chmelyuk V. V. (2020). Viys'kovo-patriotychnе vykhovannya shkolyariv i studentiv u protsesi zanyat' boyovym khortynhom. [Military-patriotic education of schoolchildren and students in the process of combat horting.] *Boyovyi khortynh ta diyalnist pravookhoronnykh orhaniv Ukrayiny: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 14-15 lypnya 2020 r., m. Irpin / Min-vo finansiv Ukrayiny, Universytet DFS Ukrayiny [ta in.]*. Irpin, 242-254 [in Ukrainian].
2. Bukhtiyarov, O. A., Yeromenko, E. A., & Hryshchuk, V. L. (2020). Boyovyy khortynh yak systema pidhotovky ukrayins'koho profesiynoho voyina-patriota. [Combat horting as a system of training Ukrainian professional patriot]. *Boyovyi khortynh ta diyalnist pravookhoronnykh orhaniv Ukrayiny: mater. Mizhnar. nauk.-prakt. konf., 14–15 lypnya 2020 r., m. Irpin / Min-vo finansiv Ukrayiny, Universytet DFS Ukrayiny [ta in.]*. Irpin, 126-139 [in Ukrainian].
3. Hryshchuk, V. L. & Yeromenko, E. A. (2020). Boyovyy khortynh yak zasib profesiyno- prykladnoyi, funktsional'noyi pidhotovky studentiv, kursantiv i slukhachiv spetsializovanykh zakladiv vyshchoyi osvity ta spivrobitnykiv pravookhoronnykh orhaniv [Combat horting as a means of professional and applied, functional training of students, cadets and students of specialized institutions of higher education and law enforcement officers]. *Shlyakhy udoskonalennya profesiynykh kompetentnostey fakhivtsiv v umovakh sohodennya: mater. mizhnar. nauk.-prakt. Internet-konf. 28-29 travnya 2020 r. / Min-vo osvity i nauky Ukrayiny, Derzh. nauk. ustanova «Instytut modernizatsiyi zmistu osvit», [ta in.]*. Kyiv, 537-544 [in Ukrainian].
4. Yeromenko, E. A. (2020). *Boyovyy khortynh yak zasib profesiyno-psykholohichnoyi pidhotovky spivrobitnykiv pravookhoronnykh orhaniv Ukrayiny [Combat horting as a means of professional and psychological training of law enforcement officers of Ukraine]: monohrafiya*. Kyiv: HS «NFBKHU» [in Ukrainian].
5. Yeromenko, E. A. (2020). Kompleksne vykorystannya potentsialu boyovoho khortynhu dlya zabezpechennya natsional'noyi bezpeky Ukrayiny v umovakh zovnishnoyi ahresiyi [Comprehensive use of the potential of combat horting to ensure the national security of Ukraine in conditions of external aggression]. *Aktualni problemy zabezpechennya natsional'noyi bezpeky ta sproshchennya protsedur mizhnarodnoyi torhivli : zb. tez IV nauk.-prakt. internet-konf., 25-31 travnya 2020 r., m. Irpin – m. Khmelnyts'kyy / Min-vo finansiv Ukrayiny, Un-t DFS Ukrayiny [ta in.]*. Khmelnytskyi: Naukovo-doslidnyy tsentr mytnoyi spravy, 18-23 [in Ukrainian].
6. *Pro zatverdzhennya kursu stril'b dlya politseyskykh ta Norm vytrat boyeprypasyv, postriliv, vybukhovyykh paketiv i hranat politseyskymy pid chas provedennya praktychnykh strilb. Nakaz Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrayiny № 334 vid 26. 04.2016 [On approval of the firing rate for police officers and the Standards for the consumption of ammunition, shots, explosive packages and grenades by police officers during practical shootings. Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 334 of April 26, 2016]*. Retrieved from

<http://tranzit.ltd.ua/nakaz/files/Наказ%20МВС%20334%20-%2026042019%20курс%20стрільб%20та%20норми%20витрат.pdf> [in Ukrainian].

7. *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro orhanizatsiyu sluzhbovoyi pidhotovky pratsivnykiv Natsional'noyi politsiyi Ukrayiny : Nakaz Ministerstva vnurishnikh sprav Ukrayiny № 50 vid 26 sichnya 2016 [On approval of the Regulation on the organization of in-service training of employees of the National Police of Ukraine: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine № 50 of January 26, 2016]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16#n17> [in Ukrainian].*

Стаття надійшла до редакції 09.05.2022.

Юрій Пілюков,

кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права та процесу
Західноукраїнського національного
університету, провідний фахівець
Тернопільського НДЕКЦ МВС України
ORSID: <http://orsid.org/0000-0001-9952-3423>

ЗАЛУЧЕННЯ СПЕЦІАЛІСТА ДО ОГЛЯДУ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ РОЗКРАДАНЬ МАЙНА ШЛЯХОМ ЗЛОВЖИВАННЯ СЛУЖБОВИМ СТАНОВИЩЕМ

Розглянуто елементи криміналістичної характеристики привласнення, розтрати, заволодіння майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем та використання окремих видів спеціальних знань під час огляду у кримінальних провадженнях.

Ключові слова: кримінальне провадження, криміналістична характеристика, привласнення, розтрата, заволодіння, службова особа, службове становище, спеціаліст, спеціальні знання, слідчі (розшукові) дії, огляд.

Pilyukov Yu.

Involvement of a specialist in an investigative examination in the investigation of misappropriation, embezzlement, seizure of property by abuse of an official by his official position

The article considers the elements of forensic characterization of misappropriation, embezzlement, seizure of property through abuse of office by an official and the use of certain types of special knowledge during the investigative review in criminal proceedings. The purpose of the study is to determine the range of specialists and analyze their functions during inspections in the investigation of misappropriation, misappropriation or seizure of property by abuse of office by an official. Analysis of criminal law and forensic characteristics of this offense, generalization of the main provisions of research, investigative and judicial practice shows that during the inspections in the investigation of criminal offenses under Part 2 of Art. 191 of the Criminal Code of Ukraine, the following special knowledge can be used for the most part: a) forensic knowledge in the field of forensic photography, video recording and sound recording, in the field of forensic tracing and trasology, in the field of technical research of documents, handwriting and copyright; b) special economic knowledge in the field of accounting, tax accounting, financial reporting, pricing; e) special commodity knowledge; f) special automotive and transport and commodity knowledge; g) special construction-technical, land-technical, appraisal-construction, appraisal-land, road-technical knowledge and knowledge of land management; g) special knowledge in the field of information and computer technologies; h) special psychological knowledge. During the investigation of theft through abuse of office by an official, the inspection can be divided into such types as: inspection of the scene, premises, areas, things and documents.

Keywords: criminal proceedings, forensic characteristics, misappropriation, embezzlement, seizure, official, official position, specialist, special knowledge, investigative (investigative) actions, review.

Постановка проблеми. Кримінальне правопорушення, передбачене ч. 2 ст. 191 КК України «Привласнення, розтрата або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем» [2], є одним з найбільш поширених видів розкрадань, яке відноситься до корупційних.

Проведення огляду, як невідкладної слідчої (розшукової) дії під час розслідування такого кримінального правопорушення потребує використання широкого кола спеціальних знань, відіграє важливу роль у збиранні та перевірці доказової інформації.

Метою дослідження є визначення кола спеціальних знань, суб'єктів їх використання та застосування під час проведення оглядів у розслідуванні привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед останніх наукових досліджень, присвячених використанню спеціальних знань у розслідуванні окремих видів кримінальних правопорушень, заслуговують на увагу наукові роботи Г. С. Бідняк, В. С. Бондара, Г. П. Дондик, А. П. Запотоцького,

Н.М. Косміної, М. В. Кривоноса, І. Р. Куриліна, Д. В. Куриленка, А. М. Лазебного, Л. В. Мединської, В. В. Семенова, Н. В. Тимофєєвої, О. В. Шевченка, О. В. Шаповал, О. М. Шрамка та ін. Віддаючи належне науковим працям вчених, скористаємось фундаментальними розробками і доповнимо їх здобутки для дослідження нашої теми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із структурних елементів криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень є його криміналістична характеристика. Для досягнення мети дослідження доцільно сформулювати основні положення криміналістичної характеристики та її елементів кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК України, яка суттєво впливає на визначення основних видів спеціальних знань, що можуть використовуватись під час проведення слідчих оглядів.

З огляду на загальні наукові положення, на нашу думку, до елементів криміналістичної характеристики зазначеного кримінального правопорушення належать:

– предмет злочинного посягання, до якого належать: кошти, матеріальні цінності у вигляді сировини, матеріалів, пального, продукції, напівфабрикатів, готових виробів з урахуванням їх споживчої вартості, що можуть належати до різних джерел розкрадання (підзвітні цінності, невраховані цінності, створені на підприємстві, в організації, установі за рахунок лишків, що надійшли зі сторони, від співучасників) тощо.

– особа злочинця, характерною особливістю якої, є наявність кола повноважень для вчинення певних юридично-значимих дій та перебування на посаді. До неї належать: категорії службових, матеріально відповідальних осіб, технічного персоналу та інших осіб, які можуть бути причетні до кримінального правопорушення. Характеризуючи особу злочинця, потрібно звернути увагу на чинники, що можуть впливати на досягнення нею злочинної мети, а саме – утворення злочинної групи, розподіл ролей між співучасниками та ін.;

– спосіб вчинення кримінального правопорушення, яким є зловживання службовим становищем спеціальним суб'єктом – службовою особою, що наділена певними повноваженнями. Це прийоми заволодіння майном, його вилучення, збуту, реалізації. Для такого способу вчинення характерним обов'язкова наявність способу приготування до розкрадання – прийоми створення неврахованих лишків сировини, готової продукції, коштів та ін., а також приховування, маскуваня злочинних дій, тобто обставини, що обумовили вибір розкрадачами певних способів розкрадання. Такі способи можуть мати загальні ознаки, так і характерними для конкретної галузі виробництва, технології виготовлення певних видів сировини, напівфабрикатів, готових виробів та ін.);

– обстановку розкрадання, або місце його вчинення, яка охоплює галузь виробництва, сферу обслуговування, виробничу ділянку, структурний підрозділ організації, підприємства та ін.; До цього елемента також належать умови, що визначаються технологічним процесом або операцією, системою обліку та звітності, зберіганням та рухом коштів і матеріальних цінностей, документообігом (оформлення та рух управлінських, проектних, облікових, бухгалтерських, лабораторних, технічних, технологічних, виробничо-господарчих, статистичних та інших документів), видом продукції, що використовується, а також час, сезонність робіт, канали збуту, реалізації здобутого злочинним шляхом;

– наслідки розкрадання, відображені в матеріальній обстановці злочину (характерні сліди, їх локалізація та взаємозв'язок), викликані службовими та позаслужбовими діями та зв'язками розкрадачів, способом життя, поведінкою у побуті, особистими зв'язками;

– розмір шкоди (збитків), який актуальний для визначення кваліфікації складів кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4, 5 ст. 191 (в частині вартості майна, здобутого злочинним шляхом).

Аналіз кримінально-правової та криміналістичної характеристик такого правопорушення, узагальнення основних положень наукових досліджень, слідчої та судової практики свідчить, що під час проведення оглядів у розслідуванні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 191 КК України, здебільшого можуть використовуватись такі спеціальні знання: а) криміналістичні знання у галузі судової фотографії, відеозйомки та звукозапису, у галузі криміналістичного слідознавства та трасології, у галузі технічного дослідження документів, почеркознавства та авторознавства; б) спеціальні економічні знання у галузі бухгалтерського, податкового обліку, фінансової звітності, ціноутворення; в) спеціальні товарознавчі знання; г) спеціальні автотоварознавчі та транспортно-товарознавчі знання; д) спеціальні будівельно-технічні, земельно-технічні, оціночно-будівельні, оціночно-земельні, дорожньо-технічні знання та знання з питань землеустрою; ж) спеціальні знання у галузі інформаційних та комп'ютерних технологій; з) спеціальні психологічні знання.

Наведений перелік спеціальних знань не є вичерпним і може бути доповнений іншими, залежно від галузі (сфери), в якій вчинено кримінальне правопорушення, конкретних обставин, безпосередніх предметів посягання, слідової картини, способів приготування, вчинення та приховування слідів, заподіяних наслідків, особливостей суб'єкта правопорушення та інших чинників.

О. М. Шрамко до суб'єктів використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень відносить слідчого, прокурора, слідчого суддю, суд, адвоката-захисника, а до суб'єктів застосування відповідних знань – спеціаліста, ревізора, перевіряючого, експерта, перекладача (сурдоперекладача) [6, с. 93–94].

З огляду на окреслені спеціальні знання до спеціалістів, що можуть залучатись до проведення оглядів під час розслідування, належать:

- інспектори-криміналісти (*техніки-криміналісти*) підрозділів Національної поліції, які володіють спеціальними знаннями та практичними навичками у галузі застосування криміналістичної техніки;
- експерти державних експертних установ міністерств та відомств України, які також можуть залучатись як спеціалісти, відповідно до відомчих інструкцій МВС України;
- ревізори та перевіряючі Державної аудиторської служби та інших органів контролю, які володіють спеціальними знаннями з питань бухгалтерського, податкового обліку, фінансової звітності, ціноутворення;
- інші фахівці, що володіють фаховими знаннями в інших сферах науки, техніки, мистецтва та ремесла, яких органи досудового розслідування можуть залучити до слідчої (розшукової) дії.

Наведений перелік обізнаних осіб не повний, оскільки КПК України не містить обмежень щодо спеціальних знань, які можна використовувати у кримінальному процесі.

У процесі розслідування кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 191 КК України КПК спеціалістів можна залучати до таких слідчих (розшукових) дій, як: огляд (ст. 237), обшук (ст. 234), допит (ст. 224), пред'явлення для впізнання (ст. 228, 229), слідчий експеримент (ст. 240), призначення експертизи (ст. 242), отримання зразків для експертизи (ст. 245).

Використання спеціальних знань під час проведення оглядів може відбуватись як у процесуальній, так і в не процесуальній формі. До процесуальної форми належить залучення спеціаліста, а до непроцесуальної – попереднє дослідження вилучених речових доказів, документів та проведення консультацій. Отже спеціаліст під час огляду виконує дві основні функції: надання технічної допомоги сторонам кримінального провадження (ч. 2 ст. 71 КПК України) і надання консультації з питань, що потребують спеціальних знань і навичок (ч. 1 ст. 71 КПК України) [3].

Розглянемо окремі види оглядів. Огляд місця події як першочергова слідча (розшукова) дія дає можливість перевірити версію приховання фактичного розкрадання, інсценуючи, наприклад, пожежу, аварію, стихійне явище тощо.

Під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з випуском неврахованої продукції, виникає необхідність в огляді певних ділянок місцевості та приміщень, які не є місцем події в криміналістичному значенні, однак є об'єктами, що своїм розташуванням, призначенням, станом, наявністю або відсутністю змін у матеріальній обстановці викликають необхідність безпосереднього обстеження.

Потреба в таких оглядах виникає у разі, коли необхідно обстежити виробничі, торгові, складські, житлові та інші приміщення, ділянки території підприємств, під'їзних шляхів, вантажно-розвантажувальних майданчиків, місць вивезення відходів виробництва (підприємств переробки відходів, смітників, місць поховання худоби та ін.). Так, у кримінальних провадженнях про розкрадання матеріальних цінностей може виникнути версія про неналежні умови на складах для зберігання виробів, внаслідок чого значно збільшився відсоток їх вологості чи інші показники. У перевірці версій про незаконне списання у витрати сировини, матеріалів, що не піддаються подальшому використанню, важливу роль має огляд місць їх складування, знищення (як зіпсованих) шляхом спалювання, закопування. Відсутність слідів таких дій може вказувати на те, що такої кількості відходів не було, або ж їх не знищували зовсім і могли використовувати як сировину для випуску іншої продукції.

Значні результати дає також огляд виробничих приміщень, технологічного обладнання для перевірки версій, що виникають у зв'язку із посиленням відповідальних осіб за випуск продукції на неналежні умови виробництва, дефекти обладнання тощо. Під час таких оглядів може виникнути потреба у дослідницьких діях для перевірки ходу і результатів певних виробничих процесів, операцій. У цих випадках слідчий після закінчення огляду може запланувати проведення слідчого експерименту, для участі в якому доцільно залучити фахівців у даній галузі виробництва [1, с. 18–19].

Під час огляду спеціалісти-криміналісти можуть залучатись для фотографування, звуко- чи відео-запису перебігу та результатів його проведення, виявлення, фіксації та вилучення речових доказів – матеріальних об'єктів, які були знаряддям вчинення або інсценування кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди, предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом та документів. До їх функцій слід також віднести допомогу слідчому: у проведенні вимірювання, складанні планів і схем, графічних зображень, виготовленні відбитків та зліпків, відборі зразків [3].

Важливим процесуальним джерелом доказів для вчинення розкрадань шляхом зловживання службовим становищем є документи. Незважаючи на вжиті корупціонерами заходи маскування та приховування слідів розкрадань, останні неодмінно залишаються у різних документах, зокрема такі, що підтверджують здійснення організаційно-розпорядчих та адміністративно-господарських функцій; фінансових операцій; фіксують зобов'язання між замовником і виконавцем тощо.

Так, у сфері виробництва найчастіше підробляють акти приймання виконаних робіт, до яких вносять завідомо неправдиві відомості щодо обсягу виконаних робіт, їх вартості, вартості окремих матеріалів тощо. Для виявлення та фіксації слідів розкрадань необхідно звернути особливу увагу на документи бухгалтерського обліку та звітності: виписки за особовими рахунками; роздруківки банківських операцій; локальні кошториси; платіжні доручення; рахунки-фактури, що підтверджують операції щодо закупівлі матеріалів; бухгалтерські довідки щодо балансу грошових коштів та матеріальних цінностей; відомості на видачу заробітної плати за договором підяду; видаткові касові ордери; накази службових осіб про затвердження кошторисної документації на проведення робіт; податкова документація та бухгалтерська звітність; реєстри бухгалтерського обліку – головна книга; податкові реєстри; первинні документи з обліку нематеріальних активів; журнали обліку виданих довіреностей та інші документи.

Вивчення судової практики у кримінальних провадженнях, пов'язаних із привласненням, розтратою майна або заволодінням ним шляхом зловживання службовим становищем, свідчить, що однією з найбільш поширених слідчих (розшукових) дій є огляд речей і документів. Основним завданням огляду документів є виявлення ознак, що свідчать про матеріальне або інтелектуальне підроблення, а також встановлення порушень проектно-кошторисної документації, допущених підрядником виконання робіт.

З метою якісного проведення, огляд документів повинен відбуватись за участю спеціалістів різних галузей знань: спеціалістів-економістів бухгалтерського, податкового обліку, фінансової звітності, ціноутворення, спеціалістів у галузі технічного дослідження документів, почеркознавства та авторознавства, комп'ютерних технологій тощо.

До огляду також рекомендується залучати працівників органів контролю – ревізорів, перевіряючих, аудиторів, що сприятиме більш швидкому встановленню фактів порушення фінансової дисципліни на підприємстві та виявленню фактів привласнення, розтрати чи заволодіння чужого майна.

Важливим для спеціаліста є знання спеціальної бухгалтерської термінології, шифру форм звітності та назв документів, які необхідно вилучити при проведенні огляду (обшуку), тимчасовому доступі до предметів і документів [5, с. 42].

Спеціаліст-економіст повинен також допомогти слідчому правильно зафіксувати в протоколі місця виявлення документів, знаходження їх у відповідних папках та файлах, в тому числі розміщених у спеціальних комп'ютерних програмах з бухгалтерського обліку. В таких випадках не заміною для слідчого буде допомога спеціаліста, який володіє спеціальними знаннями у сфері комп'ютерних технологій [5, с. 40-42]. Такі спеціалісти під час огляду комп'ютерної техніки та носіїв комп'ютерної інформації можуть виявити ознаки виготовлення різних копій і варіантів документів, наявність ознак підробки, виконавця документів, дату виготовлення та внесення зміни в документи, що мають значення для розслідування, встановити факти редагування початкового змісту документів шляхом попереднього дослідження електронних версій цих документів, створених за допомогою персонального комп'ютера [4, с. 30], проконсультувати слідчого щодо можливості призначення комп'ютерно-технічної експертизи та питань, які необхідно задати експерту у постанові про її призначення.

Спеціалісти у галузі технічного дослідження документів, почеркознавства та авторознавства можуть надати кваліфіковану допомогу слідчому в огляді документів на предмет способу їх виготовлення, наявності внесення змін до первинного його вигляду та змісту, встановлення дійсності відбитків печаток та штампів, виконавців рукописних текстів та підписів на них, а також автора змісту конкретного тексту у документі. До їх функцій можна віднести також допомогу слідчому у відборі експериментальних зразків почерку та підписів у службових осіб, відбитків печаток та штампів, проведення консультації з питань

призначення технічних експертиз документів, почеркознавчих та авторознавчих експертиз, здійснити допомогу у формулюванні питань у постановках про їх призначення.

Якщо об'єктами огляду є нерухомість – будинки, споруди, будівельні матеріали, конструкції, ділянки дорожнього полотна, земельні ділянки та відповідні документи, що мають відношення до них, то до участі в їх проведенні доцільно залучати спеціалістів з будівельно-технічних, оціночно-будівельних, земельно-технічних, оціночно-земельних досліджень, а також інженерів-будівельників, проєктантів, землепорядників, геодезистів, які працюють у сферах промислового та цивільного будівництва, будівництва автомобільних шляхів та землеустрою.

Під час огляду такі спеціалісти можуть допомогти слідчому фіксувати окремі конструктивні особливості будови або будівельних конструкцій, провести заміри, відібрати зразки будівельних матеріалів чи конструкцій, звернути увагу слідчого на окремі порушення технологічних процесів, будівельних норм та правил, допущених під час будівництва, допомогти скласти плани, схеми, креслення, підготувати матеріали для призначення експертиз [5, с. 42–44].

Висновки. Під час огляду в кримінальних правопорушеннях, пов'язаних з розслідуванням привласнення, розтрати або заволодіння чужим майном шляхом зловживання службовою особою своїм службовим становищем, участь спеціаліста полягає у наданні технічної допомоги сторонам кримінального провадження і проведення консультацій з питань, що потребують спеціальних знань та навичок. Спеціалісти під час оглядів можуть застосовувати спеціальні знання: з галузей криміналістики, економіки, товарознавства, автотоварознавства, транспортного товарознавства, будівництва, землеустрою, інформаційних та комп'ютерних технологій, психології та інших сфер знань.

Список використаних джерел

1. Засць О. М. Методика досудового розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. URL: <http://oduv.edu.ua/uploads/09/lecia-26> (дата звернення: 21.05.2022).
2. Кримінальний кодекс України: станом на 03.06.2020 / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/2341-14> (дата звернення: 04.06.2022).
3. Кримінальний процесуальний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 20.04.2022).
4. Розслідування привласнення, розтрати майна або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем у сфері будівництва: метод. рек. / А. П. Запотоцький, А. А. Вознюк, С. В. Кучменко. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2017. 78 с.
5. Участь спеціаліста у проведенні слідчих (розшукових) дій під час розслідування корупційних злочинів: метод. рек. / Б. Б. Теплицький, О. М. Шрамко, В. В. Юсупов. Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2019. 71 с.
6. Шрамко О. М. Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних кримінальних правопорушень : дис. на здобуття наук. ступеня доктор філософії: 12.00.09. Київ : НАВСУ, 2021. 224 с.

References

1. Zaiets, O. M. (2016). *Metodyka dosudovoho rozsliduvannia pryvlasnennia, roztraty maina abo zavolodinnia nym shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyshchem* [Methods of pre-trial investigation of misappropriation, misappropriation of property or taking it by abuse of office]. Retrieved from <http://oduv.edu.ua/uploads/09/lecia-26> [in Ukrainian].
2. *Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy* [The Criminal Procedural Code of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> [in Ukrainian].
3. *Kryminalnyi kodeks Ukrainy* [The Criminal Code of Ukraine]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
4. Zapototskyi, A. P., Vozniuk, A. A. & Kuchmenko, S. V. (2017). *Rozsliduvannia pryvlasnennia, roztraty maina abo zavolodinnia nym shliakhom zlovzhyvannia sluzhbovym stanovyshchem u sferi budivnytstva* [Investigation of misappropriation, misappropriation or seizure of property through abuse of office in the field of construction]. Kyiv: NAVSU [in Ukrainian].
5. Teplytskyi, B. B., Shramko, O. M. & Yusupov, V. V. (2019) *Uchast spetsialista u provedenni slidchykh (rozshukovykh) dii pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh zlochniv* [Participation of a specialist in conducting investigative (search) actions during the investigation of corruption crimes]. Kyiv: NAVSU [in Ukrainian].

6. Shramko O.M. (2021). Vykorystannia spetsialnykh znan pid chas rozsliduvannia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen [Use of special knowledge in the investigation of corruption offenses]. *Candidate's thesis*. Kyiv: NAVSU [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 17.05.2022.

Ніна Рогатинська,

доктор юридичних наук,
зав. кафедри кримінального
права та процесу Західноукраїнського
національного університету
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0617-6114>

Вікторія Малайна,

студентка юридичного факультету
Західноукраїнського
національного університету

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ НАДАННЯ ПРАВОВОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ДОПОМОГИ В УКРАЇНІ

Розглянуто організаційно-правові питання правової професійної допомоги в Україні. Захист прав та свобод людини, їх утвердження та забезпечення – головне завдання будь-якої демократичної держави. Конституція України гарантує дотримання основних прав людини, зокрема права на отримання кваліфікованої правової допомоги. В окремих, передбачених законодавством випадках, це надання безоплатної правової допомоги. Безкоштовна юридична допомога як один із проявів соціальної держави, що піклується про своїх громадян, протягом всього існування державності тією чи іншою мірою зберігалася державою.

З'ясовано, що особливості забезпечення права людини на професійну правничу допомогу в Україні залежать від: 1) виду допомоги, якої потребує особа, за економічним (матеріальним) критерієм (оплатної чи безоплатної); 2) категорії осіб, які мають право на безоплатну вторинну правничу допомогу (малозабезпечені, учасники бойових дій, затримані відповідно до положень кримінального процесуального законодавства тощо); 3) виду провадження залежно від галузі права (професійна правнича допомога в кримінальному, цивільному, адміністративному, господарському процесі).

Виокремлено особливі ознаки професійної правничої допомоги: 1) це різновид професійної діяльності, яку реалізує адвокат; 2) передбачає правовий зміст у діях (послугах), зокрема надання правової інформації та консультацій; складання документів правового характеру; здійснення представництва іншої особи в суді; забезпечення захисту особи від кримінального обвинувачення тощо; які можуть мати значення юридичного факту, що породжує, змінює або припиняє конкретні правовідносини; 3) може надаватися на оплатній чи безоплатній основі; 4) має ризиковий характер, якщо вона надана на оплатній основі (на договірних засадах), оскільки надання професійної правничої допомоги не гарантує отримання позитивного результату в справі на користь клієнта; 5) відповідає принципам верховенства права, законності, незалежності, превентивності, неприпустимості конфлікту інтересів, конфіденційності, якості тощо.

Визначено підстави на основі яких припиняється надання безоплатної вторинної правничої допомоги за рішенням Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги.

Ключові слова: безоплатна правова допомога; право на захист; інститут безоплатної правової допомоги; первинна безоплатна правова допомога; вторинна безоплатна правова допомога; суб'єкти отримання та надання безоплатної правової допомоги.

Rohatynska N., Malaina V.

Organizational and legal principles of providing legal professional assistance in Ukraine

The article examines the organizational and legal issues of legal professional assistance in Ukraine. Protection of human rights and freedoms, their approval and provision is the main task of any democratic state. The Constitution of Ukraine guarantees the observance of basic human rights, including the right to receive qualified legal assistance. In certain cases provided for by law, this is the provision of free legal aid. Free legal aid, as one of the manifestations of a social state that cares for its citizens, was maintained by the state to one degree or another throughout the existence of statehood.

It has been found that the specifics of ensuring a person's right to professional legal assistance in Ukraine depend on: 1) the type of assistance a person needs, according to the economic (material) criterion (paid or free); 2)

categories of persons who have the right to free secondary legal aid (indigent, participants in hostilities, detained in accordance with the provisions of criminal procedural legislation, etc.); 3) type of proceedings depending on the field of law (professional legal assistance in criminal, civil, administrative, economic proceedings).

The special features of professional legal assistance are highlighted: 1) it is a type of professional activity performed by a lawyer; 2) provides legal content in actions (services), in particular, provision of legal information and consultations; drawing up legal documents; representation of another person in court; ensuring the protection of a person against criminal charges, etc.; which may have the meaning of a legal fact that creates, changes or terminates a specific legal relationship; 3) may be provided on a paid or free basis; 4) has a risky nature, if it is provided on a paid basis (on a contractual basis), since the provision of professional legal assistance does not guarantee obtaining a positive result in the case in favor of the client; 5) complies with the principles of rule of law, legality, independence, preventiveness, inadmissibility of conflict of interests, confidentiality, quality, etc.

The grounds on the basis of which the provision of free secondary legal aid is terminated by the decision of the Center for the provision of free secondary legal aid have been determined.

Keywords: free legal assistance; the right to protection; institute of free legal aid; initial free legal assistance; free secondary legal assistance; entities receiving and providing free legal aid.

Постановка проблеми. Правові основи надання безоплатної правової допомоги адвокатами закріплені у ст. 59 Конституції України, згідно з якою кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законодавством, ця допомога надається безкоштовно. Кожен вільний у виборі захисника своїх прав [1]. Саме запровадження інституту безоплатної правової допомоги стало дієвим інструментом у вигляді знань про свої права і можливості захистити їх. Право на правову кваліфіковану допомогу – це необхідний елемент механізму забезпечення всіх інших прав і свобод людини і громадянина. Зазначимо, що безоплатна правова допомога має стати одним із основних фундаментальних засобів в сучасній правовій системі, оскільки лише за таких умов вона буде доступною для більшої кількості верств населення, що допоможе забезпечити правовий захист осіб.

Останнім часом поширеним питанням на сучасному етапі розвитку держави є організаційно-правові засади надання правової професійної допомоги в Україні. Багато українців, особливо серед незахищених верств населення, просто не могли дозволити собі платити за адвоката або були позбавлені доступу до правової допомоги, що унеможливило професійне представництво в суді. Це створювало нерівні умови та сприяло недовірі до державних інституцій загалом, зокрема вірі в справедливість системи правосуддя зі сторони суспільства. Тому роль безоплатної правової допомоги надзвичайно важлива для розвитку ефективних механізмів впровадження демократії. Тому теоретичне обґрунтування правового та організаційного забезпечення надання правової кваліфікованої допомоги під час здійснення судочинства, реалізації гарантій держави у здійсненні права на захист прав, свобод, інтересів осіб, доступ до правосуддя є соціально витребуваним і актуальним напрямом сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значну увагу та широкий спектр досліджень, присвячених у галузі правової кваліфікованої допомоги розглядали такі науковці, як: О. М. Бандурка, С. М. Бреус, Г. П. Власова, В. М. Ісакова, Д. М. Ключка, Л. А. Литовченко, М. М. Михеєнко, В. С. Наливайка, О. Ф. Скакун, С. Г. Стеценко, В. І. Форманюк, та інші вчені. Водночас ще багато питань у цій галузі досі є дискусійними.

Метою статті є розкриття змісту, сутності та проблемних питань правової кваліфікованої допомоги в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Право громадян на правову допомогу закріплено у Конституції України, прийнятій ще 1996 року. Однак впродовж тривалого часу у державі не було механізму реалізації цього права. Із прийняттям 2011 р. Закону України «Про безоплатну правову допомогу» було сформовано відповідну нормативно-правову базу та утворено систему надання безоплатної правової допомоги. Завдяки системі надання безоплатної правової допомоги реалізується конституційне право українців на правовий захист, забезпечуються рівні можливості для кожного вирішувати свої життєві проблеми у правовий спосіб, створено реальні можливості для запобігання порушенням прав людини та захисту прав людини. Розвиток системи безоплатної правової допомоги був одним із пріоритетів Плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік, Стратегії реформування судоустрою, судочинства, а також Національної стратегії у сфері захисту прав людини [2].

Захист прав та свобод людини, їх утвердження та забезпечення є головним завданням будь-якої демократичної держави. Конституція України гарантує дотримання основних прав людини і серед них

права на отримання кваліфікованої правової допомоги. В окремих, передбачених законодавством випадках, це надання безоплатної правової допомоги. Безкоштовна юридична допомога як один із виявів соціальної держави, що піклується про своїх громадян, протягом всього існування державності тією чи іншою мірою зберігалася державою.

У Законі України «Про безоплатну правову допомогу» згадана допомога визначається як надання правових послуг, спрямованих на забезпечення реалізації прав і свобод людини й громадянина, захисту цих прав і свобод, їх відновлення у разі порушення. Тобто правова допомога надається у формі правових послуг, що виконуються як: надання правової інформації, консультацій і роз'яснень із правових питань; складення заяв, скарг, процесуальних та інших документів правового характеру; здійснення представництва інтересів особи в судах, інших державних органах, органах місцевого самоврядування, перед іншими особами; забезпечення захисту особи від обвинувачення; надання особі допомоги в забезпеченні доступу особи до вторинної правової допомоги та медіації (п. 4 ч. 1 ст. 1 Закону) [3].

Основною передумовою забезпечення права особи на правову допомогу можна вважати створення надійних правових та організаційних підстав для її фактичного надання. Для виконання завдань, викладених у Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні від 9 червня 2006 р. [4], а саме: 1) створення взаємопов'язаних компонентів системи – первинна та вторинна правова допомога; 2) забезпечення належного рівня та оптимального порядку виплати правової допомоги за рахунок коштів державного бюджету; 3) встановлення чітких критеріїв доступу осіб до безоплатної правової допомоги; 4) створення ефективної моделі управління системою безоплатної правової допомоги та її фінансування, прийнято Закон України «Про безоплатну правову допомогу» [3], який визначав зміст права на безоплатну правову допомогу, порядок здійснення цього права, підстави та порядок надання безоплатної правової допомоги, реалізація даного права, державні гарантії надання безоплатної правової допомоги.

Як зазначає І. В. Хондогій, юридична допомога є основою для здійснення інших прав, у т. ч. право на справедливий судовий розгляд, необхідні умови для здійснення цих прав, і важлива гарантія, що забезпечує фундаментальну справедливість процесу кримінального судочинства та довіру громадськості до нього [5].

Відповідно до п. 13 ч. 1 ст. 7 КПК до загальних засад кримінального провадження віднесено забезпечення права на захист. У ст. 20 КПК, що розкриває зміст забезпечення права на захист як загальної засади кримінального провадження, закріплено право підозрюваного, обвинуваченого, виправданого, засудженого на захист, яке полягає у наданні йому можливості надати усні або письмові пояснення з приводу підозри чи обвинувачення; право збирати і подавати докази; брати особисту участь у кримінальному провадженні; користуватись правовою допомогою захисника; реалізовувати інші процесуальні права, передбачені КПК.

Водночас на практиці багато осіб, які мають на меті отримати безоплатну правову допомогу, стикаються з труднощами. Від початку вони пов'язані з доступом до самої правової допомоги. Зокрема, йдеться про отримання та самостійну підготовку документів, які вимагають центри з надання безоплатної допомоги. Для деяких категорій осіб, які не спроможні самостійно захистити свої порушені чи оспорювані права або реалізувати процесуальні повноваження через недосягнення повноліття, недієздатність або обмежену дієздатність, такі вимоги взагалі ставлять під сумнів доступність вказаної державної послуги. Хоча стаття 59 Конституції України гарантує кожному також право на професійну правничу допомогу на безоплатній основі. Відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», до системи надання безоплатної правової допомоги належать: 1) Координаційний центр з надання правової допомоги (далі – КЦНПД); 2) суб'єкти надання безоплатної первинної правової допомоги; 3) суб'єкти надання безоплатної вторинної правової допомоги [6].

Повноваження та порядок діяльності вказаних центрів встановлюються Положенням про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги, що затверджується Мін'юстом України [6]. Основні завдання таких центрів: 1) підвищення правової свідомості, культури та освіченості населення (правопросвітництво); 2) надання безоплатної первинної правової допомоги (надання правової інформації, консультацій, складення документів (непроцесуального) правового характеру) і безоплатної вторинної правової допомоги (окремим соціально вразливим категоріям осіб в цивільних, адміністративних та господарських справах; потерпілим та свідкам у кримінальному провадженні); 3) забезпечення доступу до електронних сервісів Мін'юсту України [7].

Тому забезпечення права на професійну правничу допомогу регулюється значним переліком нормативних актів, серед яких: Конституція України; рішення КСУ; чинні міжнародні договори, згода

на обов'язковість яких надана ВРУ; рішення ЄСПЛ; інші нормативно-правові акти (кодекси, закони, підзаконні акти).

Право на професійну правничу допомогу належить до конституційних прав людини і передбачає наявність гарантії з боку держави, що кожен, хто потребує такої допомоги, зможе її отримати.

Аналізуючи вищесказане доцільно визначити ознаки професійної правничої допомоги: 1) це різновид професійної діяльності, яка реалізується адвокатом; 2) передбачає правовий зміст у діях (послугах), зокрема надання правової інформації та консультацій; складання документів правового характеру; здійснення представництва іншої особи в суді; забезпечення захисту особи від кримінального обвинувачення тощо; які можуть мати значення юридичного факту, що породжує, змінює або припиняє конкретні правовідносини; 3) може надаватися на оплатній чи безоплатній основі; 4) має ризиковий характер, якщо вона надана на оплатній основі (на договірних засадах), оскільки надання професійної правничої допомоги не гарантує отримання позитивного результату в справі на користь клієнта; 5) відповідає принципам верховенства права, законності, незалежності, превентивності, неприпустимості конфлікту інтересів, конфіденційності, якості тощо.

Отже, ми дійшли висновку, що відповідно до Конституції України, суб'єктом забезпечення права людини на професійну правничу допомогу є адвокат, який наділений правом здійснювати представництво іншої особи в суді, а також захист від кримінального обвинувачення. Законом можуть бути визначені винятки щодо представництва в суді у трудових спорах, спорах щодо захисту соціальних прав, виборів та референдумів, у малозначних спорах, а також щодо представництва малолітніх чи неповнолітніх осіб та осіб, які визнані судом недієздатними чи дієздатність яких обмежена.

Порядок надання професійної правничої допомоги в Україні має свої особливості залежно від виду допомоги, якої потребує особа, – оплатної чи безоплатної. Для отримання оплатної професійної правничої допомоги особа самостійно стає ініціатором звернення за такою допомогою до необхідного їй фахівця (адвоката), який спеціалізується в певній галузі права. Вибір форми та суб'єкта надання такої допомоги залежить від волі особи, яка бажає її отримати. Здебільшого між адвокатом та особою, яка потребує допомоги (клієнтом), укладається договір про надання професійної правничої допомоги, за яким одна сторона (адвокат, адвокатське бюро, адвокатське об'єднання) зобов'язується надавати професійну правничу допомогу іншій стороні договору (клієнту) на умовах і в порядку, що визначені договором, а клієнт зобов'язується оплатити надання такої допомоги – винагороду (гонорар) та фактичні витрати, необхідні для виконання договору, у випадку, якщо така оплата передбачена договором. До договору про надання професійної правничої допомоги також застосовуються загальні положення цивільного законодавства про договір [8; 9].

Щодо безоплатної правничої допомоги ситуація зовсім інакша – така допомога повністю або частково надається за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел [6].

Надання безоплатної вторинної правничої допомоги припиняється за рішенням Центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги в разі, якщо: 1) є обставини чи підстави, за наявності яких особа була віднесена до категорій осіб, передбачених частиною першою статті 14 Закону України «Про безоплатну правову допомогу», припинили своє існування (наприклад, у осіб, які перебувають під юрисдикцією України, збільшився середньомісячний дохід; діти сироти, діти, позбавлені батьківського піклування, безпритульні діти, діти, які можуть стати або стали жертвами насильства в сім'ї перестали бути такими; якщо до особи застосоване затримання, арешт (взяття під варту) було припинено; якщо відповідну особу позбавлено статусу ветеранів війни чи особи, на яку поширюється дія Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та ін.); 2) працівник Центру встановив факт подання особою неправдивих відомостей або фальшивих документів, з метою віднесення особи до категорій осіб, які мають право на таку допомогу, та прийняття рішення про надання їй безоплатної вторинної правничої допомоги (у цьому разі особа зобов'язана відшкодувати вартість фактичних витрат, пов'язаних з наданням допомоги); 3) особа користується захистом іншого захисника у справі, за якою їй призначено захисника відповідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу»; 4) особа використала всі національні засоби правового захисту в справі [8, с. 10; 6].

Механізм реалізації права людини на професійну правничу допомогу в Україні можна визначити за такими напрямками: 1) вдосконалення нормативно-правової бази, що гарантує право на професійну правничу допомогу, відповідно до міжнародно-правових стандартів у галузі прав людини;

2) вдосконалення діяльності суб'єктів забезпечення права на правничу допомогу з метою надання особі кваліфікованої допомоги, зокрема шляхом створення кваліфікаційних та деонтологічних вимог (критеріїв), яким повинні відповідати суб'єкти надання такої допомоги на оплатній основі (фахівці у галузі права), на зразок Правил адвокатської етики;

3) проведення інформаційних кампаній щодо існування системи безоплатної правничої допомоги (особливо в селах та невеликих містах) в мережі Інтернет, ЗМІ, на зовнішніх рекламних носіях (білбордах, моніторах тощо), а також шляхом роздачі інформаційних матеріалів (довідників, буклетів, брошур, листівок тощо) в громадських місцях;

4) проведення систематичних соціологічних опитувань громадськості, особливо молоді, представниками громадських організацій, а також через спеціально створені Інтернет-портали, а також взяття до уваги її зауваження та пропозиції, з метою виявлення органами публічної влади, центрами з надання безоплатної вторинної правової допомоги проблем у сфері забезпечення права людини на безоплатну правничу допомогу.

Висновки. З огляду на вищевказане варто зазначити, що гарантія права особи на отримання правової допомоги, а у випадках, передбачених законом, безоплатну правову допомогу, є не тільки конституційно-правовим обов'язком держави, а й дотриманням взятих Україною міжнародно-правових зобов'язань. Практика свідчить, що наразі система надання безоплатної правової допомоги перебуває на етапі становлення, ще не завершено процес її інституалізації та правового регулювання, тому нею не досягнутий рівень європейських стандартів забезпечення доступу особи до правосуддя та якості правових послуг, а ця сфера в окресленому аспекті потребує вдосконалення та подальшого реформування шляхом імплементації норм міжнародного права в законодавство України, оскільки питання правової допомоги широко пов'язане з різними сферами повсякденного життя.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр> (дата звернення: 22.04.2022)
2. Координаційний центр з надання безоплатної правової допомоги. URL: <http://legalaid.gov.ua/ua/> (дата звернення: 22.04.2022)
3. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 2 червня 2011 року URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 22.04.2022)
4. Концепції формування системи безоплатної правової допомоги в Україні : Указ Президента України; Концепція від 09 червня 2006 р. № 509/2006. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509/2006> (дата звернення: 24.04.2022)
5. Хондогій І. В. Система безоплатної правової допомоги як реалізація конституційного права громадян України на професійну правничу. Актуальні проблеми правознавства. 2017. Вип. 2. С. 138–146.
6. Про безоплатну правову допомогу : Закон України від 02.06.2011 р. № 3460-VI. Дата оновлення: 07.01.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> (дата звернення: 24.04.2022)
7. Положення про центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги: затв. наказом М-ва юстиції України від 02.07.2012 р. № 967/5 (у ред. наказу М-ва юстиції України від 24.05.2016 р. № 1487/5). Офіційний вісник України. 2012. № 50. Ст. 2002.
8. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 05.07.2012 р. № 5076-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 27. Ст. 282.
9. Правила адвокатської етики: затв. Звітно-виборним з'їздом адвокатів України 09.06.2017 р. URL: <http://vkdk.org/pravila-advokatskoji-etiki-zatverdzenizvitno-vibornim-zjizdom-advokativ-ukrajini-2017> (дата звернення: 25.04.2022)
10. Проблеми застосування міжнародних стандартів у правовій системі України / М. О. Баймуратов та ін.; під заг. ред. Є. Б. Кубка; юрид. фірма «Салком», Наук.-аналіт. центр. Київ : Юрид. практика, 2013. 608 с.

References

1. *Konstytutsiya Ukrainy: Zakon vid 28 chervnya 1996 r. № 254k/96-VR. [Constitution of Ukraine: Law of June 28, 1996 No. 254k/96-VR].* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua> [in Ukrainian].
2. *Koordinatsiynnyu tsentr z nadannya bezoplatnoyi pravovoyi dopomohy. [Coordination center for providing free legal assistance].* Retrieved from <http://legalaid.gov.ua/ua/> [in Ukrainian].

3. *Pro bezoplatnu pravovu dopomohu: Zakon Ukrayiny vid 2 chervnya 2011 roku. [On free legal aid: Law of Ukraine dated June 2, 2011]*. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> [in Ukrainian].
4. *Kontseptsiyi formuvannya systemy bezoplatnoyi pravovoyi dopomohy v Ukrayini: Ukaz Prezydenta Ukrayiny; Kontseptsiya vid 09 chervnya 2006 r. № 509/2006 [Concepts of forming a system of free legal aid in Ukraine: Decree of the President of Ukraine: Concept dated June 9, 2006 No. 509/2006]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509/2006> [in Ukrainian].
5. Khondohiy, I. V. (2017). *Systema bezoplatnoyi pravovoyi dopomohy yak realizatsiya konstytutsiynoho prava hromadyan Ukrayiny na profesiynu pravnychu [Khodogii I.V. The system of free legal aid as an implementation of the constitutional right of Ukrainian citizens to professional legal services]. Aktualni problemy pravoznnavstva – Actual problems of law, 2, 138-146* [in Ukrainian].
6. *Pro bezoplatnu pravovu dopomohu: Zakon Ukrayiny vid 02.06.2011 r. № 3460-VI. Data onovlennya: 07.01.2018 [On free legal aid: Law of Ukraine dated June 2, 2011 No. 3460-VI. Date of update: 07.01.2018]*. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3460-17> [in Ukrainian].
7. *Polozhennya pro tsenry z nadannya bezoplatnoyi vtorynnoyi pravovoyi dopomohy: zatv. nakazom M-va yustytsiyi Ukrayiny vid 02.07.2012 r. № 967/5 (u red. nakazu M-va yustytsiyi Ukrayiny vid 24.05.2016 r. № 1487/5) [Regulations on centers for providing free secondary legal assistance: approved. by the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated July 2, 2012 No. 967/5 (as amended by the order of the Ministry of Justice of Ukraine dated May 24, 2016 No. 1487/5)] (2012). Ofitsiynyy visnyk Ukrayiny – Official Gazette of Ukraine, 50, 2002* [in Ukrainian].
8. *Pro advokaturu ta advokatsku diyalnist: Zakon Ukrayiny vid 05.07.2012 r. № 5076-VI [On advocacy and advocacy: Law of Ukraine dated 07.05.2012 No. 5076-VI] (2013). Visnyk Verkhovnoi Rady Ukrayiny – Information of the Verkhovna Rada of Ukraine, 27, 282* [in Ukrainian].
9. *Pravyla advokatskoyi etyky: zatv. Zvitno-vyborym zyzdom advokativ Ukrayiny 09.06.2017 r. [Rules of lawyer ethics: approved. Report and election congress of lawyers of Ukraine on June 9, 2017]*. Retrieved from <http://vkdk.org/pravila-advokatskoji-etiki-zatverdzhemizvitno-vibornim-zjizdom-advokativ-ukrajini-2017> [in Ukrainian].
10. *Problemy zastosuvannya mizhnarodnykh standartiv u pravoviy systemi Ukrayiny / M. O. Baymuratov ta in.; pid zah. red. YE. B. Kubka; yuryd. firma «Salkom», Nauk.-analit. tsentr [Problems of application of international standards in the legal system of Ukraine / M. O. Baimuratov and others; under general ed. E. B. Kubka; law «Salkom» company, Scientific analyst. Center] (2013). Kyiv: Yuryd. Praktyka* [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 05.05.2022.

Тетяна Сліпченко,

кандидат економічних наук, доцент

кафедри безпеки та правоохоронної

діяльності Західноукраїнського

національного університету

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9679-6231>

COMMUNITY POLICING ЯК ПАРТНЕРСТВО МІЖ ПОЛІЦІЄЮ ТА ГРОМАДОЮ: ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

Розглянуто модель правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби місцевої громади, спрямованої на превенцію, партнерство з громадою, вирішення конкретних місцевих проблем та децентралізацію. Досліджено досвід європейських країн щодо запровадження Community Policing та можливість його імплементації в Україні, проаналізовано основні нормативно-правові акти, які регламентують функціонування моделі Community Policing в Україні.

Ключові слова: права людини, європейський досвід, Національна поліція, правоохоронна діяльність, Community Policing.

Бібл.:11

Slipchenko T.

COMMUNITY POLICING AS A PARTNERSHIP BETWEEN THE POLICE AND THE COMMUNITY: A EUROPEAN EXPERIENCE

The article analyzes the concepts, philosophy, principles and basic forms of Community Policing as a model of interaction between the National Police of Ukraine and the population.

A historical digression of the formation of the Community Policing strategy was made and it was proved that it was based on the implementation of the basic principles of modern police of Robert Peel, modified and tested in the law enforcement agencies of democracies. It is proposed to define Community Policing in the sense of a community-based approach to policing, which recognizes that effective policing depends on community assistance and support and is based on innovative collaboration between the police and the community to jointly identify and solve problems facing the community. It has been proved that Community Policing, as a model of interaction between the police and the population, has its own philosophy and certain organizational principles. The purpose of realization of the Community Policing model is substantiated and defined and the expected results of its introduction in Ukraine are formulated.

The most promising forms of interaction between the police and the population within the model are analyzed.

Community Policing operating in Ukraine. The experience of European countries on the implementation of Community Policing and the possibility of its implementation in Ukraine is studied, the main legal acts regulating the functioning of the Community Policing model in Ukraine are analyzed.

Keywords: human rights, European experience, National Police, law enforcement, Community Policing

Постановка проблеми. Дискусія про роль і функції поліції в суспільстві відбувається в площині розгляду її як «інструменту державної влади» та «постачальника послуг для громади». Останнім часом все більше переважає останнє розуміння функції поліції, згідно з якою вона має орієнтуватися насамперед на потреби громадян. Згідно з цією точкою зору, поліція та громадяни працюють разом, щоб створити безпеку, яку громадяни сучасної держави – і особливо держави, що зазнає трансформації, розглядають як надзвичайно важливе благо, що значно впливає на якість їхнього життя. Community Policing слід розуміти не як новий метод роботи поліції, а як філософію того, як їй бути найбільш корисною та зрозумілою для суспільства. Поліція відповідає за охорону громадської безпеки та громадського порядку, запобігання злочинам і боротьбу із злочинністю, проте водночас їм також потрібно боротися зі страхами та занепокоєннями громадян.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковці та юристи-практики приділяють достатньо уваги дослідженню взаємодії поліції та громади. Теоретичну основу для вироблення актуальної парадигми муніципальної правоохоронної політики становлять наукові праці таких учених, як: Т. І. Гудзь, Н. В. Капітонова, С. А. Комісаров, А. М. Кучук, А. С. Поклонський, О. С. Проневич, В. А. Орлов, Ю. М. Топчій,

С. С. Юрко та інші. Конкретні питання взаємодії органів і підрозділів Національної поліції з громадою нині опрацьовують Р. І. Благута, О. М. Балинська, О. В. Дячук, А. Л. Замахін, О. В. Кожухар, Н. П. Матюхіна та ін. Проте малорозробленими все ще є питання філософії, змісту та основних напрямів реалізації моделі Community Policing, важливим є аналіз досвіду європейських країн, який можна ефективно імплементувати в контексті співпраці Національної поліції та громад. Нормативною базою дослідження є Конституція України, Кримінальний кодекс України, Закони Верховної Ради України, рішення Конституційного Суду України. Незважаючи на наявність великої кількості наукових праць із зазначеної проблематики, чимало питань все ще не розкриті або вирішені фрагментарно.

Мета дослідження – обґрунтування необхідності розвитку в Україні Community Policing як моделі взаємодії Національної поліції з населенням, аналіз європейського досвіду функціонування Community Policing, обґрунтування філософії, принципів та організаційної стратегії реалізації Community Policing.

Виклад основного матеріалу дослідження. Необхідною вимогою сьогодення щодо діяльності поліції є те, що остання має працювати для громади, бути підзвітною громаді, співпрацювати з громадою. Зазначена вимога визначає стратегію служіння суспільству, яка найбільш повно реалізується в межах моделі взаємодії сил поліції із громадою, відомою як Community Policing. Попит на послуги поліції, у т. ч. проактивне вирішення конфліктів, зростає, проте доступні засоби для боротьби зі злочинністю обмежені, а думка про те, що злочинність є насамперед проблемою громади, а запобігання – це завдання для всього суспільства, стає все більш прийнятною. Як запобігання злочинності в громаді, так і Community Policing передбачають тіснішу співпрацю з громадянами, щоб поставити злочинність у контекст інших соціальних проблем у громаді та відповідним чином з нею боротися. Метою є надання пріоритету запобіганню злочинам, при цьому поліція розділяє відповідальність за забезпечення громадської безпеки та громадського порядку. Таким чином, поліція визнає «неможливий мандат», який дає їй виняткову відповідальність за безпеку та порядок у суспільстві. Community Policing залучає інші державні установи, приватні організації, неурядові організації, власників бізнесу, домогосподарств та приватних осіб до професійної діяльності – гарантування безпеки.

Стратегія Community Policing історично базується на принципах побудови діяльності поліції Роберта Піля (Robert Peel), міністра внутрішніх справ Великобританії, розробника ідеології муніципальної поліції. Діяльність якої ґрунтувалась передовсім на запобіганні злочинам і регулярному патрулюванню, а основними принципами діяльності були: запобігання злочинам і безладу шляхом, альтернативним тільки застосуванню збройної сили; забезпечення добровільної співпраці громадськості з поліцією в добровільному дотриманні закону, підтримання поваги громадськості до поліції, недопущення узурпації влади поліцією. На думку Р. Піля в усі часи поліція має підтримувати зв'язок із громадськістю, бо поліція і є громадськістю, а громадськість – поліцією і ефективність поліції оцінюється за відсутністю злочинності і безладу, а не за видимими ознаками дій поліції в боротьбі із зазначеним [1]. Сучасне розуміння Community Policing сформувалось у 1980-ті роки в США, коли професійна модель правоохоронної діяльності, що ґрунтувалась на статистичних показниках, часі реагування та технологіях, призвела до віддалення поліції від потреб громади, якій вона повинна служити [2].

У відповідь на зміну традиційній професійній моделі правоохоронної діяльності, прийшла модель правоохоронної діяльності, орієнтованої на потреби місцевої громади, спрямованої на превенцію, партнерство з громадою, вирішення конкретних місцевих проблем та децентралізацію.

Досить влучним, на нашу думку, є визначення поняття моделі Community Policing як орієнтованого на громаду підходу в роботі поліції, який визнає, що ефективна поліцейська діяльність залежить від допомоги й підтримки з боку громади і який ґрунтується на організованій інноваційними методами співпраці поліції і громади щодо спільного виявлення й вирішення проблем, які стоять перед громадою [3, с. 123].

Базові компоненти Community Policing такі:

- організаційна децентралізація;
- переорієнтація патрулювання на двосторонню взаємодію з представниками громади;
- орієнтація правоохоронної діяльності на наявні проблеми громади та встановлені відповідно до них пріоритети [4].

До базових компонентів Community Policing також відносять так звану видимість поліції, її присутність на вулицях у форменому одязі, можливість мешканців громади побачити та поспілкуватись із поліцейськими. Дослідження оцінки роботи поліції свідчать, що це суттєво підвищує відчуття безпеки у місцевих мешканців, довіру до поліції та задоволеність її роботою.

Сьогодні розповсюджена думка, що за останні три десятиріччя модель Community Policing набула статусу домінуючої моделі організації правоохоронної діяльності в західних країнах. Однак розуміння того, що становить модель Community Policing і якими є принципи її впровадження, дуже різна в країнах. Модель Community Policing успішно реалізовується в таких демократичних країнах, як Великобританія, Німеччина, Польща, США, Канада та інші, що дає змогу говорити про втілення на практиці ідеї соціального партнерства правоохоронних органів і населення [5].

Вважаємо за необхідне звернути особливу увагу на такий приклад взаємодії поліції та населення Великобританії щодо забезпечення публічного порядку та підвищення рівня безпеки громадян у районах їх проживання, як програма «сусідське спостереження» (Neighbourhood watch), основним призначенням якої постає спостереження за підозрілими людьми або потенційно небезпечними подіями, що відбуваються в районі проживання. Поряд із громадським патрулюванням у рамках цього підходу мешканцями громади здійснюється збір інформації про криміногенні локації та конкретні проблеми. Поліція відповідає збільшенням уваги до виявлених «гарячих точок», у яких концентруються правопорушення (англ. hotspot policing). Це здійснюється через установлення відеоспостереження, покращення освітлення, зміну маршрутів патрулювання та ін. Цей підхід також базується на принципах проблемно-орієнтованої правоохоронної діяльності. Велика увага приділяється впливу на причини правопорушень через широке залучення ресурсів місцевої громади, основним серед яких є розуміння відповідальності за свою власну безпеку самих місцевих мешканців [4, с. 58].

У Великобританії така система, фінансування якої здійснюється за рахунок місцевих органів влади, має такі елементи: рекомендації поліції громадянам щодо гарантування власної безпеки, безпеки сусідів, підвищення безпеки житла, у тому числі щодо використання замків та інших технічних засобів, маркування майна, захисту від пожежі; підготовка анкет та проведення опитування мешканців щодо виявлення слабких ланок у системі заходів майнової безпеки (листи опитування містять пункти про правила поведінки та дотримання безпеки житла); участь публічності в роботі комісії щодо попередження злочинності; пропаганда заходів програми.

Кількість поліцейських у територіальних підрозділах залежить від багатьох факторів – кількості населення, рівня злочинності, урбанізації. Так, кількість поліцейських у різних регіонах може коливатись від 150 до 400 осіб на одного поліцейського. Більшість поліцейських працюють у базових одиницях (командах районів (neighbourhood teams)) і є відповідальними працівниками поліції (neighbourhood police officer), що виконують завдання поліції із забезпечення публічного порядку та безпеки на відповідній території. В обов'язки таких одиниць входить робота із дзвінками та візитами громадян; реагування на екстрені виклики щодо дорожньо-транспортних пригод, убивств; щоденне патрулювання в районах тощо. Напрямами діяльності є піше патрулювання, патрулювання на автомобілях, мотоциклах, велосипедах та конях, надання невідкладної допомоги, реєстрація повідомлень про злочини, підтримка контактів із публічністю, посередництво в суперечках та надання інших форм допомоги, попередження злочинності [7].

Прикладом ефективного впровадження стратегії Community policing є діяльність поліції Швеції. До структури поліції Швеції належать спеціальні органи: Національна поліцейська рада – головний адміністративний та наглядовий поліцейський орган, до складу якого входить головний офіс та служби операційної підтримки. Очолює Національну поліцейську раду Комісар; Національне бюро розслідувань; Швецька національна лабораторія судової експертизи; Національна поліцейська академія; Національна служба безпеки; поліцейські органи в межах округів, які утворюються місцевою владою [9].

У Польщі стратегія Community policing розглядається як елемент поліцейської філософії відкритості та співпраці, засіб активізації локальних ініціатив у сфері запобігання правопорушенням та як важливий чинник підвищення якості життя територіальних громад. Україна не перший рік реформується шляхом встановлення партнерських відносин між правоохоронними органами та громадою. Одним із головних компонентів поліцейської реформи є врахування громадської думки під час оцінювання роботи поліції, що закріплено у ч. 3 ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію» [10].

Використання даних соціологічних та кримінологічних досліджень для оцінювання діяльності правоохоронних органів є загальноприйнятою світовою практикою. Про перехід до сервісної функції прямо вказується у ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію»: завданнями поліції є надання поліцейських послуг у чотирьох сферах: 1) забезпечення публічної безпеки і порядку; 2) охорони прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; 3) протидії злочинності; 4) надання в межах, визначених законом,

послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги.

Розділ VIII Закону України «Про Національну поліцію» присвячено громадському контролю поліції. Відповідно до статті 86 «Звіт про поліцейську діяльність» на поліцію покладено три обов'язки:

1. З метою інформування громадськості про діяльність поліції керівник поліції та керівники територіальних органів поліції раз на рік готують та опубліковують на офіційних веб-порталах органів поліції звіт про діяльність поліції.

2. Щорічний звіт про діяльність поліції та територіальних органів поліції повинен містити:

– аналіз ситуації зі злочинністю в країні чи регіоні відповідно;

– інформацію про заходи, які вживалися поліцією, та результати цих заходів;

– інформацію про виконання пріоритетів, поставлених перед поліцією та територіальними органами поліції відповідними поліцейськими комісіями.

3. Керівники територіальних органів поліції зобов'язані регулярно оприлюднювати статистичні та аналітичні дані про вжиті заходи щодо виявлення, запобігання та припинення порушень публічного порядку на офіційних веб-порталах органів, які вони очолюють. Стаття 88 визначає порядок взаємодії між керівниками територіальних органів поліції та представниками органів місцевого самоврядування, Стаття 89 «Спільні проекти з громадськістю» визначає порядок взаємодії з громадськістю:

1. Поліція взаємодіє з громадськістю шляхом підготовки та виконання спільних проектів, програм та заходів для задоволення потреб населення та покращення ефективності виконання поліцією покладених на неї завдань.

2. Співпраця між поліцією та громадськістю спрямована на виявлення та усунення проблем, пов'язаних із здійсненням поліцейської діяльності, і сприяння застосуванню сучасних методів для підвищення результативності та ефективності здійснення такої діяльності.

3. Поліція надає підтримку програмам правового виховання, пропагує правові знання в освітніх закладах, засобах масової інформації та у видавничій діяльності.

Варто зазначити, що в Україні в 2000 р. було прийнято Закон України «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону», згідно з ним регулюються питання участі громадян в охороні громадського порядку. Зокрема цей Закон встановлює:

– засади участі громадян в охороні громадського порядку і державного кордону;

– порядок створення та засади організації та діяльності громадських формувань основні завдання, права та обов'язки громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону;

– форми і методи роботи громадських формувань з охорони громадського порядку

– умови та порядок застосування заходів фізичного впливу і спеціальних засобів;

– контроль за діяльністю громадських формувань з охорони громадського порядку і державного кордону [11].

Висновки. Отже, умовами ефективності комунікації між поліцією і населенням у межах моделі Community Policing є здійснення її відповідно до установлених принципів і визначеного кола питань процесу комунікації.

Оптимізація взаємодії Національної поліції з населенням в контексті правоохоронної діяльності має за мету підвищення авторитету й довіри населення до поліції, підвищення комунікативної та загальної культури представників органів внутрішніх справ, створення позитивного іміджу шляхом підвищення рівня професійної компетентності та покращення результатів діяльності працівників правоохоронних органів, імплементація європейського досвіду в досягненні зазначених цілей.

Список використаних джерел

1. Sir Robert Peel's Nine Principles of Policing. URL: <https://www.nytimes.com/2014/04/16/nyregion/sir-robert-peels-nine-principles-of-policing.html> (дата звернення: 15.05.2022).
2. Nalla M. K. Democratic policing: a comparison of police officers' perceptions of their role and functions in transitional societies. *Journal of Criminal Justice and Security*. 2009. Vol. 4. P. 520–535.
3. Волуйко О. М. Стратегія Community Policing: філософія, сутність, основні принципи та форми реалізації. *Juris Europensis Scientia*. 2020. № 4. С. 122–126.
4. Гаврилюк Т. Становлення відносин між поліцією та населенням у європейських країнах: історичний досвід та сучасні тенденції. *Вісник Академії управління МВС*. 2010. № 3 (15). С. 56–63
5. Skogan W. G., Hartnett S. M. *Community Policing Chicago Style*. N. Y.: Oxford University Press, 1997. P. 5.

6. Tilley N. *Wither Problem-Oriented Policing*. 2010. <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/crpp9&div=19&id=&page=> (дата звернення: 15.05.2022).
7. Комісаров С. А. Взаємодія поліції і населення як стратегічний напрям діяльності органів правопорядку: міжнародний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 2. С. 123–126. URL: http://www.lsej.org.ua/2_2018/33.pdf (дата звернення: 15.05.2022).
8. Стратегія розвитку Міністерства внутрішніх справ України до 2020 року: URL: https://mvs.gov.ua/ua/pages/strategiya_2020.htm (дата звернення: 12.05.2022).
9. The Swedish Police. URL: <https://polisen.se/en/> (дата звернення: 15.05.2022).
10. «Про Національну поліцію» Закон України від 23.12.2015 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> (дата звернення: 15.05.2022).
11. «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» : Закон України від 26.12.2000 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text> (дата звернення: 14.05.2022).

References

1. *Sir Robert Peel's Nine Principles of Policing*. Retrieved from <https://www.nytimes.com/2014/04/16/nyregion/sir-robert-peels-nine-principles-of-policing.html> [in English].
2. Nalla, M. K. (2009). Democratic policing: a comparison of police officers' perceptions of their role and functions in transitional societies. *Journal of Criminal Justice and Security*, 4, 520-535 [in English].
3. Voluiko, O. M. (2020). Stratehiia Community Policing: filosofii, sutnist, osnovni pryntsyty ta formy realizatsii [Community Policing Strategy: philosophy, essence, basic principles and forms of implementation]. *Juris Europensis Scientia*, 4, 122-126 [in Ukrainian].
4. Havryliuk, T. (2010). Stanovlennia vidnosyn mizh politsiieiu ta naseleнням u yevropeiskykh krainakh: istorychnyi dosvid ta suchasni tendentsii. [Formation of relations between the police and the population in European countries: historical experience and current trends]. *Visnyk Akademii upravlinnia MVS – Bulletin of the Academy of Management of the Ministry of Internal Affairs*, 3 (15), 56-63 [in Ukrainian].
5. Skogan, W. G. & Hartnett S. M. (1997). *Community Policing Chicago Style*. N. Y.: Oxford University Press [in English].
6. Tilley, N. *Wither Problem-Oriented Policing*. Retrieved from <https://heinonline.org/HOL/LandingPage?handle=hein.journals/crpp9&div=19&id=&page=> [in English].
7. Komissarov, S. A. (2020). Vzaiemodiiia politsii i naseleння yak stratehichnyi napriam diialnosti orhaniv pravoporiadku: mizhnarodnyi aspekt [Interaction of the police and the population as a strategic direction of law enforcement: the international aspect]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal – Legal scientific electronic journal*, 3, 123-126. Retrieved from http://www.lsej.org.ua/2_2018/33.pdf [in Ukrainian]
8. *Stratehiia rozvytku Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukrainy do 2020 roku. [Development Strategy of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine until 2020]*. Retrieved from: https://mvs.gov.ua/ua/pages/strategiya_2020.htm [in Ukrainian]
9. *The Swedish Police*. Retrieved from <https://polisen.se/en/> [in English].
10. *Pro Natsionalnu politsiiu vid 23.12.2015 [The law of Ukraine About the National Police dated 23.12.2015]*. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian]
11. *Pro uchast hromadian v okhoroni hromadskoho poriadku i derzhavnoho kordonu» vid 26.12.2000 [The law of Ukraine On the participation of citizens in the protection of public order and the state border dated 26.12.2000]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text> [in Ukrainian]

Стаття надійшла до редакції 19.05.2022.

Порядок публікації матеріалів у фаховому збірнику наукових праць «Актуальні проблеми правознавства».

1) Приймаються роботи, написані **українською, російською або англійською мовами**, обсягом до 12 аркушів включно.

2) Рукопис статті повинен мати такі елементи:

- УДК;
- код ORCID;
- назва секції;
- прізвище та ініціали автора, науковий ступінь, посада;
- назва статті українською мовою;
- анотації українською і російською мовами (мінімум 700 знаків з пробілами), розширена анотація англійською мовою (мінімум 1800 знаків з пробілами), які повинні містити короткий виклад актуальності, мету та результати дослідження;
- ключові слова (не менше 5 позицій);
- основний текст статті;
- список використаних джерел;
- список використаних джерел англійською мовою (References).

3) Окрім рукопису статті до редакції подається **реферат** (розширена анотація) англійською мовою (реферат має обов'язково містити: назву статті, прізвище та ініціали автора, посаду, місце роботи, короткий зміст статті. Мінімальний обсяг реферату – **300 слів**).

4) Стаття повинні містити такі елементи:

- постановку проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано вирішення цієї проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття;
- мету статті;
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Зазначені елементи виділяються в рукописі напівжирним шрифтом.

5) Стаття має бути набрана в текстовому редакторі Microsoft Word. Поля з усіх сторін – 20 мм. Шрифт – Times New Roman 14 з інтервалом 1,5.

Посилання на використані джерела здійснюється безпосередньо в тексті. У квадратних дужках зазначається порядковий номер використаного джерела, а через кому – конкретна сторінка (приклад – [1, с. 15]).

6) До редакції на електронну адресу ***zbirnykapp@wunu.edu.ua*** подаються:

- електронний варіант статті;
- розширена анотація англійською мовою (реферат);
- завірена рецензія доктора або кандидата наук відповідного профілю (крім випадків, коли автор сам має науковий ступінь);
- довідка про автора на окремій сторінці (прізвище, ім'я, по-батькові повністю, організація, посада, адреса, науковий ступінь, вчене звання, контактні телефони, поштова адреса для направлення авторського примірника журналу, електронна адреса);
- відсканована квитанція (інформація про оплату на сайті видання).

7) Редакція очікує, що надані матеріали раніше не публікувалися і не передавалися для публікації до інших видань.

Статті, які не відповідають наведеним вимогам, не приймаються до розгляду. Рукописи проходять рецензування та перевірку на наявність плагіату, за результатами якого редакційна колегія приймає рішення про публікацію статей або необхідності їх доопрацювання авторами.

Наукове періодичне видання

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРАВОЗНАВСТВА

Збірник наукових праць

*Випуск 2 (30)
2022*

Літературний редактор: *Інна Калачик*
Комп'ютерне макетування: *Ольга Драбюк*
Дизайн обкладинки: *Марія Одобецька*

Підписано до друку 03 лютого 2022 р.
Формат 60x84 ¹/₈. Гарнітура Times.
Папір офсетний. Друк на дублікаторі.
Ум.-друк. арк. 18. Обл.-вид. арк. 18,4.
Замовлення № P014-02-22. Тираж 300 прим.

Адреса редакції:
46400 м. Тернопіль, вул. Микулинецька, 46а
тел. (0352) 26-06-36

www.appj.wunu.edu.ua
E-mail: zbirnykapp@wunu.edu.ua

Видавець та виготовлювач:
Західноукраїнський національний університет
вул. Львівська, 11, м. Тернопіль 46009

*Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців ДК № 7284 від 18.03.2021 р.*

Віддруковано у видавничо-поліграфічному центрі «Університетська думка»
вул. Бережанська, 2, м. Тернопіль 46009
тел. (0352) 47-58-72
E-mail: edition@wunu.edu.ua
www.appj.wunu.edu.ua